

2. İŞLETME TARİHİ KONFERANSI

21 MART 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ SULTANAHMET YERLEŞKESİ / İSTANBUL

<http://itk19.etkinlik.marmara.edu.tr>

2. İŞLETME TARİHİ KONFERANSI BİLDİRİLER KİTABI

21 Mart 2019, İstanbul

*2. İşletme Tarihi Konferansı
Bildiriler Kitabı*

ISBN: 978 - 605 - 333 - 350 - 0

© 2019 Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tamamının ya da herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan çoğaltılması yasaktır.

Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Sertifika No: 16136

Narlıbahçe Sok. No: 11 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 511 54 32 - 519 01 77 Fax: (0212) 513 87 05 - 511 36 50

www.betayayincilik.com

Önsöz

İşletme tarihi alanının gelişimini tartışabilmek için bilgi üretimi ve yönetime ait farklı paradigmaları genel olarak değerlendirmekle başlamak gerekir. Böylece işletme tarihinde yöntem ve yaklaşım sorunsalını gündeme getirmekle alandaki çalışmaların değer üretmesine katkı sağlamak olanaklı hale gelebilir. Pozitivist yaklaşımla gerçek ortamından yalıtılmış bir şekilde incelenen olgular, gelinen noktada gerçek dünyayı anlamaktan ziyade gerçeğin bir simülasyonunu yapmamıza, zaman ve bağlamdan kopuk, yalıtılmış bir şekilde bilgi üretmemize, gerçeği bu şekilde anlayıp tanımlamamıza yol açmıştır. Akademide yaygın olarak benimsenip uygulanan bu yaklaşım, çok uzun bir dönem adeta kutsanan ve “tek doğru” bir gelenek olarak varlığını sürdürmüştür ve halen de sürdürmektedir. Bu yaklaşımla, araştırmacı yaptığından uzaklaşıp, adeta teknisyen haline gelmektedir. Sonuçta gelinen noktada bu bakış açısıyla, tümdengelimle üretilen hipotezler bağlamından koparılıp, incelendiği için sonuçta genel geçer doğru arayışında olan, birçok birbirinden kopuk, birbiriyle konuşmayan, uzmanlaşmış bilginin ve de alt alanların gelişmesine yol açmıştır.

Nitekim Yönetim ve İşletme yazınına genel olarak bakıldığında, alan çalışmalarının aşırı derecede parçalanmış, uzmanlaşmış ve dar kapsamlı olduğu, geniş perspektifle analizden yoksun bulunduğu yönelik eleştirilerin gündeme getirildiği açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca yine son dönemlerde çalışmaların bağlamından kopuk, yereli anlamadan ve yerelden/kapsamından bakmaktan uzak olduğu eleştirileri sıklıkla, net bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır. Hatta son dönemlerde “salt Batılı” bakış açısıyla çalışmaların yapıldığı ve bu yaklaşımla yenilik üretme potansiyelinin düşük olduğu seslerinin yükseldiğine de şahit olmaya başladık. Oldukça uzun bir süredir bilginin üretilmesi ve araştırılması yöntemine getirilen bu eleştiriler, yorumsamacı paradigmaya dayalı nitel araştırma yönteminin gelişmesine ve artan oranda tercih edilmeye başlanmasına yol açmıştır. Nitel yöntemlerle bilgiyi üretmeyi deneyimleme maceramız yaygın kabul gören bir yaklaşım olarak, olguyu bağlamında aktörlerinin gözünden anlamamıza, zaman ve yer boyutundan koparmadan bilgi üretmemize ne ölçüde ve hızda bizi yaklaştırır tam olarak kestirmek zordur. Yine de modernist bakış açısını ve pozitivist yaklaşımını bir tarafa bırakıp, incelenen olguyu bütünlükçü bakış açısıyla ele almaya ve hatta doğal ortamından bakıp anlamaya ihtiyacımızın bulunduğu, kanımca, tartışılmaz bir zorunluluktur. Bu çerçevede, bu paradigma ile bilgi üreten, tarihçi gözüyle olguları inceleyen araştırmacılara ve bu perspektiften üretilen daha fazla işletme tarihi çalışmalarına gereksinim olduğu düşüncesindeyim. Nitekim

ulusal ve uluslararası düzeyde bu gereklilikleri gündeme getiren seslerin her geçen gün yükseldiğine şahit olmaktayız.

İlk kez 1927 yılında Harvard Üniversitesi İşletme Okulu'nda kendine özgü bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan "İşletme ve Yönetim Tarihi" 92 yıllık bir geçmişe sahiptir. Özellikle 1960'lı yıllarda farklı bakış açılarına dayalı olarak hızla gelişen bu alanda kurumsal tarih incelemelerinden girişimcilik örneklerine, strateji, yönetim ve örgüt kuramalarının evriminden örgütlerin sosyal, ekonomik ve politik çevreyle olan ilişkilerine dek çok geniş bir yelpazeye yayılmış, birbirinden farklı araştırmalar yapılmış ve eserler üretilmiştir.

Günümüzde ise, "Academy of Management"ın ana ilgi konularından biri olarak kabul edilen işletmecilik ve yönetim tarihine Dünyada da giderek artan bir ilgi duyulmaktadır. 1994 yılında kurulan "European Business History Association" (EBHA)'nın yirmi yılı aşkın bir süredir Avrupa'da işletme ve yönetim alanının gelişimine ilgi duyan araştırmacıları ortak bir platformda buluşturan kongreler düzenlemesi, farklı ülkelerde bu alanda çalışan akademisyenleri de özendirmiş ve bir araya getirmiştir.

Söz konusu gelişmelere paralel olarak ülkemizde de bu konuya duyulan heyecan ve motivasyonla ilk konferans İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin 50. Kuruluş Yıldönümü etkinlikleri kapsamında 9 Nisan 2018 tarihinde "Yönetim ve Tarih Konferansı" adı altında düzenlenmiştir. Bu alana ilgi duyan ve çalışmalar yürüten birçok araştırmacıyı bir araya getiren ve ilgiyle izlenen bu konferans, pek çok akademisyene kucak açmış, bilimsel tartışmaların yapılmasına olanak sağlamıştır.

Ulusal kapsamda işletme tarihi çalışmalarının yapılmasını teşvik eden bu ilk konferans, 14 farklı üniversiteden 29 akademisyen, 6 tartışmacı ve 150'den fazla katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Konferans sonunda yapılan kapanış oturumunda konferansın "İşletme Tarihi Konferansı" (ITK) adı altında devam ettirilmesi ve ikinci konferansın Marmara Üniversitesi'nce yapılması kararlaştırılmıştır.

Bu çerçevede 2. İşletme Tarihi Konferansı 21 Mart 2019'de Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin ev sahipliğinde üniversitemizin köklerinin bulunduğu tarihi yarımadaadaki Sultanahmet Yerleşkesinde gerçekleştirilmektedir. Marmara Üniversitesi ekibi olarak ülkemizde farklı işletme fonksiyonların işletme tarihi çalışmalarına yönelmelerine öncülük etmek, işletme araştırmacılarının tarih çalışmalarına dikkatini çekmek ve tarih çalışmaları yapmalarına teşvik etmek amacıyla yola çıktık. Ayrıca mevcut ve potansiyel işletme tarihi çalışanlarının "Kurumsal Sürdürülebilirlik Tarihi" çalışmalarına yönelmelerini sağlayarak görece yeni oluşmakta olan bu alanın disiplinler arası yaklaşımla bütünlükçü tarihsel perspektifle incelenme geleneğinin oluşmasında rolümüzün olmasını ummaktayım. Bu çerçevede konferans duyurusu ve davetlerinde kurumsal sürdürülebilirlik tarihi ve nitel araştırmalarda yaratıcı yöntem denemelerini özel konular olarak belirledik. İşletme tarihine özel ilgisi olan Dekanımız Prof. Dr. Nuran Cömert'in konferansa ev sahipliği yapma konusunda tam desteğini aldıktan sonra tamamen gönüllülükle İTK19 Marmara ekibimizi oluşturdum.

Bu çerçevede fakültemizin işletme bölümlerinin tüm öğretim üyelerine konferans organizasyonunda yer almaları için açık davet yaptık ve böylece gönüllülük esasıyla yürütme kurulumuz oluşmuş oldu. Memnuniyetle ifade etmeliyim ki Marmara ekibi her disiplinden öğretim üyelerinin talepleri ile tamamen kendiliğinden, doğal olarak oluştu: pazarlamadan Prof. Dr. Sahavet Gürdal, muhasebeden Prof. Dr. Mehmet Özkan, sayısal yöntemlerden İşletme Bölüm başkanımız Prof. Dr. Hakan Yıldırım, insan kaynakları yönetiminden Dekan yardımcımız Doç. Dr. Volkan Türker ve Doç. Dr. Müge Leyla Yıldız, yönetim ve organizasyondan Doç. Dr. Esra Dinç Elmalı, Doç. Dr. Nihal Kartaltepe Behram ve kongre sekreterimiz olmayı talep eden Öğr. Gör. Dr. Pınar Değirmenci, Uluslararası Sürdürülebilirlik Uygulama ve Araştırma Merkezinden (ICS) öğrenci asistanlarımız Sefa Canpolat ve Yağız Poyraz ile neredeyse her hafta toplanarak hep birlikte uzlaşarak, emek emek bu konferansı hazırladık. Böylece İşletme Fakültemizin öncülüğünde başkanı olduğum ICS'in destekleriyle İTK19 hazırlanmış oldu. Şahsım, işletme tarihi konferansını ülke genelinde yaygınlaştırma amacıyla yola birlikte çıktığımız başta Prof. Dr. Aykut Berber, Prof. Dr. Ünsal Sığırı, Doç. Dr. Serkan Dirlik ve Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu olmak üzere tüm yol arkadaşlarım ve Fakültem adına, bu konferansın gerçekleştirilmesinde emeği geçen yürütme kurulu üyelerimizin her birine ayrı ayrı teşekkürlerimi borç bilirim.

Ulusal kapsamda işletme tarihine yönelik olarak yapılan bu ikinci konferansa, Kars'tan, Konya, Tokat ve Çanakkale'ye kadar 9 farklı şehirden 20 farklı üniversiteden, 49 akademisyenin titizlikle sürdürülen değerlendirme ve hakem sürecinden sonra bildiriler kabul edilmiştir. Bu bildiri kitabında konferansta oluşturduğumuz temalar çerçevesinde; Girişimcilik Tarihi ve Erken Sanayi Örnekleri (4 bildiri), Genel Yönetim Teorisi: Kavramlar, Modeller, Teoriler (3 bildiri), Kurumsal Sürdürülebilirlik Tarihi (4 bildiri), İşletme Tarihi Çalışmalarında Nitel Araştırma Örnekleri (4 bildiri), Sözlü Tarih, İşletme Yönetimi Uygulamaları ve Türkiye'de İşletmecilik Eğitimi (4 bildiri), Uzun Ömürlü İşletmeler (4 bildiri), Pazarlama Tarihi (3 bildiri) ve Finans ve Muhasebe Tarihi (3 bildiri) olmak üzere toplam 27 adet genişletilmiş özet bulunmaktadır. Bildirilerin büyük bir çoğunluğu ulusal nitelikte, cumhuriyet dönemini kapsayan ağırlıkla bireysel ve şirket düzeyinde doküman analizine dayalı, mikro tarihsel inceleme niteliğindedir. Gelen bildirilere genel olarak bakıldığında, ulusal düzeyde işletme tarihi yaklaşımının tartışılmasına ihtiyaç olduğu gözlenmektedir. Yukarıda gündeme getirmeye çalıştığım gibi, klasik bir tarihçi gibi işletme tarihi çalışması yapmak yerine çağdaş bir tarihçi gibi olguları incelenen zaman ve bağlamına odaklı bir şekilde incelenmeye ihtiyacımız var. İşletme tarihi alanının gelişmesi için tarihçiler ve dil bilimcilerle ortak çalışmalar yapmakla işe başlamak iyi bir yol olabilir.

Keyifli bir okuma deneyimi olması dileklerimizle...

Prof. Dr. Refika Bakoğlu

2. İşletme Tarihi Konferansı Düzenleme Kurulu Başkanı

Danışma Kurulu

- Aykut Berber, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Refika Bakoğlu, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Serkan Dirlik, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Ünsal Sığrı, Başkent Üniversitesi, Spor Bilimleri Programı
- Yasin Şehitoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Bilim Kurulu

- Aykut Berber, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Emine Çobanoğlu, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Hakan Yıldırım, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Janset Özen Aytemur, Akdeniz Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Mehmet Özkan, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Refika Bakoğlu, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Sahavet Gürdal, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Serkan Dirlik, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Seven Ağır, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Sinan Keskin, Marmara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi
- Ünsal Sığrı, Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
- Yasin Şehitoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Düzenleme Kurulu

- Esra Dinç Elmalı, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Hakan Yıldırım, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Malik Volkan Türker, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Mehmet Özkan, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Müge Leyla Yıldız, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Nihal Kartaltepe Behram, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Pınar Değirmenci, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Refika Bakoğlu, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Sahavet Gürdal, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi
- Sefa Canpolat, Marmara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi
- Yağız Poyraz, Marmara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi

Hakem Listesi

Aykut Berber	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
Cem Cüneyt Arslantaş	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
Emine Çobanoğlu	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Esra Dil	<i>Sakarya Üniversitesi</i>
Eyüp Aygün Tayşir	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Eyüp Bayram Şekerli	<i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>
İnci Erdem Artan	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Janset Aytemur	<i>Akdeniz Üniversitesi</i>
Mehmet Özkan	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Mertcan Taşçıoğlu	<i>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</i>
Müge Leyla Yıldız	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Ömür Nezcan Özmen	<i>Ege Üniversitesi</i>
Özgür Muhittin Esen	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
Refika Bakoğlu	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Sahavet Gürdal	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Selmin Kaşka	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Senem Besler	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Serkan Dirlik	<i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>
Seven Ağır	<i>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</i>
Sinan Keskin	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Ünsal Sığırı	<i>Başkent Üniversitesi</i>
Yasin Şehitoğlu	<i>Yıldız Teknik Üniversitesi</i>

AÇILIŞ OTURUMU		
09.00 - 09.45	Prof. Dr. Erol ÖZVAR <i>Marmara Üniversitesi Rektörü</i>	SARAYBURNU SALONU
	Prof. Dr. Nuran CÖMERT <i>Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekanı</i>	
	Prof. Dr. Refika BAKOĞLU <i>Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi Konferans Dönem Başkanı</i>	

PANEL OTURUMU		
Dünden Bugüne Türkiye’de İşletmeciliğin Mihenk Taşları Prof. Dr. Tamer KOÇEL (Oturum Başkanı)		
09.45 - 10.45	Prof. Dr. Oktay GÜVEMLİ Prof. Dr. Güneş GENÇYILMAZ	SARAYBURNU SALONU
10.45 - 11.00	<i>Kahve Arası</i>	
11.00 - 12.00	Prof. Dr. Muhittin KARABULUT Prof. Dr. Tamer KOÇEL	
12.00 - 12.15	Panelistlere Teşekkür Plaketi Takdimi	
12.15 - 13.30	<i>Öğle Yemeği</i>	

BİLDİRİ OTURUMLARI		
13.30 - 15.00	Girişimcilik Tarihi ve Erken Sanayi Örnekleri Prof. Dr. Mahmut PAKSOY (Oturum Başkanı)	SARAYBURNU SALONU
	ABD'nin İlk Afrika Kökenli Kadın Milyoneri: Madam CJ Walker Arş. Gör. Oya Zincir, Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül Özbebek Tunç	
	Eski Uygur Sözleşme Belgelerinden Hareketle İlk Ticari Girişimcilik Örnekleri Doç. Dr. Murat Elmalı	
	Kükreyen Yirmiler'den Büyük Buhran'a Modern Zamanlar: Endüstriyel Hayatımızın Belirli Evrelerinin Eleştirisi Arş. Gör. Burak Külli	
	Yaratıcı Üretimde Mekân Olgusunun Değerlendirilmesi: Sümerbank Örneği Doç. Dr. Gökçe Dervişoğlu Okandan	
13.30 - 15.00	Genel Yönetim Teorisi: Kavramlar, Modeller, Teoriler Prof. Dr. Aykut BERBER (Oturum Başkanı)	NURUOSMANIYE SALONU
	Modern İşletme Yönetiminin Kökenleri, Doğudan: İbn Haldun Mehmet Burak Kılınç, Doç. Dr. Kubilay Özyer	
	Örgüt ve Yönetim Araştırmalarında Tarih: Ne, Neden ve Nasıl? Doç. Dr. Serkan Dirlik	
	Yönetsel Yetkinliklerin Belirlenmesi: Kale Seramik A.Ş. Örneği Prof. Dr. Nazan Yelkikalan, Dr. Öğr. Üyesi Sena Erden Ayhün, Doç. Dr. Erdal Aydın	

13.30 - 15.00	<p style="text-align: center;">Kurumsal Sürdürülebilirlik Tarihi Prof. Dr. İşıl PEKDEMİR (Oturma Başkanı)</p>	BEYAZIT SALONU
	<p>58 Yıllık Tarihi İle Kurumsal Sürdürülebilirlik Örneği Olarak Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) Dr. Ümit Ercan, Prof. Dr. Ünsal Sığırı</p>	
	<p>Türkiye’de Kurumsal Sürdürülebilirlik Faaliyetlerinin Gelişiminin Piramidin Altı Yaklaşımı Çerçevesinde Analizi: Koç Grubu Örneği Dr. Öğr. Üyesi Tuba Bozaykut Bük</p>	
	<p>Geçmişin İzlerinde Dünya Savaşları ve “İkincil İşgücü” Olarak Kadınlar Dr. Öğr. Üyesi Müslüme Akyüz, Doç. Dr. Kubilay Özyer</p>	
	<p>Türkiye’de Halka Dayalı Sermaye Üretiminde İşçi/Halk Şirketleri: Türksan ve Hastaş Vakalarının Yazılı Basın Üzerinden Analizi Doç. Dr. Yener Pazarçık</p>	
15.00 – 15.15	Kahve Arası	
15.15 - 16.45	<p style="text-align: center;">İşletme Tarihi Çalışmalarında Nitel Araştırma Örnekleri Prof. Dr. Ünsal SİĞRİ (Oturma Başkanı)</p>	SARAYBURNU SALONU
	<p>İşletmecilik Tarihinin Yazını Üzerine Bir İnceleme: Akademik Bakış Açılarının Çözümlemesi Doç. Dr. Mustafa Atilla Arıcıoğlu, Ar. Gör. Büşra Yiğitöl, Öğr. Gör. Aylin Yılmaz</p>	
	<p>Devlet ve İş Adamları İlişisine Politik Bağlamda Bir Bakış: 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Örneği Arş. Gör. Enes Kurt, Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu</p>	
	<p>Osmanlı İlimiye Teşkilatında Bir Kurum Olarak İltimaslı Tayinlerin Sürdürülmesine Yönelik Tarihsel Bir Araştırma Öğr. Gör. Ebru Caymaz, Doç. Dr. Fahri Erenel, Prof. Dr. Binali Doğan</p>	
	<p>Ahiliğin Sürdürülebilir Bir Yapıya Sahip Olmasında Şecerenamelerin Yeri Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Aydemir</p>	

15.15 - 16.45	<p>Sözlü Tarih, İşletme Yönetimi Uygulamaları ve Türkiye’de İşletmecilik Eğitimi Tarihi Prof. Dr. İnci Erdem (Oturma Başkanı)</p>	NURUOSMANIYE SALONU
	<p>Sinemada Taylorizmin İzini Sürmek: Metropolis (1927) Filmi Ve Zihin/Kol Emeği Ayrımına İlişkin Bir Okuma Denemesi Arş. Gör. Dr. Akansel Yalçinkaya</p>	
	<p>Üniversite - Sanayi İşbirliğinin Tarihi: Dönemsel Bir Karşılaştırma Arş. Gör. Ayşe Nurefşan Yüksel, Doç. Dr. Aykut Göksel</p>	
	<p>Yayınlan(Ma)Mış Hatıralar Bağlamında Türkiye’de Yükseköğretimin Amerikanizasyonu: Kurucu Kadroya İlişkin Anlatılar Ve İşletme İktisadı Disiplini Arş. Gör. Dr. Akansel Yalçinkaya, Dr. Öğr. Üyesi Murat Koraltürk</p>	
	<p>100 Yıllık Bir Kız Lisesinin Tarihini Yazmaya Çalışmak; “Genç Fidanlar Bahçesi, Erenköy İnas Sultanisi’nden Erenköy Kız Lisesi’ne 1916-2016” Deneyimi Öğr. Gör. Elif Sungur, Dr. Öğr. Üyesi Hakan Aytekin</p>	
15.15 - 16.45	<p>Pazarlama Tarihi Prof. Dr. Sahavet GÜRDAL (Oturma Başkanı)</p>	BEYAZIT SALONU
	<p>Geleneksel Eyüp Oyuncakçısı - Kültür Pazarlaması Bağlamında Bir İnceleme Prof. Dr. Dilek Zamanlı Nayır, Sven Faber, Doç. Dr. A. Bahar Ceritoğlu</p>	
	<p>Osmanlı’dan Günümüze Perakendeci Ticaretin Gelişimi Bahman Huseyinli, Ar. Gör. Tuğçe Ezgi Soyaltın, Onur Türker, Gözde Kandemir</p>	
	<p>Gemi Seyahati Broşürlerinin Pazarlama Kaynağı Olarak Kullanımına Dair Bir Çalışma Öğr. Gör. Dr. Arzu Varlı, Dr. Öğr. Üyesi Murat Koraltürk</p>	
16.45 - 17.00	<i>Kahve Arası</i>	

17.00 - 17.40	Muhasebe ve Finans Tarihi Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN (Oturum Başkanı)	SARAYBURNU SALONU
	Osmanlı Döneminde Menkul Kıymet Piyasaları Doç. Dr. Nevzat Tetik, Dr. Öğr. Üyesi Ersin Kanat	
	Türk Finans Tarihinden Bir Kesit: Ziraat Bankası Teftiş Raporları Işığında 1940'lı Yıllarda Şube Bankacılığının Ticari Ve Sosyal Görünümü Dr. Öğr. Üyesi Ergül Ballı, Öğr. Gör. Esra İşbilen Duru	
17.00 - 17.40	Uzun Ömürlü İşletmeler Prof. Dr. Nazan YELKİKALAN (Oturum Başkanı)	NURUOSMANIYE SALONU
	Türk İşletme Tarihinde, Erken Cumhuriyet Dönemi Öncül Bir İşletme Grubu Örneği: Etibank Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Aydemir	
	Türkiye'nin Toplumsal, Kültürel ve Ekonomik Değişimi İçerisinde 1960'lardan Günümüze Uzanan Bir İşletmesi: Arzu Film Öğr. Gör. Ebru Özer Topaloğlu, Arş. Gör. Murat Topaloğlu, Dr. Öğr. Üyesi Rukiye Sönmez	
17.40 - 18.00	KAPANIŞ OTURUMU	SARAYBURNU SALONU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ABD'İN İLK AFRİKA KÖKENLİ KADIN MİLYONERİ: MADAM CJ WALKER Oya Zincir, Ayşegül Özbebek Tunç.....	1
ESKİ UYGUR SÖZLEŞME BELGELERİNDEN HAREKETLE İLK TİCARİ GİRİŞİMCİLİK ÖRNEKLERİ Murat Elmalı	7
KÜKREYEN YİRMİLER'DEN BÜYÜK BUHRAN'A MODERN ZAMANLAR: "ENDÜSTRİYEL HAYATIMIZIN BELİRLİ EVRELERİNİN ELEŞTİRİSİ" Burak Külli.....	13
YARATICI ÜRETİMDE MEKAN OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ: SÜMERBANK ÖRNEĞİ Gökçe Dervişoğlu Okandan.....	19
MODERN İŞLETME YÖNETİMİNİN KÖKENLERİ, DOĞUDAN: İBN HALDUN Mehmet Burak Kılınç, Kubilay Özyer	23
ÖRGÜT VE YÖNETİM ARAŞTIRMALARINDA TARİH: NE, NEDEN VE NASIL? Serkan Dirlik.....	31
YÖNETSEL YETKİNLİKLERİN BELİRLENMESİ: KALE SERAMİK A.Ş. ÖRNEĞİ Nazan Yelkikalan, Sena Erden Ayhün, Erdal Aydın.....	37

58 YILLIK TARİHİ İLE KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÖRNEĞİ
OLARAK ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU (OYAK)

Ümit Ercan, Ünsal Sıgır43

TÜRKİYE'DE KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK FAALİYETLERİNİN
GELİŞİMİNİN PİRAMİDİN ALTI YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ:
KOÇ GRUBU ÖRNEĞİ

Tuba Bozaykut Bük51

GEÇMİŞİN İZLERİNDE DÜNYA SAVAŞLARI VE "İKİNCİL İŞGÜCÜ"
OLARAK KADINLAR

Müslüme Akyüz, Kubilay Özyer59

TÜRKİYE'DE HALKA DAYALI SERMAYE ÜRETİMİNDE İŞÇİ/HALK ŞİRKETLERİ:
TÜRKSAN VE HASTAŞ VAKALARININ YAZILI BASIN ÜZERİNDEN
ANALİZİ

Yener Pazarcık65

İŞLETMECİLİK TARİHİNİN YAZINI ÜZERİNE BİR İNCELEME:
AKADEMİK BAKIŞ AÇILARININ ÇÖZÜMLENMESİ

Mustafa Atilla Arıcıoğlu, Büşra Yiğitöl, Aylın Yılmaz.....73

DEVLET VE İŞ ADAMLARI İLİŞKİSİNE POLİTİK BAĞLAMDA BİR BAKIŞ:
12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ ÖRNEĞİ

Enes Kurt, Yasin Şehitoğlu87

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA BİR KURUM OLARAK İLTİMASLI
TAYİNLERİN SÜRDÜRÜLMESİNE YÖNELİK TARİHSEL BİR
ARAŞTIRMA

Ebru Caymaz, Fahri Erenel, Binali Doğan99

AHİLİĞİN SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR YAPIYA SAHİP OLMASINDA
ŞECERENAMELERİN YERİ

Muzaffer Aydemir103

SİNEMADA TAYLORİZMİN İZİNİ SÜRMEK: METROPOLİS (1927) FİLMİ VE ZİHİN/KOL EMEĞİ AYRIMINA İLİŞKİN BİR OKUMA DENEMESİ

Akansel Yalçinkaya 109

ÜNİVERSİTE - SANAYİ İŞBİRLİĞİNİN TARİHÇESİ: DÖNEMSEL BİR KARŞILAŞTIRMA

Ayşe Nurefşan Yüksel, Aykut Göksel 115

YAYINLAN(MA)MIŞ HATIRALAR BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN AMERIKANİZASYONU: KURUCU KADROYA İLİŞKİN ANLATILAR VE İŞLETME İKTİSADİ DİSİPLİNİ

Akansel Yalçinkaya, Murat Koraltürk 121

100 YILLIK BİR KIZ LİSESİNİN TARİHİNİ YAZMAYA ÇALIŞMAK;
“GENÇ FIDANLAR BAĞÇESİ, ERENKÖY İNAS SULTANISI'NDEN ERENKÖY KIZ LİSESİ'NE 1916-2016” DENEYİMİ

Elif Sungur, Hakan Aytekin 127

GELENEKSEL EYÜP OYUNCAKÇISI - KÜLTÜR PAZARLAMASI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Dilek Zamantılı Nayır, Sven Faber, A. Bahar Ceritoğlu 135

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE PERAKENDECİ TİCARETİN GELİŞİMİ

Bahman Huseyinli, Tuğçe Ezgi Soyaltın, Onur Türker, Gözde Kandemir 141

GEMİ SEYAHATI BROŞÜRLERİNİN PAZARLAMA KAYNAĞI OLARAK KULLANIMINA DAİR BİR ÇALIŞMA

Arzu Varlı, Murat Koraltürk 147

OSMANLI DÖNEMİNDE MENKUL KIYMET PİYASALARI

Nevzat Tetik, Ersin Kanat 151

TÜRK FİNANS TARİHİNDEN BİR KESİT: ZİRAAT BANKASI TEFTİŞ RAPORLARI İŞİĞİNDE 1940'LI YILLARDA ŞUBE BANKACILIĞININ TİCARİ VE SOSYAL GÖRÜNÜMÜ

Ergül Ballı, Esra İşbilen Duru 155

TÜRK İŞLETME TARİHİNDE, ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ
ÖNCÜL BİR İŞLETME GRUBU ÖRNEĞİ: ETİBANK

Muzaffer Aydemir 161

TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK DEĞİŞİMİ İÇERİSİNDE
1960'LARDAN GÜNÜMÜZE UZANAN BİR İŞLETMESİ: ARZU FİLM

Ebru Özer Topaloğlu, Murat Topaloğlu, Rukiye Sönmez 167

ABD'NİN İLK AFRİKA KÖKENLİ KADIN MİLYONERİ: MADAM CJ WALKER

Oya Zincir*, Ayşegül Özbebek Tunç**

Anahtar Kelimeler:

Kadın girişimcilik, girişimci kariyer modeli, nitel araştırma, içerik analizi.

Giriş

İşletmecilik tarihi yazını işletmelerin ve ilgili kurumsal aktörlerin tarihlerinin incelenmesinin yanı sıra girişimcilik alanında birey düzeyinde birçok biyografik çalışma ile zenginleşmekte olan bir alandır. Bu kapsamda girişimcinin kendine has özelliklerine, girişimcilik davranışında etkili olan kültürel faktörlere, girişimciyi içinde bulunduğu zaman ve bağlam çerçevesinde anlama çabalarına ilişkin çalışmalara rastlanmış (Jones ve Wadhvani, 2006) ve atipik özellik gösteren girişimciler de bu alt alanda ele alınmıştır. Madam CJ Walker, 20. yüzyılın başlarında kişisel bakım ve kozmetik sektöründe büyük başarılar yakalayan iş kadınlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Peiss, 1998). 23 Aralık 1867 tarihinde Owen ve Minerva Anderson Breedlove çiftinin Amerikan İç Savaşı sonuna kadar köle olarak çalıştırıldıkları Louisiana'da bir plantasyonda dünyaya gelen Sarah Breedlove'ın -bilinen adıyla Madam CJ Walker'ın- bir köle ailesinin çocuğu olmaktan "ABD'nin İlk Afrika Kökenli Kadın Milyoneri" olma başarısına uzanan öyküsü özellikle girişimcilik kariyeri açısından üzerinde çalışılmaya değerdir. Madam CJ Walker'ın dönemin imalatçılarının ve pe-

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye, oya.zincir@istanbul.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye, aozbebek@istanbul.edu.tr

rakencilerinin göz ardı ettiği bir pazar segmentine satış yaparak (Keep ve Vander Nat, 2014) iş hayatında yakaladığı büyük başarı ve onun girişimcilik serüveni çeşitli kitap, makale ve başka yayınlara konu olmakta ve işletmecilik tarihi konusunda araştırmacıları teşvik etmektedir.

Bu çalışmanın amacı ABD kozmetik endüstrisinde bir marka haline gelen ve girişimcilik, buluşçuluk, yöneticilik, aktivizm ve hayırseverlik gibi alanlarda çok yönlü vasıflara sahip olan Madam CJ Walker'ın girişimci kariyerini *Girişimci Kariyer Modeli*yle incelemektir.

Teorik Arka Plan

Girişimci Kariyer Modeli, W. Gibb Dyer Jr.'ın 1995 yılında *Entrepreneurship Theory and Practice* dergisinde yayınlanmış girişimcilik ve kariyer yazınlarını bir araya getiren makalesinde ortaya koymuş olduğu teorik bir modeldir. Bu model içerisinde kariyer seçimi ve bunu etkileyen kişisel (psikolojik), sosyal ve ekonomik faktörler; erken çocukluk dönemi tecrübeleri, çalışma tecrübesi, eğitim gibi kariyer sosyalizasyonu faktörleri; rol ve kimlik gelişimini içeren kariyer yönelimi faktörleri; kişisel, aile ve işe ilişkin ikilemleri içeren kariyer gelişimi faktörleri yer almaktadır. Model bir bireyin girişimci olma kararının ilk aşamalarından kariyerinin sonuna kadar olan dönemde onu hangi içsel ve dışsal faktörlerin etkileyebileceğini geniş bir çerçevede göstermektedir. Şöyle ki, kişinin neden bu kariyeri seçtiğini, kişiyi girişimcilikle ilgili rollere hazırlayan sosyalizasyon faktörlerini (içinde bulunduğu zaman ve bağlam gözetilerek), bu rollerin içeriğini ve bu rollerin zaman içerisinde nasıl değiştiği model yardımıyla anlaşılabilir.

Yöntem

Keşfedici nitelikte olan bu çalışmada, Madam CJ Walker'ı konu alan bazı kitap ve makalelerden veriler toplanmıştır. Daha sonra bu veriler, Madam CJ Walker'ın girişimci kariyerini ortaya çıkarmak üzere Dyer Jr.'ın (1995) "Girişimci Kariyer Modeli" temel alınarak içerik analizine tabi tutulmuştur.

Ön Bulgular

Araştırmmanın ön çalışması olarak doğrudan Madam CJ Walker'ı konu alan A'Leila Bundles'in yazmış olduğu "Madam CJ Walker: Entrepreneur" ve Kate Marsico'nun yazmış olduğu "Madam CJ Walker" biyografi kitaplarına ek olarak bir kısmında Walker'ın anıldığı *Hair Story: Untangling The Roots of Black Hair in Ameri-*

ca, Hope in a Jar: The Making of America's Beauty Culture ve *Permanent Waves: The Making of the American Beauty Shop* kitapları ve iki makale (Highbee, 1993; Linnan ve Ferguson, 2007) analiz edilmiş ve toplamda 237 kodlama yapılmıştır. Girişimci Kariyer Modeli (Dyer Jr., 1995) unsurlarından sırasıyla kariyer gelişimine 131, kariyer seçimini etkileyen öncüllerine 46, kariyer sosyalizasyonuna 28 ve kariyer yönelimine 12 kez değinildiği görülmüştür.

Kariyer seçimini etkileyen öncüllerden en çok bireysel faktörler (23) ilgi çekmektedir. 'Walker'ın nihai amacı, satış yapmanın ötesinde siyah kadınların nasıl görüldüğü konusunda kendilerini iyi hissetmelerini sağlamaktır' (Byrd ve Tharps, 2001, s.50) gibi cümleler Walker'ın başarı ihtiyacının altını çizmektedir. Sıklık açısından ikinci olarak ele alınan unsur, sosyal faktörler (12) olmuştur. Aile ve içinde bulunduğu topluluğa verdiği önemin, Walker'ın kariyerine başlamada itici bir güç olduğu görülmüştür. Bu motivasyon unsurunu kendi ifadesiyle '... kulüpler, kadınlarımızın ticari, sivil ve ırksal çıkarlarını sağlamlaştırır' (Peiss, 2011, s.93-94) şeklinde belirtmiştir. Son olarak ekonomik faktörler (11), sosyal faktörlere benzer şekilde bir sıklık değeri ile kendini göstermiştir. Marsico (2008, s.6-7) bununla ilgili olarak o dönemde ABD'de kendini geliştirmek isteyen Afrika kökenli insanların 'sıkça taciz edildiği, kırbaçlandığı veya linç edildiğini' ifade etmektedir. Kariyer fırsatlarının neredeyse olmadığı bir ortamda Walker'ın kendi girişimini kurmanın hayalini yaşadığı açıkça görülmektedir.

Analiz edilen metinlerde iş deneyimine 16, erken çocukluk deneyimine 9, girişim deneyimi öncesine 2 ve eğitime 1 kez olmak üzere *kariyer sosyalizasyonuna* toplamda 28 kez değinildiği görülmüştür. Örneğin, torunu Bundles'ın (2008, s.62) 'Sarah, Malone için bir satış temsilcisi olarak çalışıyordu, ancak bir şirketin nasıl işletileceği hakkında kendi fikirlerinin olduğunu fark etmesi uzun sürmedi. Malone'un ürünlerini ve satış yöntemlerini geliştirebileceğine inanıyordu" şeklindeki ifadesi Walker'ın kendisi gibi güzellik sektöründe iş yapan Annie Turnbo Malone'un yanında çalıştığı süre boyunca edindiği iş deneyimine işaret etmektedir. Ayrıca 'Aile evinde, toprak zemine sahip ve Louisiana'nın ısıldayan ısı ve neminden kaçılamayacak, tek bir odanın olması' (Marsico, 2008, s.6) Walker'ın zor bir çocukluk geçirdiğini göstermektedir. Ayrıca Walker'ın saç derisindeki sağlık sorunları da onu bir çare bulmaya itmiş ve bu çaba Walker'ın ürün geliştirmesiyle sonuçlanmıştır. Walker bu ürünü kendisi gibi olan siyahi kadınlara da sunmak ve onların dertlerine çare olmak istemiştir (Bundles, 2008, s. 23-24-26).

Metinlerde pek sık rastlanmasa da (12) Walker'ın *kariyer yönelimini* açıklayan ve bu konuda rol ve kişilik geliştirdiğine işaret eden ifadeler de yer almaktadır. Peiss'in (2011, s.93-94) 'Güzellik kültürü, hırslarını bastırmak için kullanılan kadınlar

arasında müthiş bir girişimci enerjiyi ortaya çıkardı. Ülke çapında seyahat ederken, Walker ve Malone şehir kadınlarını ve çiftlik sakinlerini aynı enerjiyle canlandırdı' cümlesi Walker'ın girişimsel yönelimini açıkça ortaya koymaktadır.

Araştırmanın verisinde en çok altı çizilen unsur Walker'ın *kariyer gelişimi* (131) ile ilgilidir. Kariyer gelişimini etkileyen kişisel unsurlarla (13) ilgili olarak Walker'ın 'Başarıya giden hiçbir kraliyet çiçeği yoktur ve eğer bulamazsam, elde ettiğim başarı, uykusuz gecelerin ve gerçek sıkı çalışmanın sonucudur' (Bundles, 2008, s.5) sözleri oldukça etkileyicidir. Aile ile ilgili unsurlardan (11) biri olarak aile üyelerini işe alma konusunda reklam yöneticisi olan eşi Joseph Walker ile ilgili şu anekdot dikkat çekicidir: '....işin büyümesine yardımcı oldu ve diğer şeylerin yanı sıra, kendini ve işini yeniden markalaştırmasını, bu nedenle görkemli bir isim olarak ürünlerine statü katacağını önerdi' (Witzel, 2009'dan akt. Phipps ve Prieto, 2018, s.40). Modelin tüm unsurları arasında en sık değinilen ise 107 frekans ile işe ilişkin unsurlar olmuştur. Burada sıkça Walker'ın pazarlama çalışmalarından, işletme stratejilerinden, kaynakları nasıl kullandığından bahsedilmiştir. Örnek olarak Brush'ın (2008, s.23) 'Afrikalı-Amerikalı bir kadın girişimci olarak, müşterilerini, tedarikçilerini ve girişim ortaklarını işini desteklemeye ikna etmek için daha çok çalışması gerekiyordu' şeklindeki ifadesi verilebilir. Benzer şekilde Highbee (1993, s.109), Walker'ın kendisini ilerici bir işveren olarak gördüğünü belirtmiş ve bunun için Walker'ın 'ırkımın yüzlerce kadınına istihdam sağlamak için çaba gösteriyorum' şeklindeki kendi ifadesini referans almıştır.

Braun ve Clarke (2006) devam etmekte olan kodlama sürecinde beklenmedik veriler konusunda veri esaslı kodlama yaklaşımından da yararlanılabileceğini ifade etmiştir. Bu bakış açısıyla modelde yer almayan ancak metinlerde göze çarpan bulgulara yer vermek çalışmanın sonuçları açısından önemlidir. Metinlerde 19 kez Walker'ın aktivist yönüne vurgu yapılmış ve Ulusal Siyahi Kadınlar Derneği'nde aktif olarak rol olması, siyahi kadınların istihdamını önceliklendirmesi (Peiss, 2011, s.93) gibi örneklerle desteklenmiştir. Walker'ın rol model olma, diğer kadın girişimcilere ilham olma gibi liderlik özelliklerine 12 kez işaret edilmiştir. Bunun en güzel örneği olarak Bundles (2008, s.62) Walker'ın 'burada ben ve benim yerine biz ve bizim kelimelelerinin kullanılmasını diliyorum' ifadesini aynen aktarmakta ve kendisini çalışanlarının üzerinde tutmak yerine onlarla bir takım oluşturmaya çabalayan bir lider özelliği gösterdiğini ileri sürmektedir. Son olarak metinlerde Afrika kökenli Amerikalılar için cömertçe bağışlarda bulunduğu okullar, yetimhaneler veya sivil hak örgütleri ile ilgili olarak Walker'ın hayırseverliği (Willett, 2000, s.24) 4 kez, sektöre yön veren ürün ve satış yöntemlerini geliştirmesine atıf yapılan (Willett, 2000, s.13) yenilikçiliği ise 5 kez belirtilmiştir.

Sonuç

Madam CJ Walker'ın girişimcilik hikayesi; kariyer seçimi, bu seçimi etkileyen bireysel, sosyal ve ekonomik faktörlerin bir girişimcinin kariyerindeki önemini göstermektedir. Kişinin hayatta karşılaştığı zorluklar, bireysel özellikleri ve iş tecrübesi gibi unsurlar bu atipik örnekte ön plana çıkan faktörler olmuştur. Ayrıca kariyerinin ileriki safhalarında karşılaştığı işle ilgili meydan okumaların ve karar vermeyi gerektirecek birtakım kritik unsurların olması, Walker'ın (zaman zaman kendi sağlığından feragat ederek) sahada aktif bir yönetici olarak da bulunmasıyla dengelenerek onu başarılı bir girişimci yapmıştır. Bunlara ek olarak, Walker aynı zamanda bir hayırsever ve aktivist olarak da anılmakta, 'kendi ırkının' haklarını savunan bir lider olarak ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak, Walker 1900'lerin başında ABD'nin siyahi kadınlara yönelik güzellik endüstrisine yenilikçi ürünleri ve proaktif satış tekniğiyle damga vurmaya başlamış, girişimcilik başarısını yıllar itibarıyla artırarak ilk siyahi kadın milyoner olarak ABD işletme tarihindeki yerini almıştır.

Kaynakça

- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Brush, C. G. (2008). Pioneering strategies for entrepreneurial success. *Business Horizons*, 51(1), 21-27.
- Bundles, A. (2008). *Madam CJ Walker: Entrepreneur*, New York: Infobase Publishing.
- Byrd, A. D. & Tharps, L. L. (2001). *Hair story: Untangling the roots of black hair in America*, New York: Martin's Griffin Press.
- Dyer Jr, W. G. (1995). Toward a theory of entrepreneurial careers. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 19(2), 7-21.
- Higbee, M. D. (1993). WEB Du Bois, FB Ransom, the Madam Walker Company, and black business leadership in the 1930s. *The Indiana Magazine of History*, 101-124.
- Jones, G. R. & Wadhvani, D. (2006). "Entrepreneurship and Business History: Renewing the Research Agenda", HBS Working Paper Number: 07-007, Erişim Tarihi: 11.02.2019 <https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/07-007.pdf>
- Keep, W.W. & Vander Nat, P.J. (2014). Multilevel marketing and pyramid schemes in the United States: An historical analysis, *Journal of Historical Research in Marketing*, 6(2), 188-210.
- Linnan, L. A., & Ferguson, Y. O. (2007). Beauty salons: a promising health promotion setting for reaching and promoting health among African American women. *Health Education & Behavior*, 34(3), 517-530.
- Marsico, K. (2008). *Madam CJ Walker*, MI: Cherry Lake Publishing.
- Peiss, K. (1998). "Vital Industry" and women's ventures: Conceptualizing gender in twentieth century business history. *Business History Review*, 72(2), 219-241.

- Peiss, K. (2011). *Hope in a jar: The making of America's beauty culture*. PA: University of Pennsylvania Press.
- Phipps, S. T., & Prieto, L. C. (2018). The business of black beauty: social entrepreneurship or social injustice?. *Journal of Management History*, 24(1), 37-56.
- Willett, J. A. (2000). *Permanent waves: The making of the American beauty shop*. New York: New York University Press.

FIRST AFRICAN-AMERICAN FEMALE MILLIONAIRE IN USA: MADAM CJ WALKER

Abstract

Apart from historical biographies of companies, there are also entrepreneurial biographies which fall under business history literature. Madam CJ Walker, widely known as USA's first African-American self-made female millionaire, is an example in USA-based business history. Born in 1867 in a plantation from former slave parents, she started her work life in an early age as a laundress. She then worked as a sales agent for Annie Turnbo Malone, a famous black female entrepreneur, which she gained experience and learned about the beauty industry for black women. In 1905, Walker established her business company which she started to sell haircare products such as "Madam CJ Walker's Wonderful Hair Grower". Her business success, activism, philanthropy and leadership have been examined in books, articles, dissertations and other publications. This study aims to understand Madam CJ Walker's entrepreneurial career using *Entrepreneurial Career Model* which was created by W. Gibb Dyer Jr in 1995. The model identifies four major areas: (1) the antecedents that influence career choice; (2) career socialization; (3) career orientation; and (4) career progression. First one refers to individual, social and economic factors that influence an individual's choice of becoming an entrepreneur. Career socialization reflects as some certain socialization experiences (e.g. work experience) that would prepare someone to choose an entrepreneurial career. Career orientation refers to an understanding of how individuals orient themselves to the role of an entrepreneur. Last area includes dilemmas and changing roles of an entrepreneur in his/her career progression. This study uses qualitative research method. Some extent of books and articles examined by using explorative content analysis. According to the results of this study, there are some explicit factors which can widely explain Madam CJ Walker's entrepreneurial career. The results show that especially her individual characteristics and early childhood experience shaped her idea of being entrepreneur. On the other hand, her career progression strengthened her entrepreneurial attitude by her challenging business dilemmas. Apart from dimensions of the model, her activism, philanthropy and leadership are among the highlighted issues regarding Walker's entrepreneurial career and her actions as a socially responsible businesswoman.

Keywords: women entrepreneurship, entrepreneurial career model, qualitative research, content analysis

ESKİ UYGUR SÖZLEŞME BELGELERİNDEN HAREKETLE İLK TİCARİ GİRİŞİMCİLİK ÖRNEKLERİ

Murat Elmalı*

Anahtar Kelimeler:

Eski Uygurlar, sözleşme belgeleri, ticaret, iktisat, girişimcilik

Giriş

Tiele (Türk) boyu altında yer alan Uygurlar 4. Yüzyıldan itibaren tarihi kaynaklardan takip edebildiğimiz küçük bir boydur. Sekizinci yüzyılda yavaş yavaş güçlenmeye başladılar ve 744 yılında Doğu Türklerini yıktılar. Uygurlar bu tarihten itibaren bölgede merkezî bir rol üstlendiler. Moğolistan Platosunda yer alan Kara Balgasun (Ordu Balık) şehrini başkent yaptılar ve diğer Türk boylarını da yönetmeye başladılar. Uygur İmparatorluğu bir başka Türk boyu olan Kırgızların saldırıları sonucu 840 yıllarında sona erdi. Uygurlar çeşitli boylara karıştılar ve her tarafa dağıldılar. 850 sonrası Gansu'dan Aksu'ya, Turfan'dan Beşbalık'a uzanan geniş coğrafyada yaklaşık 400 yıl derin bir medeniyet oluşturdular. İpek Yolunun tarihi ve kültürü üzerinde Uygurların büyük bir etkisi oldu. Yol boyunca ana ticaret noktalarını ellerinde tuttular ve çoğu Budist olan yerleşik halkların değişik kültürlerini benimsediler. Ayrıca Hintlilerle, İranlılarla, Çinlilerle, Soğdularla, Toharlarla ve pek çok halkla ticari olarak kaynaşmaya başladılar.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
melmali@istanbul.edu.tr

Uygur metinlerinin bir bölümünü Budizme, Manihaizme ve Hristiyanlığa ait dini metinlerin dışında kalan, gündelik hayata ilişkin, manastır dışındaki hayata ilişkin olan standart dile ait olmayan metinler oluşturur. Bunların önemli bir bölümünü "Uygur Hukuk Belgeleri" adıyla anılan alım-satım belgeleri, kira sözleşmeleri (tarla kiralanması), borç senetleri, evlat edinme, ipotek, köle azadı, vasiyet vb. konulara ilişkin metinler oluşturur. Bu metinlerin dili klasik dilden, standart dilden ayrılıklar arz eder. (Ölmez 2017).

Bu metinlerden o dönemin toplum yapısına dair pek çok şey öğrenebilmekteyiz. Özellikle sözleşme metinleri o dönemin ticari hayatına dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Çalışmanın en önemli amacı sözleşme metinlerinde yer alan ticari bilgilerden hareketle Türklerin çok eski dönemlerden itibaren sistemli bir ticari hayata sahip olduklarını göstermektir. Bunun yanında Türklerin o dönemlerde hangi alanlarda ticari faaliyet gösterdikleri tespit edilerek girişimcilik özelliklerini de ortaya koymak çalışmanın diğer bir amacıdır.

Teorik alt yapı

Bu dönemde yazılı olarak pek çok eser veren Uygurlar, bu eserlerin yanında gerek kendi aralarında gerekse farklı milletlerle yaptıkları ticari antlaşmaları da yazıya geçirmeyi ihmal etmemişlerdir. 9. Yüzyıldan 14. Yüzyıla kadar tarihlendirilen bu ticari sözleşmeler, Eski Uygurların ticaret hayatında oldukça etkin bir şekilde yer aldıklarını göstermektedir. Eski Uygur alfabesi ile yazılan ve Eski Türklerin sosyal ve ekonomik yaşamları için çok önemli olan bu belgeler; evlatlık verme, vasiyetname, köle azat etme gibi konuları ele almanın yanında satış, değiş-tokuş, kiralama, ödünç alma, rehin bırakma gibi ticari eylemleri de konu edinmektedir. Sözleşmelerde, "1-Tarih. 2- Sözleşmenin/belgenin konusu (ürünü veya hizmeti alan ve satan, kiralayan, borç veren) a. Ürün ya da hizmeti satma, kiralama ya da borç verme sebebi. b. Satın alan, kiralayan ya da borç alan, malın ne olduğu ve fiyat. 3. Ödemenin tasdiki. 4. Malın yeni sahibinin hakları. 5. Sözleşmenin ihlaline karşı teminat ve ceza. 6. Şahitler. 7. İmza. 8. Sözleşmeyi yazan kişinin adı" gibi bilgiler yer almaktadır (Güzel 2013).

Türklerin ticaret ve işletme tarihi için çok önemli bilgiler barındıran bu belgelerde pek çok önemli işletmecilik terimi ile de karşılaşmaktayız: *birüş-* "bir şey alıp vermek", *işlet-* "çalıştırmak, işletmek", *kazgan-* "kazanmak", *terken al-* "borç almak, kiralamak", *yul-* "satmak", *yultaçı* "satıcı, tüccar", *alguçı* "alıcı", *birgüçi* "satıcı", *birimci* "alacaklı", arkalık "giderleri üstlenen", *tungsu* "ortak borçlu", *ançaşşı* "müfettiş", *kalançı* "vergi memuru", *borlukçı* "şarap üreticisi", *bözçi* "kumaş imalatçısı"

vb (Şirin 2014). *Ert-, üzüş-, tavar, giriş, satıg, satıglıg, satıglık, satıgla-, satış-, sen, yulug, alım, alış, alımcı, berim, beriş, iş, işlig, bısta, tetik, iş küdük, yarag, yaraglıg, yomgı, yugrut, yul-, baglıg, çamla-, bez, böz, yanturu, tıdıl-, iş, tıdılın-* kelimeleri ise alanı ilgilendiren diğer terimlerdir (Clauson 1972)

Eski Uygurca metinler Budizm ağırlıklı metinlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz terimler daha çok din dışı metinlerde kullanılmaktadır. Bunun yanında dini metinlerde yer alan kimi anlatılarda da bu terimlere rastlanılmaktadır. Bu dönemden günümüze kadar gelmiş olan sözleşme metinlerinde ve dini metinlerde yer alan ticari bilgiler Eski Uygurların ticari faaliyetleri hakkında yol gösterici olacaktır.

Yöntem

Eski Uygurların iktisadi ve ticari hayatına yönelik yapılmış olan pek çok çalışma bulunmaktadır. Ahmet Caferoğlu'nun "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları" (1934) çalışması ilk çalışmalardan birisidir. Caferoğlu'nun bu çalışmasından sonra gerek yurt içinde gerek yurt dışında Eski Uygurca metinlerde yer alan iktisadi terimler üzerine çalışmalar yapılmaya devam etmektedir (Güzel 2013; Şirin 2014). Bu çalışmalar daha çok o dönemin iktisadi söz varlığını ortaya koymaya yönelik çalışmalardır.

Çalışmamızda Eski Uygurca metinler üzerine daha önce yapılan çalışmalardan hareketle Türklerde ilk girişimcilik örnekleri gösterilmeye çalışılacaktır. İlk olarak Budist metinlerde yer alan ve ticari hayat ile ilgili bilgiler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Eski Uygurlardan günümüze kalan ve en hacimli eserlerden birisi olan *Daşakarmapathāvadānamālā* isimli eserde yer *Sena-Upesena* hikâyesinde geçen şu bölüm dini metinlerde de ticari hayata dair bilgilere ulaşabileceğimizi göstermektedir:

bir ödün atı kötrülmiş ayagka [tegitimli]g tükel bilge t(e)ñri t(e)ñ[risi burhan şrav(a) s]t kentke yakın [...]T'V' [...]s[e]ñremde miñ iki yüz elig têtsilar {R} kuvragı birle y(a)rlıkayur erti .. tün kün aruksuz köñülin tnl(ı)glarka edgü asıg tusu kılı y(a)rlıkayur erti .. ol ok şrav(a)st kentde çoğlug yalınlıg kutlug kıvılg alku edke tavarka tükel- lig çayasënë atl(ı)g bayagut [...]WR erti .. ol bayagutnu[ñ bir sënë] [at]l(ı)g .. ikinti upasënë at[l(ı)g og]lanı bar erti .. ol ik[i ini eçi] bir ikintike ert[ingü amrak ertiler] tözün yavaş tö[rülüg tokulug têtik] odgurak yumşak [savlıg ertiler bo] [yè]rtinçüde t[urmuş törü ol edgü] [kutlug] tnl(ı)g[ların] oglanı ulgad[s]ar kiçig erken ujik b[o] ş[g]urg[alı bërür]ler .. az bedüser t(a)var kazgan[u] katıglanur .. ançada çayasënë bayagutnuñ iki o[g]lanı bedük bohurlar ..anıñ arasınta k(e)ntü özi etöz kodup adın ajunka bartı .. anta ötrü sënë eçisi .. upasënë inisiñe inçe tęp tedi .. ay amrak inim bizni igidteçi biziñe edgü sakınçl(ı)g kañım(ı)z adın yért[inçüke] bartı .. biz ikig[ü

bo yértinçüde] kaltım(ı)z .. amtı biz atam[ız ka]zg[anmı]ş t(a)varıg [y]ép yunlap adın t(a)var asmasar biz [o]l biziñe ogşatı ermez .. anın amtı m(e)n adın uluşka satıgka barayın s(e)n monta kalgıl m(e)n kelginçe evig barkıg uz tutgıl .. ança sözlep eçisi séné er adın uluşka satıg[ka bartı] anta ötrü inis[i upaséné ev]ig barkıg başlap [şrav(a)st kent]de kaltı .. (Elmalı 2016).

“Bir zamanlar adı yüceltilmiş, tam bilge, Tanrılar Tanrısı (Buda) *Śrāvastī* (adlı) şehre yakın ... manastırda bin iki yüz elli öğrenci topluluğu ile birlikte vaaz ediyordu. Gece gündüz yorulmak bilmeyen (bir) gönülle iyilik yaparak (etrafına) şefkat dağıtıyordu. İşte o *Śrāvastī* (adlı) şehirde etrafına ışık saçan, talihli, her türlü mala mülke sahip *Jayasena* (adlı) varlıklı (birisi yaşıyor) idi. O varlıklı (kişinin ilki *Séna*) adlı ikincisi (ise) *Upasena* adlı (iki) çocuğu vardı. O iki (ağabey kardeş) birbirlerini çok fazla (severlerdi). Asil, halim selim, (faziletli, akıllı), yumuşak (sözlü idiler. Bu) dünyada (yaygın kanaate göre o iyi, kutlu canlıların çocukları) yetiştirilirken, küçük yaşlarda okuma yazma öğrenirler. Biraz büyüyünce mal mülk kazanmak için gayret ederlerdi. Bu şekilde *Jayasena* (adlı) varlıklı (kişinin) iki oğlu büyüdüler. Bu arada (*Jayasena*'nın) kendisi vefat edip diğer bir varlığa ulaştı. Ondan sonra *Séna* (adlı) ağabey, *Upasena* (adlı) kardeşine şöyle dedi: “Ey, sevgili kardeşim! Bizi yetiştirecek (olan), bizim için güzel düşünceleri (olan) babamız diğer bir varlığa ulaştı. Biz ikimiz (bu dünyada) kaldık. Şimdi biz babamızın kazandığı malı mülkü harcayıp, başka mal mülk kazanmaz isek, bu bize yakışmaz. Onun için şimdi ben başka bir memlekete ticaret için gideyim. Sen burada kal. Ben gelinceye kadar evi barkı (sen) çekip çevir. Bu şekide söyleyip *Séna* (adlı) ağabey başka (bir) memlekete ticaret için (gitti). Daha sonra (*Upasena* adlı) küçük kardeş evi barkı yönetip, (*Śrāvastī*)’de kaldı.” (Elmalı 2016)

Çalışmamızda ele alacağımız metinler Eski Uygurlardan günümüze kalan sözleşme metinleridir. Bu metinlerde yer alan bilgiler Türklerin o dönemde hangi ticari faaliyetlerde buldukları ve girişimcilikleri hakkında pek çok bilgiyi barındırmaktadır:

yunt yıl altınç ay on y(a)ñıka m(a)ña srañuçka uzunka bargu eşek ulag kergek bolup kibrudunuy eşekin onarka .. tokuz otuzlıg büzgek terke altım kutabatın yanmıšta bu eşekni köni bërür men eşekni teri birle bërmeser men... (Yamada 1993) “at yılı altıncı ay onuncu gün ben Sranuç’a uzun yere gidebilmek için eşek ulak gerekli olduğundan Kibrudu’nun eşeği her on gün için yirmi dokuz büzgek kira ücretiyle aldım. Kutaba’dan aldığım eşeği geri veririm. Eğer eşeği kira ücretiyle vermez isem...”

yunt yıl ikinti ay tokuz yanıka tôlek temürke terken ud kergek bolup umarnıñ ala udnıñ teriñe küz yanıtta êki şıg tarıg yür bërür men .. (Yamada 1993) “at yılı, ikinci

ay, dokuzuncu gün. Ben Tölek Temür'e kiralık inek gerekli olduğu için Umar'ın ala benekli ineğine kira ücreti olarak güz başında iki şığ darı veririm."

tavışgan yıl êkindi ay êki otuzka biz beg buka bay buka yürüng kıpçak il buka malda kidan yene yürüptümen kök temür esen temür mañgü temür turmuş udmış tınmış kulkiya umınçı isigi tölek abış başlap il bodunka ol öñdüninte yuñlaklık böz kergek bolup inal koçtın yüz êki yarım bağlık böz alıp bizni bile kalançı turını borlukçı bërıp bizniñ burun bêrgüçi kara toyın altıg kalançımızni yanturup altımız .. (Yamada 1993) "Tavşan yılı' ikinci ay' yirmi ikinci gün. Biz Beg Buka; bay Buka, Yürüng, Tümen, Kök Temür, Esen Temür, Menggü Temür, Turmuş, Udmış, Kul Kaya, Umınçı, İsigi, Tölek, Abış başta olmak üzere halka önceden kullanmak için pamuklu kumaş gerekli olduğu için Inal Koç'tan yüz iki buçuk bağlı pamuklu kumaş alıp bizimle birlikte olan kalançı Tur'ı, bağcı verip, bizim önceki vergici Kara Toyın adlı kalançımızı geri döndürüp aldık..."

Sonuç

Çalışmamızda Eski Uygur sözleşmelerinin içeriğinden ve bu sözleşmelerde geçen terimlerden hareketle Eski Uygurların girişimcilik faaliyetleri ile ilgili bilgiler ortaya konulacaktır. Çalışmada 9-14. Yüzyıllarda yapılmış olan ve Eski Uygur alfabesi ile yazıya geçirilmiş olan sözleşme metinleri kullanılacaktır. Eski Uygurca belgelerin transkripsiyonu yapılacak ve dönemin gerek sosyo-ekonomik durumunu gerekse girişimcilik faaliyetlerini anlayabilmek için bu transkripsiyonlar esas alınacak ve belgeler modern işletme bakış açısı ile yorumlanmaya çalışılacaktır.

Kaynakça

- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford At The Clarendon Press.
- Caferoğlu, A. (1934) "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları", *Türkiyat Mecmuası*, C.IV, 1934, s. 1-43.
- Elmalı, M. (2016), *Daşakarmapathāvadānamālā*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzel, H. (2013). Eski Uygur Sivil Belgelerinde İktisat Terimleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ölmez, M. (2017). Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri, Kesit yayınları.
- Şirin, İ. (2014). Uygur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yamada, N. (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte*, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka Universty Press.

FIRST COMMERCIAL ENTREPRENEURSHIP EXAMPLES IN TURKS ACCORDING TO OLD UYGHUR CONTRACTS

Abstract

Many historians traced the ancestry of the Uyghur tribe to the Altaic pastoralists called Tiele. The Tiele first appear in history AD 357. Under the command of Qutlugh Bilge Köl, Uyghurs defeated Köktürks in AD 744. The following year, they founded the Uyghur Khaganate. The Uyghur Khaganate stretched from the Caspian Sea to Manchuria and lasted from AD 745 to 840. Following the collapse of the Uyghur Khaganate, the Uyghur gave up Mongolia and dispersed into Gansu and Aksu, Turfan. The Uyghur later founded two kingdoms. The Uyghurs had a great impact on the history and culture of the Silk Road. They held the main trade points along the way. They began to trade commercially with Indians, Iranians, Chinese, Sogdians, Tocharians.

In this period Uyghurs produced many written works. Besides these works, they did not neglect to write the commercial agreements that made with each other and with different nations. Commercial contracts dated from the 9th to the 14th century show that the Old Uyghurs are quite active in the business life. These contracts deal with issues such as adoption, testament, slave liberation, as well as commercial actions such as selling, exchanging, renting, borrowing, pledge, etc. Contracts include the following informations: 1-Date. 2- Subject of the contract / document (who buys or sells the product or service, lender) a. Reason for selling, renting or lending a product or service. b. The buyer, the lessor or the borrower, the goods and the price. 3. Approval of payment. 4. Rights of the new owner of the property. 5. Guarantee and penalty against the infringement of contract. 6. Witnesses. 7. Signature. 8. The name of the person who wrote the contract. We encounter many important business terms in these documents: birüş- "to take and give something", işlet- "to employ, to run", kazgan- "to earn", terken al- "to borrow, to rent", yul- "to sell", yultaçı "trader", alguçı "buyer", birgüçü "seller", birimci "claimant", arkalık "person in charge of expenses", tungsu "joint debtor", ançaşı "controller", kalançı "tax man", borlukçı "wine producer", bözçi "fabric manufacturer" etc.

In this study, information about the entrepreneurship activities of the Old Uyghurs will be showed according to content of the Old Uyghur contracts and the terms in these contracts. In the study, contract texts written in Old Uighur in the 9-14th century will be used. Old Uighur documents will be transcribed and translated. These documents will be tried to be interpreted with a modern business perspective.

Keywords: Old Uyghurs, contracts, trade, economy, entrepreneurship

KÜKREYEN YİRMİLER'DEN BÜYÜK BUHRAN'A MODERN ZAMANLAR: ENDÜSTRİYEL HAYATIMIZIN BELİRLİ EVRELERİNİN ELEŞTİRİSİ

Burak Külli*

Anahtar Kelimeler:

Kükreyen 20'ler, Büyük Buhran, Modern Zamanlar

Giriş

Avrupa'ya göre fırsatların dağılımında görece daha özgürlükçü olan Amerika'da, 19. yüzyılın ikinci yarısında girişimcilik kültürü yerleşmişti (Berber, 2013). Bunda iletişim ve ulaşım alanlarındaki gelişmelerin katkısı büyüktü (Ambrose, 2001; Hochfelder, 2012; Benson, 2010). Bu gelişmelerle birlikte 1920'lere kadar daha çok ürün, daha uygun fiyatlarla daha çok tüketiciye ulaşır hale gelmişti. Amerika için 1920'li yıllar kükreyen 20'ler (*Roaring Twenties*) olarak anılmaktaydı. 1920'den 1929'a kadar olan bu süreçte ABD'de teknolojik, ekonomik, sosyal ve politik alanda birçok yenilik meydana geldi (Streissguth, 2009). Bunlardan en önemli birkaçı seri üretimin yaygınlaşması, işgücüne talebin yükselmesi ve tüketimin artmasıydı. Yaklaşık 9 yıl süren bu refah döneminin ardından Wall Street'te artarda meydana gelen çalkantılar, tüm olumlu gelişmeleri tersine çevirdi. İşyerleri ve bankalar iflas bayrağı çekiyor, işçiler işten çıkarılıyor ve insanlar ekmeği dâhi uzun kuyruklarda bekleyerek alıyorlardı (History.com, 2009; Nevins ve Commager, 2017).

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon, İstanbul, Türkiye, burak.kulli@istanbul.edu.tr

Charlie Chaplin de büyük buhrandan etkilenen milyonlarca insandan biriydi. 1931 yılında Amerika'dan başladığı ve yaklaşık 16 ay süren seyahati sırasında Amerika'da başlayıp tüm dünyayı etkileyen büyük buhranın etkilerini gözlemleme fırsatı bulan Chaplin, 1933 senesinde seyahatinin sonunda Modern Zamanlar (Modern Times) filmi fikriyle çıkıverdi (Louvish, 2009). Modern Zamanlar Amerika'nın kriz dönemindeki endüstri ve işçi sorunlarını sosyolojik açıdan ele alan bir haber filmi (newsreel) yapısındaydı (Truffault, 2003). Bu araştırmanın amacı, kükreyen 20'lerden (1920-1929) büyük buhrana (1929-1939) giden süreci ve büyük buhranın endüstriyel yaşam üzerindeki etkilerini Charlie Chaplin'in Modern Zamanlar filmi üzerinden karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Araştırma amacı doğrultusunda öncül araştırma soruları şu şekilde ortaya konmuştur:

- i. Kükreyen 20'lere zemin hazırlayan süreçteki teknolojik, ekonomik, sosyal ve politik gelişmeler nelerdir ve bunlar 1920'leri nasıl şekillendirmiştir?
- ii. ABD'yi kükreyen 20'lerden (1920-1929) büyük buhrana iten sürecin tetikleyicileri nelerdir?
- iii. Kükreyen 20'ler ve büyük buhranın endüstriyel yaşam üzerindeki farklı etkileri nelerdir?
- iv. Büyük buhran işçilerin sosyal ve ekonomik hayatında hangi değişikliklere yol açmıştır?
- v. Charlie Chaplin'i Modern Zamanlar filmi yapmaya iten ortam çevresel koşullar nelerdir?

Araştırma Sorusu ise şu şekildedir:

Büyük buhran döneminde Amerika'daki işçi sorunlarıyla Modern Zamanlar filminde yansıtılan işçinin endüstriyel yaşamdaki sorunlarında ayrışan ve örtüşen noktaları var mıdır ve bu sorunlar nasıl yansıtılmıştır?

Yöntem

Araştırma (1) Amerika'daki sosyal, ekonomik ve politik olaylar çerçevesinde 19. yüzyılın başındaki teknolojik gelişmelerden başlayarak 1920'lere kadar gelişen girişimcilik ve inovasyon temelli gelişme sürecini; (2) Kükreyen 1920'lerde en üst düzeye ulaşan refah, tüketim seviyesi ve ekonomik hareketliliği; (3) 1929'dan 1939'a kadar süren Büyük Buhran dönemini içermektedir. Araştırmada Chaplin'in Modern Zamanlar filmi, hem Amerika'yı büyük buhrana sürükleyen evreler hem de Chaplin Today: Modern Times belgeseli kapsamında irdelenmiştir.

Araştırmada verilerin toplanmasında *doküman incelemesi* tekniğinden faydalanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde ise *içerik analizi* (content analysis) ve *söylem analizi* (discourse analysis) nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Kükreyen 20'ler ve büyük buhrana ait bulguların ortaya konmasında içerik analizi yöntemi; Charlie Chaplin'in modern zamanlar filminin incelenmesinde ise söylem analizinin *göstergebilim* (semeiology) yönteminden faydalanılmıştır.

Video formatındaki Modern Zamanlar filmi ve Chaplin Today: Modern Times belgeseli Maxqda 12 nitel analiz programı yardımıyla çözümlenmiştir. Elde edilen sahneler dâhilinde büyük buhran döneminin endüstriyel yaşamı, kurgusal olaylar-gerçek yaşam karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Sonuç

Amerika'da yaşanan teknolojik gelişmeler endüstri örgütlerinde teknolojinin benimsenmesini ve makineleşmeyi hızlandırmıştır. İnsanlar, günde 12 saatlerini makinenin bir parçası olarak geçirmeye başlamıştır. Amerika'nın 2 Nisan 1917'de I. Dünya Savaşı'na girmesi ise endüstride çalışacak işgücüne olan talebi arttırmıştır. Vasıflı işçilerin gelirlerinde artış meydana gelmiştir.

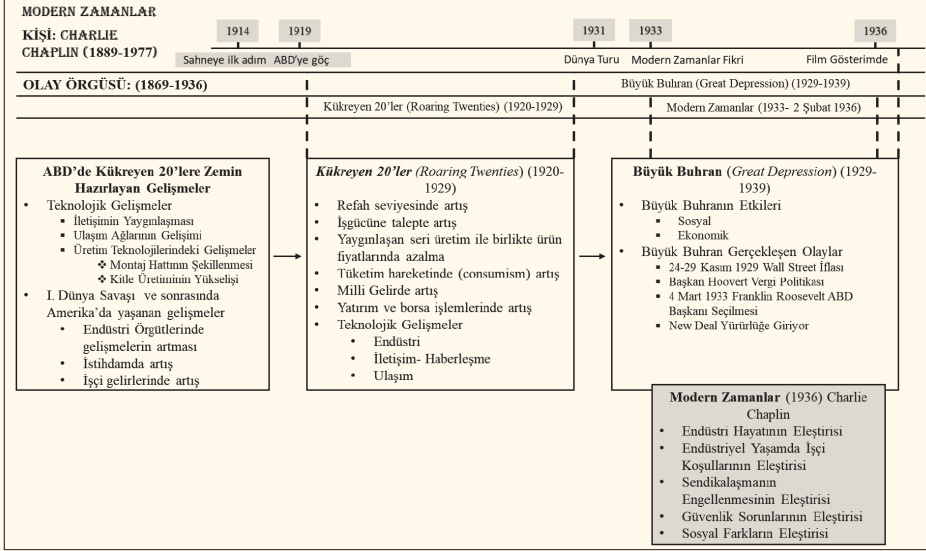
Amerika'da giderek artan üretim, zaman içerisinde Amerika'da endüstri işletmelerinin üretim fazlası vermesine neden olmuştur. Bununla birlikte artan refah insanları borsa yatırımları yapmaya yöneltmiş, insanlar borçlanarak borsa yatırımları yapmışlardır. Başkan Hoover, yeni bir vergi sistemi ile önlemeye çalışsa da bu halktan tepki çekmiş ve kriz engellenememiştir.

Kükreyen 20'lerde vasıflı ve vasıfsız işgücüne duyulan ihtiyaç beraberinde iyi ücretlerle tam zamanlı bir işte çalışma fırsatı sağlamıştır. İşçiler yüksek ücretler kazanmış ve hatta yatırım bile yapabilmişlerdir. Büyük buhranda ise krizden etkilenen fabrikalar kapatılmış, işçilerin çoğu işten çıkarılmıştır. İşçilerin çok azı fabrikalarda iş bulurken, diğerleri gününbirlik işlerle karınlarını doyurmaya çalışmış ya da aç kalmıştır.

Büyük buhran, birçok işçinin işlerini kaybetmesine yol açmıştır. İşlerini geri almak için grev yoluna başvuran işçiler kolluk kuvvetlerinin sert müdahaleleriyle karşılaşmıştır. Ekonomik anlamda darboğaza giren işçiler evlerini terk edip, gecekondulara taşınmaya başlamıştır.

Chaplin 1931'de başladığı seyahati boyunca krizin etkilerini gittiği ülkelerde de görmüştür. Louvish'in kitabında belirttiği gibi Londra'da Gandhi ve Einstein ile buluştuğunda dünyanın bu durumu üzerinde durmuş, insanların kötüye giden yaşamları

üzerine fıkra türünde yazılar yazmıştır. Gördüklerinden etkilenerek işçi sorunlarını üzerinden endüstriyel yaşamı ele almıştır (Şekil 1).

Şekil 1: Girişimlerden Büyük Buhrana Giden Süreç ve Modern Zamanların Oluşum Sürecinin Karşılaştırması

Modern zamanlar birçok sinematik türü bir arada işleyen bir filmidir. Duygusal, romantik, mizah ve belgesel türlerinin karmasıdır. Bu anlamda büyük buhran dönemindeki sorunları yansıtmakta mizahlı bir dille gerçek yaşamdaki olaylar eleştirilmiştir. Bununla birlikte filmin giriş ve gelişme bölümünde işçi sorunları; makinenin bir dişlisi haline gelmek, sürekli kontrol altında olmak ve ağır çalışma koşulları yansıtılmıştır. Filmin gelişme ve sonuç bölümlerindeki sahnelerde işçinin kötüleşen yaşam şartları yemek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamama, haklarını aramakta kolluk kuvvetlerinin müdahalesi işlenmiştir. Filmin sonunda ise işçilerin tekrar açılmaya başlayan fabrikalarda kendilerine yer edinme savaşımı mizahi bir dille eleştirilmiştir. Bu anlamda Modern Zamanlar, işçinin (yani insanın) büyük buhran dönemindeki ihtiyaçlarını karşılama savaşımını ortaya koyan satirik bir eser olarak işçi ve işçi sorunlarını eleştirel bir dille kitlelere duyurmuştur.

Kaynakça

- Ambrose, S.E. (2001). Nothing Like it in The World: The Men Who Built the Transcontinental Railroad 1863-1869. Simon And Schuster.
- Benson, A.K.(Ed.). (2010). Great Lives from History: Abbas ibn Firnas-Philip Emeagwali (Vol. 1). Salem Press Inc.
- Berber, A. (2013). Klasik Yönetim Düşüncesi: Geleneksel ve Klasik Paradigmalarla Klasik ve Neo-Klasik Örgüt Teorileri. Alfa.
- History.com (2009, Kasım 29). Great Depression History. Erişim Tarihi: 1 Şubat 2019, Erişim Adresi: <https://www.history.com/topics/great-depression/great-depression-history>.
- Hochfelder, D. (2012). The Telegraph in America, 1832–1920. JHU Press.
- Louvisch, S. (2009). Chaplin: The Tramp’s Odyssey. Faber & Faber.
- Streissguth, T. (2009). The Roaring Twenties. Infobase Publishing.
- Truffault, P. (2003, 1 Ocak). Chaplin Today: Modern Times. Erişim Tarihi: 31 Ocak 2019, Erişim Adres: <https://www.youtube.com/watch?v=4jDKW2S4UFO>.
- Nevins, A. & Commager, H. S. Çevirmen: İnalçık, H. (2017). ABD Tarihi (9. Basım). Doğu Batı Yayınları.

ROARING TWENTIES TO GREAT DEPRESSION MODERN TIMES: “A SATIRE ON CERTAIN PHASES OF INDUSTRIAL LIFE”

Abstract

The epoch of 1920s is called the Roaring Twenties in America. During this epoch, 1920-1929, many developments occurred in the United States in the technological, economical, social and political spheres. Most important of these were rise of mass production, increase in labor force demand and growth in consumption. After the Roaring Twenties epoch, a contrast epoch began, Great Depression. During the epoch of the Great Depression, 1929-1939, industrial organizations and banks drove to verge of bankruptcy, and some of these went to bankrupt. Millions of people were affected by results of the Great Depression, and Charlie Chaplin, English origin movie actor, was just one of them. Chaplin came up with a new movie idea in 1933, Modern Times, after 18 months long world journey.

The aim of this research is to reveal the process from Roaring 1920s to the Great Depression, and to determine the effects of the Great Depression on industrial life by comparison with Charlie Chaplin’s satirical movie, Modern Times. In order to collect data, I have used document review. The methods of research are both content analysis and discourse analysis. Content analysis has been used to reveal process from Roaring 1920s to the Great Depression. As for the analysis of Modern Times, I have utilized semiotic analysis in order to examine and detect symbols and gestures. In conclusion, the causes of the Great Depression have revealed social phenomena such as growth in consumption, malinvestments by workers and taxation policy as well. On the other hand, the analysis has revealed that movie Modern Times, emphasizes and addresses problems of workers and

other people involved in the industrial life. The movie is satirical comedy on the problems of the industrial life during the Great Depression.

Keywords: Roaring Twenties, Great Depression, Modern Times

YARATICI ÜRETİMDE MEKAN OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ: SÜMERBANK ÖRNEĞİ

Gökçe Dervişoğlu Okandan*

Anahtar Kelimeler:

Mekan, sosyal fabrika, kurumsal kampüs, yaratıcı platformlar, Bauhaus

İşletmecilik tarihinde mekânla ilgili kararlar işletmenin vizyonunun ve değer setinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmış, günümüzde ise “yaratıcılık”, “kapsayıcılık”, “işbirliği”, “sürdürülebilirlik” tartışmalarında fark mekân bazında da aranmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk dönem devletçilik politikalarından biri olan endüstrinin güçlendirilmesi konusunda özel bir örnek olarak görülen Sümerbank’a yalnız fabrikaların kurulması veya fizibilitesi değil aynı zamanda gerekli insan kaynağının yetiştirilmesi, istihdam edilen insan kaynağının da Anadolu’nun taze yapılan şehirlerinde sosyal ve kültürel ortamı şekillendirmesi fırsatı verilmiştir. Uluslararası örneklere konu olan “sosyal fabrika” deneyimi bu bağlamda “sürdürülebilirlik” tartışmasının ekonomik, sosyal ve ekolojik boyutunda erken bir örnek olarak verilebilir.

Günümüzde “kurumsal kampüs” olarak nitelendirilen, çok amaçlı işbirliği ve sosyalleşmenin özendirildiği, farklı disiplinlerin hatta aynı kampüste farklı işletmelerin bir araya geldiği yapılar “mekân” ile ilgili tartışmalar sırasında özellikle Bourdieu ve Lefebvre tarafından fizikselin yanında sembolik ve sosyal bir anlam da taşımaktadır (Bourdieu, 1984, 1993; Lefebvre, 1974).

* Doç. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, gokce.dervisoglu@bilgi.edu.tr

Sümerbank örneğinde özellikle tekstil alanında faaliyet gösteren birimlerde (Ör: Nazilli Dokuma Fabrikası) sanayinin gerektirdiği süreçlerin işçiler tarafından takip edilmesinin yanında yaratıcı alandaki faaliyetlerinin kurum içinde yetiştirilen tasarımcı ve zanaatkârlar tarafından düzenlenmesi (in-house) (Doğan ve diğerleri, 2011) günümüzde sanayi sonrası katma değerli üretim için altı çizilen “yaratıcı endüstriler” kavramının önemini, bu grubu temsil eden bireylerin aynı fiziksel ortam içinde geçirmelerinin sembolik ve sosyal katkılarını vurgulamaktadır. Doğan ve arkadaşlarının tartıştığı noktada bunu “kurumsal sosyal sorumluluk” kavramının ötesinde bir kültür olarak sunmakta ve Sümerbank kampüslerinde bu yaratıcı grubun çevre gezileriyle kampüs içinde resim çalışmaları veya müzik konserleri, tiyatro gruplarının kurulması, dönemin önemli sosyalleşme ortamı balolarla “sınıf” kavramını da sorgulayan, mümkün olduğunca ortadan kaldıran (toplumsal eşitleyici) bir ortam yaratılmıştır. (Turkay, 2018) Bu yapı günümüzde 100.yılınyı yaşayan Bauhaus ekolünün tasarımın pratikle birleşmesinin de yansımalarını içermektedir.

Yöntem

Yöntem olarak Sümerbank arşivleri içinde tasarım ve mekân algısı konusunda yapılan araştırmalar taranarak günümüzde kültürel izleri devam eden (hatta Sümerbank’ı Yaşatma Derneği gibi sosyal izdüşümleri bulunan) bu örneği, iş modeli, mekân kullanımı, sosyalleşme pratikleri açısından defalarca incelenmiş bu vakanın yaratıcı üretim konusunda iş yapış şekli ve iş birlikteliklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Nazilli Basma Fabrikasının kumaş arşivinin İzmir Ekonomi Üniversitesi tarafından dijital bir arşive aktarılmış olması (<http://tudita.ieu.edu.tr>) ve bu çaba çerçevesinde açılan “Bir Ulusu Giydirmek: 1956-2000 Yılları Arası Sümerbank Desenleri” sergisi ve bu sergi paralelinde düzenlenen konuşmalar (<https://saltonline.org/tr/1572/konusma-bir-fabrikayla-toplumu-insa-etmek-sumerbank>) bu olgunun yaratıcı alanda yansımaları olarak kabul edilebilir. Oluşturulan bu içeriğin işletmecilik tarihi ve sürdürülebilirlik açısından incelenmesi ve bu tarihsel analizin günümüzde gittikçe artan kolektif yapılar ve iş yapış biçimleri açısından ne anlama geldiği “yaratıcı platformlar” örneği üzerinden tartışılmıştır. (<https://creativeconomy.britishcouncil.org/projects/hubs/>, https://www.creativehubs.eu/wp-content/uploads/2017/12/Creative-Hubs-Madrid-Toolkit_Final.pdf)

Sonuç

Tarih ve mekân uzamında öğrenme konusunda Bourdieu’nun da dilediği gibi “tarihin, geçmişin tarihsel sosyolojik analizini sunduğu; sosyolojinin de günümüzün

sosyal tarih araştırması olarak kabul edildiği” (Bourdieu, 1995) bir okumanın bu analizle gerçekleşeceği varsayılmıştır.

THE INVESTIGATION ON SPACE IN RELATION TO CREATIVE PRODUCTION: THE CASE OF SUMERBANK

Abstract

Pioneer example of Early Republic time of Turkey, Sümerbank is a unique case also for the investigation of interaction of space use in creative production. The Bourdieun categorization of space, namely physical, symbolic and social corresponds very much with contemporary use of space among creative hubs. The study concentrates on creative production; be it design activities in the factory, craftsmanship exercises in different departments or artistic exposé of visual and performing artwork in the campus. In this aspect the study is focusing on the outcome of an inventory study and an exhibition organized with the content of the inventory. Collaboration, influence and coworking skills of these groups will be identified in order to compare them with the contemporary “creative hub” discourse. In this respect the study aims to establish links between past and present and/or rural/urban, digital/analog in order to understand recent developments in order to establish a health sustainability discourse relying not on management trends but on historical evidence and background.

Keywords: Place, corporate campus, creative hubs, Bauhaus

MODERN İŞLETME YÖNETİMİNİN KÖKENLERİ, DOĞUDAN: İBN HALDUN

Mehmet Burak Kılınç*, Kubilay Özyer**

Anahtar Kelimeler:

İbn Haldun, Yönetim, Maw Weber, medeniyet

Modern işletme yönetimi biliminin ortaya çıkmasında 18.yy da Avrupa'da yaşanmış olan sanayi devriminin etkisi büyüktür. Sanayi devriminin etkisiyle üretimde makineler kullanılmaya başlanmış ve büyük ölçekli işletmeler kurulmuştur. Bu gelişmeler devasa ölçekteki işletmelerin yönetimi sorununu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla da işletmelerde verimliliği artırmak adına iş bölümü, personel yönetimi gibi konular önem kazanmaya başlamışlardır. 19.yy'ın sonlarına gelindiğinde ABD'de Amerikan Mühendisler Derneği kurulmuş akabinde Frederick Taylor'ın çalışmalarının öncülüğünde Bilimsel Yönetim Yaklaşımı ortaya konmuştur. Taylor'la benzer dönemlerde yaşamış olan diğer bilim adamları Max Weber Bürokrasi Modeliyle, Henri Fayol ise Genel Yönetim Teorisiyle işletme yönetiminin klasik yaklaşımlarını ortaya koyarak işletme yönetimi biliminin gelişimine katkı sağlamışlardır.

Yukarıda da özetlendiği şekliyle modern işletme yönetimi yaklaşımları Amerika ve Avrupa, yani modern batı toplumunda ortaya çıkmıştır. Bunlardan Taylor ve Fayol işletmelerden gelen kişiler olmasına rağmen Max Weber 1864-1920 yılları arasında yaşamış Alman sosyolog ve ekonomi politik uzmandır. Dolayısıyla aslında işletme yönetimi alanına mahsus teorisyen veya uygulayıcı değildir. Max Weber'in yaptığı

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, Tokat, Türkiye, burakInc@hotmail.com

** Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Tokat, Türkiye, kubilay.ozyer@gop.edu.tr

çalışmalar sosyolojinin kavramsal çerçevesinde kalmakla beraber özellikle Amerikalıların onu keşfetmeleri ile birlikte ekonomi, işletme ve siyaset alanlarını da derinden etkilemiştir. Weber çalışmalarında modern toplum, özellikle de batı toplumu üzerinde çalışmış ve bu toplumun rasyonelleşmesi üzerine yoğunlaşmıştır (George Ritzer, 2013). Weber'in çalışmaları modern batı toplumu üzerinde yoğunlaşsa da ortaya çıkan sonuçlar genel bir etki ve kabul görmüşlerdir. Bundan en fazla yararlanan bilim dallarından bir tanesi de elbette işletme yönetimi olmuştur. Bu çalışmanın hareket noktası da tam olarak buradan ortaya çıkmıştır. Bir sosyolog olarak Weber'in çalışmaları işletme yönetimi bilimini bu kadar derinden etkileyebildiyse, oldukça önemli bir sosyolog olarak İbn Haldun neden işletme yönetimini etkilemesin? Zira Weber içinde bulunduğu toplumun kültüründen hareket ederek çalışmalarını ortaya koyduysa ve bu çalışmalar da batılı anlamda bir işletme yönetimi biliminin ortaya çıkmasında önemli derecede etkili olduysa İbn Haldun neden doğu toplumlarına özgü bir işletme yönetiminin ortaya çıkmasına sebep olmasın? Bu araştırma bu sorudan hareket edecektir ve temel amacı da kendinden sonra benzer soruların tekrar tekrar sorulmasına zemin hazırlamaktır.

Fahri Sakal'ın (2016) çok isabetli bir şekilde belirttiği üzere, *"Doğu ve Batı bir coğrafi yön olmakla birlikte sosyal bilimlerde ve siyasette birer medeniyet algısı ve sahası anlamı ifade etmektedir"*. Dolayısıyla sosyal bilimlerde çalışırken bu algıyı sürekli akılda tutmak faydalı olacaktır. Elbette bilimin ve bilginin bir sahibi yoktur ancak işletme yönetimi gibi doğrudan insan odaklı bir eylemin de kültürden bağımsız olarak ele alınması mümkün değildir. Modern işletme yönetimi ise herkesin bildiği üzere batılı bilim adamlarına aittir. Tam olarak bu noktada, İbn Haldun ve onun gibi bilim insanlarının önemi ortaya çıkmaktadır. Doğu medeniyetinde yetişmiş ve Weber gibi sosyolojik bir yaklaşımla kendi toplumunu inceleyerek tespitlerde bulunmuş İbn Haldun ve benzeri bilim insanları tarafından yapılan çalışmaların, benzer kültür iklimine sahip toplumlar için işletme yönetimi alanında alternatif çalışmalar yapılmasına zemin hazırlayıp hazırlamayacağı sorusu hayati önem kazanmaktadır.

İbn Haldun 1332-1406 yılları arasında yaşamış sosyoloji, tarih, siyaset bilimi, ekonomi gibi alanlarda çalışmış çok yönlü bir bilim insanıdır. İbn Haldun da Max Weber örneğinde olduğu gibi toplumu incelemiş ve eserlerinde yaşadığı toplumun sosyolojik, siyasi ve ekonomik yaşantısı hakkında yaptığı analizlere yer vermiştir. İbn Haldun'un Mukaddime isimli eseri incelendiğinde doğrudan ya da dolaylı olarak oldukça önemli sosyolojik, iktisadi ve elbette işletme yönetimine yönelik tespitlerde bulunduğu görülebilecektir. Burada genellikle itiraz noktası İbn Haldun'un işletme yönetimine yönelik doğrudan bir tespitinin olmadığıdır. Bu elbette doğrudur, ancak bu noktada Max Weber'in de benzer şekilde doğrudan tespitleri olmadığı, işletme

yönetimi alanında çalışan bilim insanlarının kendisinden faydalandığı görülecektir. Dolayısıyla İbn Haldun'un da doğrudan işletme yönetimine yönelik bir çalışması olmasına gerek yoktur, önemli olan araştırmacıların onun görüşlerinden faydalanma olasılığıdır ki, bu da oldukça ciddi görünmektedir.

Sadece ülkemizde değil, diğer bütün doğu toplumlarında İbn Haldun'un yönetim alanında yüzyıllar önce ortaya koyduğu görüşler işletme yönetimi alanındaki bilim insanlarınca yeniden ele alınmalı ve her açıdan çok dikkatli ve detaylı bir şekilde değerlendirilmelidir. Ancak bu noktadan sonra İbn Haldun ve benzeri bilim insanlarının kültürel iklimimize uygun bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasına katkı veremeyecekleri açıklığa kavuşabilecektir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler yazılı kaynak incelemesi yöntemiyle elde edilmiş ve karşılaştırılmıştır. İbn Haldun'un Mukaddime adlı yapıtı baştan sona detaylı bir şekilde incelenmiş, işletme yönetiminde değerlendirilebilecek görüşleri ortaya konmuş ve yine işletme yönetimi alanında kullanılan teorilerle karşılaştırılmıştır.

Bulgular

İbn Haldun'un çalışmaları incelendiğinde birçok farklı alanda kendi çağını aşan görüşler ileri sürdüğü rahatlıkla görülebilecektir. Genelde sosyal bilimler özelde örgütsel davranış açısından şunları ifade etmektedir; *"Sosyal hayatta (umranda) vuku bulan her olayın ve ortaya çıkan her durumun, olması gereken kendine has bir doğası vardır. İşte eğer kişi, toplumdaki olayların ve durumların doğasını bunları gerektiren sebepleri bilirse..."* (İbn Haldun, (Keldir) 2004:70) Buradan yola çıkıldığında sosyal birer gerçeklik olan işletmelerin içerisinde ortaya çıkan olayların anlaşılması gerektiğini ve bu sayede bu olayların yönetim tarafından yönetilebileceğini ortaya koymaktadır. Bugün örgütsel davranış disiplini genel olarak bunun üzerinde çalışmaktadır.

Yine başka bir yerde İbn Haldun hem örgütsel iletişimden hem de buna bağlı olarak kayırmacılık olgusundan isabetle bahsetmektedir. Yazara göre; *"...Yine toplum içinde insanların ilim, sanayi, geçimlerini temin etmek için çalışıp kazanmak gibi faaliyet ve durumlarından haber verir. Ancak pek çok sebepten dolayı bu haberlere yalanlar karışır. Bunlardan biri, kişinin bazı düşünce, görüş ve mezheplere taraftar olmasıdır. Kişi haberi kabul etmek hususunda dengeli hareket ederse gerekli özeni gösterir, onu inceleyip değerlendirir ve doğrusunu yalanından ayırabilir.*

Ancak bu haberi kabul etme noktasında işin içine görüşlerini ve inançlarını karıştırırsa, bu görüş ve inançlara uyan haberleri ilk duyuşta kabul eder. Çünkü bu meselede kendi eğilimini ve görüşlerini öne çıkarmak, basiret gözünün, eleştirmenin ve araştırma yapmanın üzerine örtülmüş bir perdedir. Sonuçta yalan haberler kabul edilip alınır ve başkalarına nakledilir.” (İbn Haldun, (Keldir) 2004: 69-70)

İbn Haldun özellikle informal yollardan gelebilecek bilgilerin doğruluğunu sorgulamanın oldukça önemli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, bunları elde ederken yöneticinin sadece kendi meşrebinden, mezhebinden ya da kendine yakın olan kişilerden bilgi almasının bilginin güvenilirliği açısından oldukça sıkıntılı olduğunu ifade etmektedir. Bugün iletişim alanında bilginin kaynaklarının çeşitlendirilmesi konusu bu noktaya denk gelmektedir. Ayrıca kayırmacılık konusu da hem özel sektörde hem de kamuda hala önemli bir sıkıntı olarak varlığını devam ettirmektedir. (Uncu ve Türel, 2017, s. 525)

Yine İbn Haldun’un önemle üzerinde durduğu bir diğer konu disiplindir. Disiplin, “İşletme koşul ve özellikleri doğrultusunda, örgüt için belirlenen tutum ve davranış biçimlerinin çalışanlar tarafından benimsenip, uygulanmasını sağlayacak ilke ve kurallar bütünüdür” (Dündar, 1998: 439). Handoko’ya (2011) göre temel disiplin yaklaşımları önleyici, düzeltici ve yapıcı disiplinlerdir. İbn Haldun’un Mukaddime isimli eserinde gücün kullanımı ve disiplin kavramı hakkında ortaya koyduğu bazı görüşler şunlardır; “Genel olarak insan başkasının idaresi altındadır ve bu kaçınılmazdır. Eğer yöneticiler yumuşak ve adil olurlarsa, insanların katlanmak zorunda kalacakları (haksız) hükümler ve yasaklar olmayacağı için, o yönetim altındakiler, bir baskıya maruz kalmayacaklarına güvenerek kendi kişiliklerindeki cesaretlerini veya korkaklıklarını muhafaza ederler. Böyle bir durumda cüret ve cesaret tabiatlarının bir parçası olur ve bunun dışındaki bir duyguyu da tanımazlar”. “Ancak yöneticiler ve yönetimleri baskıya boyun eğdirmeye ve korkuya dayanıyorsa işte o zaman sebebini ilerde açıklayacağımız gibi zulme uğramış insanların nefislerinde baş gösteren atalet ve tembellikten dolayı, insanların güçlülük ve cesaretleri kırılır. “Ancak yönetimler cezalandırma yerine yola getirme ve öğreticiliği esas alırlarsa ve erken dönemlerden itibaren bu usulü benimserlerse, yine korku ve itaat üzere yetişmeye bir miktar etkisi olur, ancak kendine güveni ortadan kaldırmaz.” (İbn Haldun, (Keldir) 2004: 69-70) Yukarıdaki satırlardan da rahatlıkla görülebileceği üzere İbn Haldun yöneticilerin çalışanlarına daha çok “Y” tipi bir bakış açısıyla yaklaşmasını önermektedir. Halbuki işletme yönetimine “Y” tipi yaklaşım Douglas McGregor ile birlikte aşağı yukarı 1950’li yıllarda girmeye başlamış ve kendini kabul ettirmesi ise daha da uzun bir zaman almıştır (Tekin, vd., 2016). İbn Haldun bu süreci gücün kullanımı açısından değerlendirmekte ve yapıcı disiplin anlayışının gerekliliğine vur-

gu yapmaktadır. Bu görüşlerinden anlaşılmaktadır ki; Ancak yapıcı disiplin anlayışla bireyler tabiatlarını ve özgüvenlerini muhafaza edebilir. Cezaya ve yıldırmaya dayalı bir disiplin anlayışıyla bireyler tabiatlarından uzaklaşacak, cesaretleri kırılacak ve tembelleşecektir.

İbn Haldun çalışmasında bugün lider-üye ilişkileri olarak adlandırılan noktaya da temas etmekte ve liderin liderliğinin astların onu lider olarak kabulüyle olabileceğini ifade etmektedir. Lider-üye ilişkilerinin iş gören verimliliği üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğu yapılmış olan çalışmalarla ortaya konmaktadır (Turgut vd., 2015; Akkoç,2012; Bauer vd., 2006). İbn Haldun bu konuda şunları ifade etmektedir. “Tebaanın yöneticiye bakışı onun kişisel özelliklerinden ziyade, onun kendileriyle olan ilişkisine göre şekillenir”. Yine yazar diğer bir önemli noktaya temas etmekte bugün babacan (paternalistic) liderlik olarak dile getirilen liderlik modelinin daha yararlı olacağını ifade etmektedir. “Paternalizmin bireylerin yararları doğrultusunda korunmaları anlamına geldiği ifade edilebilir. Bu bağlamda paternalizm olgusu, makro boyutta kültürlerarası farkları ortaya çıkartmada kullanılacak kültürel bir boyut olarak değerlendirilirken, aynı zamanda mikro boyutta kültüre özgü (özellikle Doğu kültürüne özgü) bir liderlik modeli olarak da karşımıza çıkmaktadır” (Çalışkan ve Özkoç, 2016).

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, İbn Haldun’un yaşadığı dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik özelliklerini anlattığı Mukaddime adlı eseri incelenmiştir. Eser doğrudan işletme yönetimi alanına yönelik hazırlanmamıştır. Ancak, eserde bulunan ve işletme yönetimi alanına uyarlanabileceği düşünülen görüşler, mevcut işletme yönetimi literatürüyle karşılaştırmalı olarak ortaya konmuştur. İncelenen görüşlerden bazılarının literatürde bulunan çalışmalara işaret ettiği ve hatta ilave bilgiler içerdiği görülmüştür. Örneğin yukarıda verildiği üzere, İbn Haldun’un gücün kullanım şekli hakkındaki görüşleri temel disiplin yaklaşımlarıyla örtüşmekte olup ilaveten yönetilenlerin karakterleri üzerindeki etkisine de değinmektedir. Bu çalışma, İbn Haldun’un eserlerinin işletme yönetimi alanında çalışan uzmanlar tarafından incelenmesiyle beraber işletme yönetimi alanına yapılabilecek katkıları açıkça ortaya koymaktadır. Bununla beraber, alanda doğulu bilim adamlarının çalışmalarının incelenmesi hususunda var olan büyük bir boşluğu da ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Bauer, T.N., Erdoğan, B., Liden, R.C. ve Wayne, S.J. (2006). A longitudinal study of the moderating role of extraversion: Leader-member exchange, performance and turnover during new executive development, *Journal of Applied Psychology*, 91(2), 298-310.
- Çalışkan, N., Ozkoc, A., G. (2016), Örgütlerde paternalist liderlik algısına etki eden ulusal kültür boyutlarının belirlenmesi, *Journal of Yasar University*, 11/44, 240-250
- Dündar, G. (1998), İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, Eylül.
- Fahri Sakal (2016), Doğu ve Batı bir coğrafi yön olmakla birlikte sosyal bilimlerde ve siyasette birer medeniyet algısı ve sahası anlamı ifade etmektedir, *Studies of Ottoman Domain*, Cilt: 6, Sayı: 10
- Fulya Uncu, Nesrin Şalvarcı Türel (2017), Küçük ve orta büyüklükteki hizmet işletmelerinde kayırmacılık algısı: Isparta ili örneği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 22, ss.524-541)
- George Ritzer (2013), *The Weberian theory of rationalization and the Mcdonaldization of contemporary society*, (p.42)
- Hakan Turgut, İsmail Tokmak, M.Fikret Ateş (2015), Lider-üye etkileşiminin işgören performansına etkisinde çalışanların örgütsel adalet algılarının rolü, *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF dergisi*, Yıl: 2015, Cilt: 5, Sayı: 2, ss 417-442
- Handoko, T. Hani (2011), *Personnel Management and Human Resources*. Yogyakarta: BPFE
- İbn Haldun, Mukaddime, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2004.
- İrfan Akkoç (2012), Grup ve hiyerarşik alt kültürlerinin iş performansına etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü, *Çankırı Karatekin Üniversitesi, SBE Dergisi*, Yıl: 2012, Cilt: 3, Sayı: 2, ss 17-44
- Ömer Akgün Tekin, Murat Baş, Atilla Gökdemir (2016). Konaklama işletmesi çalışanlarının Douglas Mcgregor'un x ve y teorilerine yönelik tutumları üzerine bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 14, ss.81-91

ORIGINS OF MANAGEMENT: IBN KHALDUN FROM THE EAST

Abstract

Max Weber (1864-1920), German sociologist and political economist. Although Weber's researches conducted in sociological concept, results effect science of economy, management and politics. Weber's researches focused on modern society, especially western world and his view, modern society increasingly rationalized. He does not specifically emphasis on management area but findings of his works applied to management science. Due to his well-known work "Bureaucracy" he is considered as one of the founding fathers of the Classical Management Theory.

Ibn Khaldun (1332-1406), famous Arab historian and sociologist. Such as Weber, Ibn Khaldun examined society and described sociological, political and economic features of the society he lived in. Khaldun had lived in middle east region, there-

fore his studies based on Eastern people, especially Muslim societies of 14th century. Such as Weber, Ibn Khaldun does not specifically emphasis on management area but some inferences from his studies might be applied to management. In this paper, comparative research method used and Khaldun's well-known work "Muqaddimah" examined. Findings compared to modern management theories from 19th century till today. Khaldun's views which are not comparable with modern theories, mentioned as a new view to management from 14th century.

Social scientist addresses two main civilization which are East and West. As we mention above, findings of Weber's studies applied to management. Thus, Weber considered as one of founders of Classical Management Theory, even he does not specifically emphasis on management. However, there is no study in literature which from East contributed to management science as Weber did. Therefore, this study important to understand whether Khaldun could be seen as alternative to Weber in order to inferences from his sociological studies on eastern society could be applicable to management. Findings show some of Ibn Khaldun's views from 14th century are applicable to modern management science.

Keywords: Ibn Khaldun, Management, Max Weber, Civilization

ÖRGÜT VE YÖNETİM ARAŞTIRMALARINDA TARİH: NE, NEDEN VE NASIL?

Serkan Dirlik*

Anahtar Kelimeler:

Örgüt ve Yönetim Araştırmaları, Tarih.

Son yıllarda artan bir biçimde örgüt ve yönetim araştırmalarının tarihsel yaklaşımı içermesine yönelik çağrılar içeren, bunun neden gerekli olduğunu tartışan ve bunun şimdiye kadar nasıl yapıldığını ve ileride nasıl yapılabileceğine ilişkin değerlendirmeler sağlayan çalışmaların arttığını görmekteyiz.^{1,2} Bu bildiri, bu çalışmaları sistematik bir biçimde incelemeyi amaçlamıştır. Bu sistematik inceleme yapılırken, incelenen çalışmalar üç temel soruya verdikleri yanıtlar açısından değerlendirilmiştir. Bunlar; örgüt ve yönetim araştırmalarının tarihsel perspektifi içermesinin kapsamı nedir?, neden böyle bir çağrı yapılmaktadır? ve son olarak örgüt ve yönetim çalışmalarının tarihsel yaklaşımı içermesi nasıl sağlanacaktır? Çalışmanın giriş bölümünü izleyen bölümünde ilgili çalışmaları tespit edebilmek için izlenen prosedür ve inceleme kapsamına alınan çalışmaların neden ve nasıl inceleme kapsamına alındığı

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muğla, Türkiye, sdirlik@mu.edu.tr

- 1 Örneğin bkz: Üsdiken ve Kieser, 2004; Üsdiken ve Kipping, 2014; Maclean, Harvey ve Clegg, 2017; Miskell, 2018.
- 2 Bu durum sadece örgütler ve yönetim alanı için değil diğer yakın alanlar için de geçerlidir. Örneğin strateji alanı için bkz: Jeremy, 2006; Ingram, Rao ve Silverman, 2012; Lockett Wild, 2014; Vaara ve Lamberg, 2016; örneğin uluslararası işletmecilik alanı için bkz: Jones ve Khanna, 2006; Buckley, 2009; örneğin girişimcilik alanı için bkz: Welter, 2016; Wadhvani ve Jones, 2014. Bu üç alan açısından tarihsel yaklaşımı değerlendiren bir çalışma için de bkz: Perchard, MacKenzie, Decker ve Favero, 2017.

açıklanmıştır. Yöntem bölümünü takip eden üç bölüm sırasıyla yukarıda belirtilen üç ana soruya ilişkin incelenen çalışmalardaki değerlendirmeler ele alınmıştır. Bildiri sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

Çalışmayı sistematik bir literatür taramasına dayandırabilmek için öncelikle örgüt ve yönetim araştırmalarında tarihsel yaklaşımı değerlendiren çalışmalar tespit edebilmeye çalışılmıştır. Bunun için iki aşamalı bir süreç izlenmiştir. Birinci aşamada, bu incelemenin odağı yapılacak çalışmaların tespiti için üç farklı alt taramadan oluşan genel bir tarama yapılmıştır³. Bu birinci genel taramanın nasıl yapıldığına ilişkin bilgiler ve tarama sonuçları aşağıdaki Tablo 1.'de derlenmiştir. Bu ilk genel tarama sonrasında ayrı ayrı listelenen çalışmalar tek bir liste haline getirilmiş ve listelerdeki mükerrer çalışmalar çıkarılarak makaleler için tek bir liste oluşturulmuştur. Böylelikle 31 makale sistematik inceleme kapsamına alınmıştır. Makalelerin yanı sıra iki kitaba ait bölümler ve bu iki kitap dışındaki başka kitaplarda basılmış üç kitap bölümü de incelemeye dahil edilmiştir. Kitaplardan ilki, birinci baskısı 2014 yılında yapılan ve 25 yazarın yazdığı 13 bölümden oluşan *Organizations in Time: History, Theory, Methods* adlı eserdir (yazının bundan sonraki kısmında *Organizations in Time* şeklinde anılacaktır.). İkincisi, birinci baskısı 2015 yılında yapılan ve 51 yazarın yazdığı 29 bölümden oluşan *The Routledge Companion to Management and Organizational History* adlı eserdir (yazının bundan sonraki kısmında *Companion* şeklinde anılacaktır.). Bu kitapların seçilmesinin nedeni olarak, bu kitapların örgüt ve yönetim araştırmaları ile tarihsel perspektifi bir araya getirme girişiminin bir ürünü olmaları belirtilebilir. Kitapların giriş bölümünde editörlerin örgüt ve yönetim araştırmalarında 'tarihe dönüş' (*historic turn*) çağrısına ilişkin değerlendirmeleri de bir önceki cümlede belirtilen iddiaya kanıt sağlayabilir.⁴ Bu kitaplar dışındaki kitaplarda yer alan üç kitap bölümü ise Kipping ve Üsdiken (2007); Rowlinson, Jacques ve Booth (2009) ve Weatherbee'e (2016) ait çalışmalardır. Böylelikle, bu toplam 76 çalışma bu bildiri de incelenmek için birinci aşamada seçilen eserlerdir. İkinci aşamada ise, birinci aşamada tespit edilen çalışmaların atıfları üzerine bir bibliyometrik inceleme yapılmıştır.⁵ Böylelikle konu ile ilgili olabileceği düşünülen hem ilk aşamadaki belirlenen tarihsel kesitinin dışında kalan hem de belirtilen tarihsel kesit içinde olan fakat gözden kaçırılmış olabilecek önemli çalışmalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

3 Çalışmadaki bütün taramalar ve bu taramalar sonucu oluşturulan listeler çalışmanın yazarından temin edilebilir.

4 Tarihsel dönüş veya tarihi dönüş gibi alternatif çeviriler yerine ifadenin kullanımını daha iyi karşıladığı düşünüldüğünden dolayı 'historic turn' ifadesi tarihe dönüş olarak çevirilmiştir.

5 The Routledge Companion to Management and Organizational History adlı kitabın 23. bölümde (Ibarra-Colado, 2015) herhangi bir atıf olmadığı için bibliyometrik analizde bu çalışma dışarıda tutulmuştur.

Tablo 1. Sistematik İncelemeye Konu Edilecek Çalışmaların Tespiti İçin Birinci Adım Tarama

Tarama	Taramanın Yöntemi ⁶	Tarama Sonucu Listelenen Toplam Çalışma Sayısı	Bu Araştırmanın Odak İncelemesine Uygun Olan ve İncelemeye Dahil Edilen Makale Sayısı	Tarama Tarihi
Web of Science	- 2004-2018 yılları arası - Başlığında Histor* ve manage* kelimeleri birlikte geçen - Management ve Business Web of Science kategorileri	90	8	6 Eylül 2018.
Web of Science	- 2004-2018 yılları arası - Başlığında Histor* ve organi* birlikte olanlar - Management ve Business Web of Science kategorileri	66	12	6 Eylül 2018.
'Management & Organizational History' Dergisi	- 2006-2018 yılları arası Başlığında Histor* ve management veya organization kelimeleri birlikte olanlar	258	16	7 Eylül 2018.

İlk aşamada tespit edilen 76 çalışmanın atıfları üzerine yapılan bibliyometrik analiz sonucunda en fazla atıf alan çalışmalar tespit edilmiştir. Bu çalışmalar ayrıştırılmış ve bu bildirinin ana konusu olan toplam 16 makale tespit edilmiştir. Böylelikle birinci aşama ve ikinci aşamada dahil edilmiş toplam 92 çalışma söz konusudur. Bu bildiri bu 92 çalışmayı sistematik olarak incelemektedir. Makaleler incelenirken öncelikle makaleler üç kategoriye ayrıştırılmıştır. Bu kategoriler şöyledir: (i) örgüt ve yönetim araştırmaları ile tarih birlikteliğini genel olarak değerlendiren çalışmalar, (ii) örgüt ve yönetim kuram veya konuları ile tarih birlikteliğini değerlendiren çalış-

6 Çalışmanın 2004 yılından başlatılmasının sebebi, Business History dergisinin 2004 yılı 3. sayısında örgüt ve yönetim çalışmalarında tarih konusu ele alan ilk özel sayı olması nedeniyle (History in Organisation Studies) bu özel sayının yayınlanma tarihi taramada başlangıç tarihi olarak seçilmiştir. <https://www.tandfonline.com/toc/fbsh20/46/3?nav=toCList>

malar ve (iii) örgüt ve yönetim araştırmaları ile tarih birlikteliğini yöntemsel açıdan değerlendiren alışmalar. Bu üç kategoriye göre ayırıtırma yapıldıktan sonra bu çalışmaların üç temel soruya verdikleri cevaplar sistematik olarak incelenmiştir. Bu üç soru şöyle ifade edilebilir: (1) rgt ve yönetim araştırmaları ile tarih birlikteliğinin kapsamı nedir?, (2) rgt ve yönetim araştırmaları ile tarihsel yaklaşım birlikteliği neden gereklidir? ve (3) rgt ve yönetim araştırmaları ile tarihsel yaklaşım nasıl bir araya getirilir?

Çalışmanın bir konu hakkında sistematik bir inceleme yaparak konuyu incelemenin ötesinde Türkiye'deki işletme, örgüt, yönetim ve strateji tarihi alanlarına ilgi duyanlarla tartışabileceğimiz bir konuyu ulusal bir konferans kapsamında tartışmaya açma kaygısı da vardır. Türkiye'deki yönetim yazınını inceleyen çalışmaların bulgularını değerlendirdiğimizde bağlama özgü çalışmalar yapılmadığını, örgüt kuramı dışındaki alanlarda nicel araştırma tasarımın baskınlığının söz konusu olduğunu bilmekteyiz. Belki, tarihsel perspektif ile yönetim alt alanlarında yapılabilecek çalışmalar yazınındaki sregelemler ve özgün araştırma yapmayı engelleyen özelliklerin kırılmasından yardımcı olabilir. Tarihsel yaklaşımla araştırma yapmanın temelleri üzerine düşünmek belki kendi çalışma alanlarımıza ilişkin akıl yürütme çabalarımızı olumlu anlamda daha da geliştirebilir.

Kaynakça

- Bucheli, M. ve Wadhvani, R. D. (Eds.) (2014). *Organizations in time: History, theory, methods*. Oxford University Press.
- Buckley, P. J. (2009). Business history and international business. *Business History*, 51:3, 307-333.
- Ingram, P., Rao, H., and Silverman, B. S. (2012). 'History in strategy research: What, why, and how?'. In S. J. Kahl, B. S. Silverman, and M. A. Cusumano (eds.), *History and Strategy (Advances in Strategic Management)*, Vol. 29. New York: Emerald Group Publishing: 241-73.
- Jeremy, D. J. (2006). 'Business history and strategy'. In A. Pettigrew, H. Thomas, and R. Whittington (Eds.), *Handbook of Strategy and Management*. London: Sage: 436-60.
- Jones, G. ve Khanna, T. 2006. Bringing history (back) into international business. *Journal of International Business Studies*, 37:4, 453-468.
- Kipping, M. and sdiken, B. (2007). 'Business history and management studies'. In Jones, G. and Zeitlin, J. (Eds), *Oxford Handbook of Business History*. Oxford: Oxford University Press, 96-119.
- Lockett A. ve Wild, A. (2014). Bringing history (back) into the resource based view. *Business History*, 56:3, 372-390.
- McLaren, P. G., Mills, A. J. ve Weatherbee, T. G. (Eds.) (2015). *The routledge companion to management and organizational history*. London & New York: Routledge.

- Miskell, P. (2018). Reflections on the integration of history and organization studies. *Management & Organizational History*, 13(3), 213–219.
- Perchard, A., MacKenzie, N. G., Decker, S. ve Favero, G. (2017). Clio in the business school: Historical approaches in strategy, international business and entrepreneurship. *Business History*, 59(6): 904–927.
- Rowlinson, M., Jacques, R. S. and Booth, C. (2009). 'Critical Management and organizational history'. In Alvesson, M., Bridgman, T. and Willmott, H. (Eds.), *The Oxford Handbook of Critical Management Studies*. Oxford: Oxford University Press, 287-303.
- Üsdiken, B. ve Kieser, A. (2004). Introduction: History in organisation studies. *Business History*, 46(3), 321–330.
- Vaara, E. ve Lamberg, J. A. (2016). Taking historical embeddedness seriously: Three historical approaches to advance strategy process and practice research. *Academy of Management Review*, 41:4, 633–657.
- Weatherbee, T. (2016). 'History of-in-and critical management studies'. In Prasad, A., Prasad, P., Mills, A. J. and Mills, J. (Eds.), *The Routledge Companion to Critical Management Studies*. New York: Routledge, 281-298.
- Welter, F. (2016). 'Entrepreneurship in historical context: Using history to develop theory and understand process.' In A Research Agenda for Entrepreneurship and Context, edited by Friederike Welter and William B. Gartner, 65–78. Cheltenham & Northampton, MA: Edward Elgar, 2016.

HISTORY IN ORGANIZATION AND MANAGEMENT RESEARCH: WHAT, WHY AND HOW?

Abstract

In recent years, we have witnessed an increasing number of studies containing calls that organization and management studies should include historical perspective, discussing why this is necessary and how this has been conducted until now, and provide evaluations about how it can be done. The present study aims analyzing systematically these studies. While doing this systematic review, studies were analyzed with regard to analyzed studies' answers of three questions. These questions are (i) what is scope of historical approach in organization and management research (ii) why such a call has been made, and (iii) how the organization and management studies can embrace historical approach?

Keywords: Organization and Management Research, History.

YÖNETSEL YETKİNLİKLERİN BELİRLENMESİ: KALE SERAMİK A.Ş. ÖRNEĞİ

Nazan Yelkikalan*, Sena Erden Ayhün, Erdal Aydın*****

Anahtar Kelimeler:

Stratejik yönetim, yönetsel yetkinlik, yönetici.

Günümüzde, işletmelerin başarılarını devam ettirebilmelerinde ve rekabetçi yapılarını güçlendirebilmelerinde bünyelerinde istihdam ettikleri insan kaynaklarının başarıları yadsınamaz bir unsurdur. Örgütlerin belirlemiş oldukları amaçlarına ulaşabilmeleri, sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri ve örgütsel kaynaklarını etkin olarak kullanabilmelerinde, söz konusu kurumlarda görev yapan yöneticilerin yönetsel yetkinlik becerilerinin gelişmiş olması gerekmektedir. Bu kapsamda işletmelerde alt ve orta kademe yöneticilerin yönetsel yetkinlikleri kadar, stratejik kararlardan sorumlu üst kademe yöneticilerin yönetsel yetkinliklerinin rolü, işletmeler tarafından belirlenmiş amaçlara ulaşabilmede önem teşkil etmektedir. İşletme yazınında farklı kademelerde görev yapan yöneticilerin hangi faktörlere önem vererek ve hangi yetkinlikleri ekseninde işletmeleri sevk ve idare ettikleri, alanda yapılmış kısıtlı araştırmalar ekseninde açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma bu eksikliği karşılamayı amaçlamakta, yöneticilik görevleri sona ermiş, farklı yönetim kademelerinde görev yapmış yöneticilerin yönetsel yetkinlik davranışlarını belirlemeyi amaç-

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Çanakkale, Türkiye, nyelkikalan@comu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İşletme, Çanakkale, Türkiye, senaerden@comu.edu.tr

*** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Çanakkale, Türkiye, erdalaydin@comu.edu.tr

lamaktadır. Geçmişteki deneyimlerini günümüz kuşaklarıyla paylaşan yöneticilerle gerçekleştirilen çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi uygulanmıştır.

Literatür

Yazında yapılan çalışmalarda yetkinlik kavramına ilişkin çeşitli açıklamalarda bulunulduğu görülmektedir. Bu kapsamda yönetsel yetkinlik kavramına ilişkin en önemli katkıyı veren Boyatzis (1982) yetkinlik kavramı ile yerine getirilmesi gereken görevlerden ve çalışanları etkili ve verimli bir biçimde çalıştırabilmek için sahip olunması gereken becerilerden bahsetmiştir. Armstrong (1998); yeterlilik kavramı ile bireylerin bir işi yerine getirebilmeleri için yapmaları gerekenleri açıklarken, yetkinlik kavramı çerçevesinde performansın da arkasında yatan davranış boyutlarını belirtmiştir (Szczepeńska-Woszczyzna, Dacko-Pikiewicz, 2014: 268). Yönetsel yetkinlikler, örgütsel kaynakları verimli bir şekilde yönetebilmek için gerekli becerilere sahip olmayı içermektedir (Velu ve Manxhari, 2017: 60; Smutny vd., 2016: 15).

Day's (1989) tarafından yetkinlik kavramı; bilgi ve becerileri harekete geçirme yeteneği olarak açıklanmıştır (Heffernan ve Flood, 2000: 129; Laguna vd., 2012: 8; Victor, 2017: 2). Katz (1955), teknik yeteneklerin alt yönetim kademeleri, beşeri yetkinliklerin tüm yönetim kademeleri, kavramsal yetkinliklerin ise üst yönetim kademeleri açısından önem taşıdığını belirtmiştir (Hsu, 2015: 39; Pavett ve Lau, 1983: 170). Yazında yönetsel yetkinliklere ilişkin, Arditi vd. (2013: 1), Chong (2008: 96), Laguna vd. (2012: 11), Levenson vd. (2016: 360). Robertson vd., (1999: 5), Ünal (2013: 141), Erden Ayhün (2018: 93), Pehlivanoğlu (2018: 43), Durdu (2014: 83) tarafından yapılmış çalışmaların olduğu görülmektedir.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi uygulanmıştır. Bu kapsamda çalışma, Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli kurumlarından birisini oluşturan Kale Seramik A.Ş. bünyesinde görev yapmış orta ve üst kademe yöneticiler ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla üst kademe yöneticisi olarak genel müdür ve şirket müdürü düzeyinde dört yönetici ve orta kademe yöneticisi olarak grup müdürü ve departman müdürü düzeyinde dört yönetici olmak üzere toplam sekiz yönetici ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Yönetsel yetkinlik boyutları; Robertson vd. (1999) tarafından geliştirilmiş finansal okuryazarlık, stratejik düşünme, planlama ve organize etme, yenilikçilik ve yaratıcılık, motivasyon, faaliyet odaklılık, esneklik, duyarlılık, dayanıklılık, iletişim, ikna, liderlik, kalite yönelimi,

odaklanma ve özelleştirilmiş bilgi boyutları çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmada aşağıda belirtilen araştırma soruları oluşturulmuştur.

- *Orta ve üst kademelerde görev yapmış yöneticiler hangi yönetsel yetkinlik davranışlarına sahiptirler?*
- *Yönetim kademeleri açısından yönetsel yetkinlik davranışları arasında benzerlikler veya farklılıklar var mıdır?*

Bulgular

Çalışmada farklı yönetim kademelerinde görev yapmış yöneticilerin yönetsel yetkinlik davranışları analiz edilmiştir. Söz konusu yönetsel yetkinlik davranışlarından birisini oluşturan *finansal okuryazarlık boyutunda*; üst kademe yöneticilerinin tamamı finansal okuryazarlık bilgisine sahip olduklarını ve bu davranış özelliğine sahip olunmadan şirketin sürdürülebilir olarak karlı yönetilemeyeceğini belirtmişlerdir. Orta kademe yöneticiler ise, sadece kendi departmanları kapsamındaki finansal bilgileri yorumlayabilme özelliğine sahip olduklarını açıklamışlardır. *Stratejik düşünme boyutunda*, üst kademe yöneticilerinin tamamı konulara, olaylara ve etkinliklere geniş bir bakış açısına sahip olduklarını, uzun vadeli gelinen noktaların iyi analiz edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Orta kademe yöneticilerinin tamamı ise kendi konularında ve çalıştıkları alanla sınırlı bir çerçevede stratejik bakış açısına sahip olduklarını vurgulamışlardır. *Planlama ve organize etme boyutunda*, üst kademe yöneticilerinin tamamı söz konusu planları kısa, orta ve uzun vadeli olarak yaptıklarını belirtirken, orta kademe yöneticiler sıklıkla kısa vadeli planlar yapmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Yenilikçilik ve yaratıcılık boyutunda, üst kademe yöneticilerde geleneksel bakış açısına sahip olan yöneticiler olduğu kadar yenilikçi bakış açısına sahip yöneticilerin de olduğu görülmüştür. Orta kademe yöneticiler ise, kendi departmanları çerçevesinde yetkilendirildikleri ölçülerde yenilikçi ve yaratıcı olduklarını belirtmişlerdir. *Motivasyon boyutunda*, üst kademe yöneticilerinin tamamı iş hayatındayken motivasyonlarının çok yüksek düzeyde olduğunu, saate bakmadan çalıştıklarını belirtirken, orta kademe yöneticiler ise, motivasyonlarının yüksek olduğunu fakat görev yıllarının sonlarında maddi konulardan dolayı işe karşı bağlılık duygularının azaldığını ifade etmişlerdir. Çalışmada departman ayrımı gözetmeksizin tüm yöneticilerin karar verme, inisiyatif alma ve harekete geçme gibi davranışlar açısından *faaliyet odaklı* oldukları görülmüştür.

Esneklik boyutunda, kademe ayrımı gözetmeksizin tüm yöneticiler değişen koşullara başarı ile uyum sağlayabildiklerini, bunun için eğitim ve tecrübenin önemli ol-

duğunu belirtmişlerdir. *Duyarlılık boyutu* ile yöneticilerin çalışanlarına saygı ve sevgi çerçevesindeki davranışları ölçülmüş, kademe ayrımı gözetmeden tüm yöneticilerin duyarlı davranışlar sergiledikleri belirlenmiştir. İşletmeyi yönetirken karşılaşılan zorluklarda otokontrollü davranışları ölçen *dayanıklılık boyutunun*, üst kademe yöneticilerde sıklıkla varlığı belirtilmiş, orta kademe yöneticiler dayanıklılık göstermeyen davranışlar da sergilediklerini ifade etmişlerdir.

İletişim boyutunda üst kademe yöneticiler, hem sözlü hem de yazılı iletişim becerilerinin gelişmiş olduğunu, orta kademe yöneticiler ise topluluklara hitap etmede olmasa da, bireysel görüşmelerde ve yazılı iletişimde daha yeterli olduklarını belirtmişlerdir. *İkna etme boyutunda* kademe ayrımı gözetmeksizin tüm yöneticiler yetki devri yaptıkları ve adaletli davranışlar sergiledikleri için çalışanları iş yapma süreçlerine başarıyla yönlendirebildiklerini açıklamışlardır.

Liderlik boyutunda kademe ayrımı gözetmeksizin tüm yöneticiler demokratik bakış açısı çerçevesinde liderlik davranışları sergilediklerini, manevi ödüllendirme araçlarına daha fazla önem verdiklerini ve vizyon sahibi olabilmenin önemini vurgulamışlardır. *Kalite yönelimi boyutunda* kademe ayrımı gözetilmeden tüm yöneticilerin kalite yönelimli çalıştıkları, *odaklanma boyutu* çerçevesinde müşteri, insan ve iş odaklı çalıştıkları belirlenmiştir. *Özelleştirilmiş bilgi boyutunda* üst kademe yöneticiler sıklıkla hem teknik hem de kavramsal becerilerinin, alt kademe yöneticiler ise teknik becerilerinin daha gelişmiş olduğunu belirtmişlerdir.

Sonuç

Çalışmada orta ve üst kademe yöneticilerin finansal okuryazarlık, stratejik düşünme, planlama ve organize etme yetkinliklerine ilişkin farklılıklar görülmüştür. Buna göre üst kademe yöneticilerinin finansal okuryazarlık, stratejik düşünme, planlama ve organize etme yetkinliklerinin daha gelişmiş olduğu görülmüştür. Kademe ayrımı gözetmeksizin tüm yönetim kademelerinde planlama ve organize etme yeterliliğinden bahsedilse de üst kademe yöneticiler kısa, orta ve uzun vadeli planlara, orta kademe yöneticiler ise sıklıkla kısa vadeli planlara odaklandıklarını belirtmişlerdir. Çalışmada üst kademe yöneticilerinin konuları gereği daha yenilikçi ve yaratıcı davranışlar sergiledikleri ve motivasyon düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna ilaveten tüm yönetim kademelerinin faaliyet odaklı, esnek, duyarlı, ikna etme, liderlik, kalite yönelimli ve odaklanmaya önem veren davranışlar sergilediği görülmüştür. Çalışmada üst kademe yöneticilerinin dayanıklılık davranışlarının daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Buna ilaveten iletişim ve özelleştirilmiş bilgi boyutlarında üst kademe yöneticilerinin daha yeterli yönetsel yet-

kinlik davranışlarına sahip oldukları görülmüştür. Çalışmada yönetim kademelerinin tümünde yönetsel yetkinlik davranışlarının sergilendiği görülmüştür. Buna ilaveten orta ve üst kademe yöneticilerin yönetsel yetkinlik davranışları arasında farklılıklar görülmüş, üst kademe yöneticilerin finansal okuryazarlık, stratejik düşünme, planlama ve organize etme, yenilikçilik ve yaratıcılık, motivasyon, dayanıklılık, iletişim ve özelleştirilmiş bilgi boyutlarında daha gelişmiş yönetsel yetkinlik davranışlarına sahip oldukları belirlenmiştir.

Kaynakça

- Arditi, D., Gluch, P., & Holmdahl, M. (2013). Managerial Competencies of Female and Male Managers in the Swedish Construction Industry. *Construction Management and Economics*, 1-12.
- Chong, E. (2008). Managerial Competency Appraisal: A Cross-Cultural Study Of American And East Asian Managers. *Journal of Business Research*, 61, 191-200.
- Durdu, K.M. (2014). Yönetsel Yetkinliklerin Kazandırılması Açısından Turizm Lisans Öğretimi: Sektörün Beklentileri ile Öğretim Uygulamalarının Karşılaştırılması, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Erden Ayhün, S. (2018). İş Simülasyonu Oyunlarının Yönetsel Yetkinlik Geliştirme Sürecindeki Rolü: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği. *Turkish Studies*, 13(21), 93-112.
- Heffernan, M. M., & Flood, P. C. (2000). An Exploration of The Relationships Between The Adoption of Managerial Competencies, Organisational Characteristics, Human Resource Sophistication and Performance in Irish Organisations. *Journal of European Industrial Training*, 24(2/3/4), 128-136.
- Hsu, I-C. (2015). An Examination of Management Competencies in Hospitality higher Education: An Eastern Culture Context, Griffith Business School Doctoral Thesis, Griffith University, June.
- Laguna, M., Wiechetek, M., & Talik, W. (2012). The Competencies of Managers and Their Business Success, *Central European Business Review*, 1(3), 7-13
- Levenson, A. R., Stede, W. A. V. der., & Cohen, S. G. (2006). Measuring the Relationship Between Managerial Competencies and Performance. *Journal of Management*, 32(3), 360-380.
- Pavett, C. M., & Lau, A. W. (1983). Managerial Work: The Influence of Hierarchical Level and Functional Specialty. *Academy of Management*, 26(1), 170-177.
- Pehlivanoğlu, Ç. (2018), Çok Uluslu ve Ulusal İşletmelerde Örgütsel Yapıların Yöneticilerin Yönetsel Yetkinlik Kazanımı Üzerindeki Etkisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Robertson, I., Gibbons, P., Baron, H., MacIver, R., & Nyfield, G. (1999). Understanding Management Performance. *British Journal of Management*, 10, 5-12.
- Smutny, P., Prochazka, J., & Vaculik, M. (2016). The Relationship Between Managerial Skills and Managerial Effectiveness in a Managerial Simulation Game. *Revista Innovar Journal*, 26(62), 11-22.

- Szczepańska-Woszczyna, K., & Dacko-Pikiewicz, Z. (2014). Managerial Competencies and Innovations In The Company–The Case Of Enterprises in Poland. *Business, Management and Education*, 12(2), 266-282.
- Ünal, Ö. F. (2013). Temel Yetkinlik Açığının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma (Şirketler Grubu Örneği). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 129-146.
- Veliu, L., & Manxhari, M. (2017). The Impact of Managerial Competencies on Business Performance: SME's In Kosovo. *Vadyba Journal of Management*, 1(30), 59-65.
- Victor, A.A. (2017). Analysis of Principals' Managerial Competencies for Effective Management of School Resources in Secondary Schools in Anambra State, Nigeria. *International Journal of Social Sciences, Humanities and Education*, 1(4), 1-10.

DETERMINATION OF MANAGERIAL COMPETENCIES: AN EXAMPLE OF KALE SERAMİK COMPANY

Abstract

Today, the achievements of the human resources employed by the enterprises within their structures constitute an undeniable element so that the enterprises are able to sustain their success and to strengthen their competitive structures. In order for organizations to achieve their designated objectives, to ensure their sustainability and to use their organizational resources effectively, the managerial competence skills of executives working in these institutions should be improved. This study aims to determine the managerial competence behaviors of executives who have completed their managerial duties and have served in different managerial positions. Semi-structured interview method, which is one of the qualitative research methods, has been implemented in the study. In this context, the study has been carried out with middle and senior level executives who have worked within Kale Seramik A.Ş. For this purpose, interviews have been conducted with a total of eight managers including four managers at the levels of general manager and company manager as senior executives and four managers at the levels of group manager and department manager as middle level executives. It has been observed that managerial competence behaviors have been exhibited in all levels of management. In addition, differences have been observed between managerial competence behaviors of middle and upper level executives and it has been determined that senior level executives have more advanced managerial competence behaviors compared to middle level executives in the dimensions such as commercial awareness, strategic thinking, planning and organizing, innovation and creativity, motivation, resilience, communication and specialist knowledge.

Keywords: Strategic management, managerial competence, executive.

58 YILLIK TARİHİ İLE KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÖRNEĞİ OLARAK ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU (OYAK)

Ümit Ercan*, Ünsal Sığıri**

Anahtar Kelimeler:

OYAK, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Şeffaflık, Yönetim Sistemleri.

Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK), 205 sayılı Kanun ile 1961 yılında kurulan ve 58 yıllık geçmişe sahip bir mesleki emeklilik kurumudur. OYAK, katılımcılarına emeklilik, ölüm ve maluliyet yardımları yapan, emekli maaşı ve konut edindirme gibi hizmetleri de sunan bir yapıdır. Bir mesleki emeklilik fonu olarak katılımcılarından elde edilen gelirlerle demir çelik, çimento, lojistik, kimya, otomotiv, enerji ve finans gibi birçok farklı sektörde yatırımlar yapmakta ve iştirakleri ile üretim faaliyetleri yürütmektedir. 2017 yılı sonu itibariyle 37 milyar TL'lik gelir, 74 milyar TL'lik toplam varlık ve 322 000 üyeye sahiptir.

Bu çalışmada OYAK, kuruluşundan günümüze yapmış olduğu yatırım faaliyetleri, Genel Merkez ve bağlı iştiraklerinin yönetim ve denetim sistemleri ve kuruluşundan itibaren geçirmiş olduğu evreleri itibariyle incelenmiştir. Çalışmada, oluşturulan ekonomik yapının; yönetim, denetim, karar alma süreçleri ile yatırım politikalarının sürdürülebilir bir yapı oluşturulmasındaki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca hukuksal statüsünün yönetim ve denetim süreçleri üzerine etkisi, alınan kararların üye katılımları ile birlikte denetlenmesi incelenmiştir. Oluşturulan yapının üye

* Dr., Serbest akademisyen, Ankara, Türkiye, ercanumit@yahoo.com

** Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, İşletme Yönetimi Öğretim Üyesi, Ankara, Türkiye, usigri@baskent.edu.tr

memnuniyetine, kurumsal yapıya ve iştiraklere olan katkıları görülmüş ve sonuç bölümünde tartışılmıştır.

Giriş

OYAK kurulduğu günden itibaren, kamuoyu tarafından ilgiyle incelenen bir mesleki (ikincil) emeklilik¹ fonudur. Bazı çalışmalarda “benzerlerine göre önemli başarılar gösteren ve üyelerine önemli katkılar sağlayan bir yapı” (Alper vd. 2015: 17), bazılarında ise “devlet imkânlarını kurum menfaatlerine kullanan bir yapı” (Akça, 2010: 7) olarak tanımlanmıştır. Kurum hukuki yapısı itibarıyla tartışmalı bir durumda görülmüş (Yılmaz, 1979; Yılmaz 1991), bununla birlikte hukuk yazınında birçok farklı çalışmada da kurumun hukuki yapısı tartışılmıştır (Gözler, 2009: 177; Gözübüyük ve Tan, 2014: 166). Bu kapsamda OYAK; anonim bir yapıya sahip olması, çok sayıda hissedardan oluşması, hissedar üyelerin yönetimde söz sahibi olabilmesi ve yönetim yapısı itibarıyla kendine has (sui generis) bir kuruluştur (Ercan ve Sığı, 2018: 207).

1961 yılında oluşturulan yapı, hâlihazırda ülkenin en büyük üçüncü holdingi durumuna gelmiştir. Bünyesinde Erdemir ve İsdemir gibi stratejik öneme sahip demir çelik fabrikalarına, Renault ve Renault-Mais gibi önemli bir otomotiv üretim ve satış şirketine, altı farklı çimento fabrikasına, finans, kimya ve hizmet sektörü gibi birçok farklı alanda faaliyet gösteren iştiraklere sahip hale gelmiştir. Bu haliyle hem üyelerine yüksek miktarda kar payı (nema) sağlamış (2017 için yıllık %24,7) hem de ülke ekonomisine ve ihracatına önemli katkılar sağlamıştır.

Bu çalışmada OYAK’ın, kuruluşundan günümüze yapmış olduğu faaliyetleri, merkez ve iştiraklerinin yönetim/denetim sistemleri ve kuruluşundan itibaren geçmiş olduğu evreleri itibarıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, ayrıca oluşturulan ekonomik yapının; yönetim, denetim, karar alma süreçleri ile yatırım politikalarının sürdürülebilir bir yapı oluşturulmasındaki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, üye yönetim ilişkileri ile üyelerin Kurum’a yönelik beklentileri de görülmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın kapsamını, OYAK merkezi yönetimi, hukuksal ve yönetsel yapı, bağlı iştirakleri ve bu faaliyetlerden birinci derecede etkilenen üyeleri (katılımcıları) ile

1 Sosyal güvenlik sistemimiz, dünya uygulamalarına benzer şekilde devletin temel emeklilik sistemleri/kurumlarını (ülkemizdeki Sosyal Güvenlik Kurumu) içeren birincil emeklilik fonları, OYAK’ın da bir örneğini teşkil ettiği ve belli meslek grubu mensuplarının çalışmaları esnasındaki birikimlerinden oluşan mesleki emeklilik sistemleri (ikincil emeklilik sistemleri) ve özel emeklilik/sigorta şirketlerince yürütülen bireysel emeklilik sistemleri (üçüncül emeklilik sistemleri) şeklinde yapılmaktadır (Alper vd., 2015).

benzer yerli ve yabancı emeklilik kurumları oluşturmaktadır. Çalışmada bu yapıların karar alma süreçleri, üyelerin karar süreçlerine katılımı ve bu durumun kurum faaliyetlerine etkisi incelenmiştir.

Teorik Altyapı

OYAK teşkil edildiği tarih itibarıyla vekâlet kuramı ilkeleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuş bir yapıdır. Karar alma, yönetim ve denetim mekanizmalarında vekâlet kuramının öngördüğü denetim sistemleri ve vekâlet sorunlarının çözüldüğü bir sistemati oluşturulmuştur. Bilindiği üzere, vekâlet kuramı organizasyonları sahipler adına yönetmekle görevlendirilen vekiller ile organizasyon sahipleri arasında yaşanan sorunlara odaklanan bir kuramdır. Sermayeye, organizasyona veya işyerine sahip olan asil ile onun adına işi uygulayan, yöneten vekil arasındaki ilişkidir (Jensen ve Meckling, 1976) ve işi yapan taraf ile iş yapma konusunda yetki veren diğer taraf arasındaki ilişkileri modellemek üzere geliştirilen bir kuramdır (Fama, 1980; Fama ve Jensen, 1983).

OYAK özel kanunu itibarıyla Temsilciler Kurulu, Genel Kurul, Denetim Kurulu, Yönetim Kurulu ve Genel Müdürlükten oluşan bir yönetim ve denetim yapısına sahiptir. Kurulların tamamında OYAK üyesi kişiler ile yönetim/denetim faaliyetlerinde uzman sivil ve asker bürokratlar ile sivil girişimciler yer almaktadır. Kurumun önemli kararları üyelerin denetimine ve tavsiye yönündeki kararlarına tabidir. Ayrıca bakan ve kuvvet komutanı gibi üst düzey sivil ve asker yöneticiler de yine 205 sayılı Kanun gereğince yönetim yapılarında görev yapmaktadırlar. Vekâlet kuramı esas alınarak farklı katılımcılarla (üye, sivil asker yönetici, girişimciler ve profesyonel yöneticiler) böyle bir yapının oluşturulmasında birikimlerin şeffaf ve etkin yönetiminin sağlanması esas alınmıştır. Kanun yazım faaliyetlerinde üyelerin asıl görev alanı olan güvenlik faaliyetlerinden tamamen farklı olan finans faaliyetlerinin yönetimine işin ehli olan kişilere görev verilmesi ancak bu kişilerin de üyeler tarafından kontrolüne dayanan bir sistem kurulması amaçlanmıştır².

Yöntem

Çalışmada, kuruluşundan günümüze meydana gelen önemli gelişmeler, önemli kararlar ve bunların sonuçlarına ilişkin yapılan değerlendirmeler tarihsel süreçte analiz edilmiştir. Ayrıca, Kurum tarafından kamuoyuna açıklanan veriler ile yine Ku-

2 Bu konuya ilişkin ayrıntılar, 205 sayılı Kanun'un meclis komisyon ve genel kurul tutanakları ile Petriçli ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada yer almaktadır.

rum üye ilişkilerinin sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kurum yönetim, denetim ve yatırım faaliyetleri ile üye yapısı benzeri yerel ve yabancı mesleki emeklilik fonları ile kıyaslanması yapılmış, hukuki yapısı tartışılmıştır. Bu maksatla nitel araştırma yöntemlerinin ağırlıkta olduğu bir metot kullanılmıştır.

Kurum, kuruluş tarihi olan 1961 yılından itibaren üyelerine önemli maddi yardımlar yapmıştır. Ancak özellikle son yirmi yıllık dönemde üyelere verilen kâr payları (nema) yıllık enflasyon oranının yaklaşık iki katı civarında gerçekleşmiştir. Kurumunun şahsi kişiliğine ait malvarlığı bulunmamakta, kurum ve iştiraklerinin mevcut menkul/gayrimenkul varlıkları toplamının üye sayısına bölünmesi ile her bir üyenin kurumdaki varlık miktarı hesaplanmaktadır. Üyelerin üyelik süresi ve ödedikleri aylık katkı paylarına göre değişen oranlarda toplam varlığa ortaklıkları söz konusudur. Dolayısıyla Kurum ve iştiraklerindeki her türlü artış yıllık olarak üyelere yansıtılmaktadır. Son 20 yıllık dönemde kurum üyelerine verilen nema miktarlarının sürekli olarak yıllık enflasyon oranlarının üzerinde oluşması, yönetim ve denetim faaliyetlerindeki etkinlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmaları üyeler nezdinde Kurum'a olan güveni artırmıştır.

Kurum gelirleri ve kar paylarındaki artış Kurum üye sayısında da artışı beraberinde getirmiştir. Kurum üye yapısı 205 sayılı Kanun gereğince zorunlu (subay, astsubay) ve gönüllü (TSK'da görevli memur, işçi, uzman erbaş ve emekliler) üyelere oluşmaktadır. Üye sayısındaki artış da bu gelir artışı ve güvene bağlı olarak özellikle gönüllü üye sayısındaki artış etkili olmuştur. 2017 yılı sonu verilerine göre Kurum üyeleri içerisinde gönüllü üyelerin oranı ilk defa zorunlu üye oranını geçmiştir.

Gelirlerden artış ve yönetim sistemindeki etkinlik Kurum'un üyelerinden kaynaklanan hukuksal sorunlarında da azalmayı meydana getirmiştir. Özellikle Kurum'un ilk yıllarında 205 sayılı Kanun gereğince zorunlu olarak üye olan kişilerin açmış oldukları davaların sayısında da son yıllarda azalma meydana gelmiştir. Kurum tarafından oluşturulan ve işletilen üye iletişim sistemleri de üyelerin dilek temenni ve taleplerini Kurum yönetimine iletme imkânı sağlamıştır.

Kurum yönetim makamlarındaki üye oranları da Kurum'a yönelik algıları olumlu yönde etkilemekte, diğer yandan sürdürülebilir bir yönetim sisteminin oluşmasına katkı sağlamaktadır. 205 sayılı Kanun'a göre oluşturulan Kurum yönetim ve denetim organlarının üye ve üye olmayan durumuna göre incelendiğinde üyelerin bu faaliyetlerdeki etkisi açık olarak görülmektedir³. Buna göre; Temsilciler Kurulunun tamamı (%100'ü) kurum üyelerinden, Genel Kurulun ise %77'si kurum üye-

3 Kurum yönetim/denetim sistemlerindeki üye oranları 205 sayılı Kanun metni ve kurum web sayfasından alınarak özetlenmiştir.

lerinden, %23'ü ise kurumla ilgisi olmayan ancak konusunda ehil, sivil bürokrat ve iş adamlarından oluşmaktadır. Denetleme Kurulunun %33'ü üyelerden, %66'sı ise sivil şahıslardan oluşurken, Yönetim Kurulunun %37'si kurum üyelerinden, %63'ü ise profesyonellerden oluşmaktadır. Kendine has (sui generis) yönetim ve denetim sistemine sahip olan OYAK'ta yönetim/denetim organlarında kurum üyelerinin bu yüksek oranlarda yer alması beklentilerini ve taleplerini birinci elden uygulamaya koyma olanağı sağlamaktadır.

OYAK mesleki emeklilik fonu olarak yerli ve yabancı mesleki emeklilik fonları ile birçok benzerlikler göstermektedir. Özellikle Avrupa ve ABD'de faaliyet gösteren mesleki emeklilik fonları ile kuruluş ve işleyiş tarzları itibarıyla benzerlikler göstermektedir. Zaten, OYAK'ın kuruluş dönemi çalışmalarında Avrupalı ve ABD'li benzer örneklerden faydalandığı görülmüştür. OYAK, ülkemizdeki ilk mesleki emeklilik fonu olmamakla birlikte, hâlihazırda üye sayısı ve mal varlığı itibarıyla en büyük fon haline gelmiştir. OYAK'a 205 sayılı Kanun ile sağlanan vergi muafiyeti, zorunlu üyelik gibi kolaylıkların benzer yerli ve yabancı mesleki emeklilik fonlarına da sağlandığı görülmektedir.

Sonuç

Özel yasası ile oluşturulan, yönetim ve denetim sistemlerinin, Kurum'un başarısına önemli ölçüde katkı sağladığı görülmüştür. Ayrıca yönetim üye etkileşim sistemi ve geniş katımlı yönetim/denetim yapıları oluşturulmasının, Genel merkez yönetimi ve iştiraklerinin yüksek kâr seviyelerine ulaşmalarına katkı sağladığı görülmüştür. Yüksek kâr marjlarının Kurum tarafından üyelere yapılan emeklilik yardımlarına ve yıllık nema ödemelerine de yansıdığı görülmüştür. Ayrıca yüksek kâr payları (nema) nedeniyle Kurum'a özellikle gönüllü üyelik başvurularında artış yaşandığı, zorunlu üyeler tarafından Kurum'dan ayrılma yönündeki başvuruların ise azaldığı görülmüştür.

Yönetim faaliyetlerinde son dönemde popüler olan yaklaşımlardan birisi olan sürdürülebilirlik yönetimi, "işletmelerin faaliyetlerini yerine getirirken yol açtıkları sosyal ve çevresel konulara şirketin stratejik ve kâr odaklı cevap verme şekli olarak tanımlanabilir (Salzman, vd. 2005: 28). Şirket sürdürülebilirliği, iki temel özelliği içinde barındırır. Birincisi, yeni bir iş yapma modeli önerir. İkincisi, şirketlerin sadece mevcut kazanımlarına değil, geleceğe yatırım yapmasını da gerektirir (Tokgöz & Önce, 2009: 252). İncelenen vaka olan OYAK örneğinde, Kurum'un tüm iştirakleri ile birlikte kâr maksimizasyonuna odaklandığı ancak bununla birlikte geleceğe yönelik yatırımlarında bu beklentileri karşılayacak yönde stratejiler geliştirildiği görülmüştür.

Elbette ki sürdürülebilir bir başarı ve üye memnuniyetindeki en önemli gösterge Kurum ve iştiraklerinin uzun yıllardır yüksek kar marjları açıklaması ve yeni yatırımlara yönelebilecek sermaye birikimini halen muhafaza ediyor olmasıdır. Bununla birlikte Kurum, kuruluş Kanun'unun vermiş olduğu temel görevler gereğince üyeler arası dayanışmaya, sosyal sorumluluk faaliyetlerine, sağlık ve eğitim desteği, emeklilik yardım ve ödemeleri gibi temel görevlerini de sürdürdüğü görülmüştür. Ayrıca kurum yatırımlarında yeşil yönetim anlayışı, çevre duyarlılığı gibi sosyal mesajlar da ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Alper, Y, Arıcı, K., Özşuca, Ş.T., Aydın, U. & Gökbayrak, Ş. (2015). Tamamlayıcı Emeklilikte Bir Başarı Öyküsü: OYAK. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akça İ. (2010). Türkiye'de Askeri-İktisadi Yapı: Durum, Sorunlar, Çözümler. İstanbul, Tesev Yayınları.
- Jensen, M.C. & Meckling W.H. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure, *Journal of Finance and Economy*, (3), s.305-360.
- Fama, E.F. (1980). Agency Problems and the Theory of the Firm, *Journal of Political Economy*, (88), s.288-307.
- Fama, E.F. & Jensen, M.C. (1983). Separation of Ownership and Control, *Journal of Law and Economics*, 26, (2), s.301-325.
- Gözler, K. (2009). İdare Hukuku, Cilt:1, Ekin Basın Yayın, Ankara.
- Gözübüyük, A.Ş. & Tan, T. (2014). İdare Hukuku Genel Esaslar, Cilt:1, Turhan Kitapevi, Ankara.
- Ercan, Ü. & Sığı Ü. (2018), Şirketlerin Şeffaflık ve Hesap Verebilirliğinin Vekâlet Kuramı Bağlamında İncelenmesi: OYAK Örnek Olayı, *İş ve İnsan Dergisi*, 5, (2), s.207-223.
- Petriçli, F., Bolatkale, F., Baskıcı, M.M., & Özsoy, O. (2015). Türkiye'nin Özgün ve Başarılı Modeli: OYAK, 1961-1970, Cilt: 1, Kurtuluş, Ankara.
- Salzman, O., Ionescu-Somers A. & Steger U. (2005), The Business Case for Corporate Sustainability: Literature Review and Research Options, *European Management Journal*, 23, (1), s. 27-36.
- Tokgöz N. & Önce S. (2009), Şirket Sürdürülebilirliği: Geleneksel Yönetim Anlayışına Alternatif, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, (C.X I, S I), s.249-275.
- Yılmaz, E. (1979). Ordu Yardımlaşma Kurumunun Hukuksal Niteliği. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt.22, Sayı:1, s.67.
- Yılmaz, E. (1991), Ordu Yardımlaşma Kurumunun Hukuksal Yapısı. OYAK 30'ncü Yıl Özel sayısı, OYAK Yayınları, s.48-51.

TURKISH ARMED FORCES ASSISTANCE AND PENSION FUND (OYAK), AS AN EXAMPLE OF CORPORATE SUSTAINABILITY WITH ITS HISTORY OF 58 YEARS

Abstract

Turkish Armed Forces Assistance and Pension Fund (OYAK) has been established in 1961 with its special law number 205. The fund has a 58 year of experience and one of the best examples of vocational pensions. OYAK provides additional benefits to its members in case of retirement, death, and invalidity. It also provides special assistance for housing acquisition, health, and education for the members and their families. The Pension and Assistance Fund has a complex corporate management structure and this management style helps the corporate sustainability. Group companies of OYAK in the industrial field are consisted of iron-steel to chemistry, cement production to energy and automotive sector. The Fund reached 37 Billion TL and 74 Billion TL of total funding with its 322 000 members.

In this research, the corporate sustainability system of the Assistance and Pension Fund has been analyzed. The effect of decision systems and the proper steps of the management over the success of the group companies have been discussed. The legal status of OYAK, the member participations to important decisions and effective inspection and accountability systems are also discussed. The results represents that the effective decisions are the main factor of the 58 years of sustainability and increase satisfaction of the members as well.

Keywords: Corporate Sustainability, Vocational Pension, Assistance and Pension Fund.

TÜRKİYE'DE KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK FAALİYETLERİNİN GELİŞİMİNİN PİRAMİDİN ALTI YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ: KOÇ GRUBU ÖRNEĞİ

Tuba Bozaykut Bük*

Anahtar Kelimeler:

Kurumsal Sürdürülebilirlik Yönetimi, Piramidin Altı Yaklaşımı, Örnek Olay Analizi

Kurumsal sürdürülebilirlik, ekonomik büyüme, toplumsal gelişim ve doğal kaynak sürekliliğini bir arada ele alan bir yaklaşımdır (Dyllick ve Hockerts, 2002). Yaklaşım, 1992 Rio Dünya Zirvesinden günümüze, işletmelerin perspektiflerinde ve iş yapma usullerinde değişim yaratması nedeniyle “sürdürülebilirlik devrimi” olarak nitelendirilmiştir (Starik ve Kanashiro, 2013). Bu doğrultuda ekonomik, toplumsal ve çevresel yükümlülüklerle uygun hareket etmeleri beklenen günümüz işletmeleri için sürdürülebilirlik, işletme stratejilerinde yer alması gereken bir rekabet avantajı aracı olarak da değerlendirilmektedir (Porter ve Kramer, 2007). Yaklaşım çerçevesinde hem ekonomik büyümenin devamlılığı hem de rekabet avantajı elde etmenin bir yolu da Prahalad’ın (2006) “Piramidin Altı” olarak tanımladığı düşük gelirli grupların ihtiyaçlarını karşılayacak ürün veya hizmetler geliştirerek, gelir yaratmaktır. Diğer bir deyişle, işletmeler düşük gelirli grupların ihtiyaçlarını karşılayacak ürün/hizmet geliştirerek ekonomik büyümelerini sürdürürken, ekonomik ve sosyal kalkınmaya da katkıda bulunacaklardır (Mohr vd., 2012).

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İYBF, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye, tbozaykut@medipol.edu.tr

Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye’de kurumsal sürdürülebilirlik kavramının gelişimini tarihsel bir perspektifle incelemek ve Piramidin Altı yaklaşımı çerçevesinde sürdürülebilirlik faaliyetlerinin düşük gelirli kesimlerin sosyal, ekonomik ve çalışma koşullarına olası etkilerini örnek olay analizi ile incelemektir.

Kurumsal Sürdürülebilirliğin Tarihsel Bağlamı

Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı, kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), sürdürülebilir kalkınma ve paydaş teorilerinden beslenmiş, işletme faaliyetlerinin ve karlılığın devamlılığının ancak toplumsal ve çevresel etkileri göz önüne alındığında sağlanabileceği argümanı ile de yeni bir paradigma olarak kabul görmüştür (Christofi vd., 2012). İlgili yazında kavramın gelişimine bakıldığında ise kurumsal sürdürülebilirliğin, KSS çalışmalarına dayandığı anlaşılmaktadır. KSS’nin babası (Carroll, 1999) olarak tanımlanan Bowen’ın (1953) işletme faaliyetlerinin toplumsal etkileri göz önünde alınarak gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çekmesi, bu duruma örnek teşkil eder. KSS çalışmalarında önemli bir referans kaynağı olan Carroll’ın (1999) ekonomik, yasal, ahlaki ve hayırsever olmak üzere dört temel boyuttan oluşan KSS modelinin yansımaları ise kurumsal sürdürülebilirlikte toplumsal, çevresel ve ekonomik boyutlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Christofi vd., 2012). Benzer şekilde Elkington (1998) tarafından ortaya atılan Üçlü Kar Hanesi (triple-bottom-line) kavramı ile de ekonomik kalkınmanın ancak sosyal ve ekolojik boyutlarla desteklendiği takdirde sürdürülebilir olduğu fikri desteklenmiştir (Besler, 2009).

Öte yandan Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1972 yılında Stockholm’de bir konferans düzenlenmiş, ekonomik kalkınmanın çevreye etkileri küresel bağlamda tartışmaya açılmış ve ilk kez sürdürülebilir kalkınma kavramı, bu konferansta tartışılmıştır. Kurumsal sürdürülebilirliğin bir diğer kilometre taşı olan BM’nin 1987 Brundtland Raporu’nda ise sürdürülebilir kalkınmanın tanımı şu şekilde yapılmıştır: “gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânlarını tehlikeye sokmadan bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılamaktır” (UNGA:43). Bu raporu, 1992’de Rio Zirvesi, 1997’de BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin Japonya’nın Kyoto kentinde imzalanması ve yine aynı yıl Küresel Raporlama Girişimi (GRI) Sürdürülebilirlik Raporlama Rehberi’nin yayınlanması takip etmiştir. Şu ana kadar ağırlıklı olarak ekonomik kalkınmanın çevre üzerindeki etkileri üzerine yapılan tartışmalar, 2000 yılında açıklanan BM Küresel İlkeler Sözleşmesi ile sosyal boyutunu kazanmış ve sözleşmenin 10 evrensel prensibi küresel şirketler ve STK’larca kabul görmüştür. Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı 2005’de kurulan BM Sorumlu Yatırım Prensipleri Girişimi, 2009’da kurulan Sürdürülebilir Borsalar Girişimi, 2012’de düzenlenen Rio+20 BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı ve son olarak 2013’de yayınlanan

Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi ile kurumsallaşmaya devam etmiş, sürdürülebilirlik faaliyetlerinin küresel raporlama standartları da oluşturulmuştur.

Ülkemiz özeline bakıldığında da kurumsal sürdürülebilirliğin izleri yine KSS uygulamalarında görülebilmektedir. Önceleri ulusal dinamiklerin etkisi altında gelenekler, dini pratikler ve hayırseverlik anlayışı çerçevesinde teşvikler ve yasal çerçevenin desteği ile gelişen holdingler vasıtasıyla gerçekleştirilen KSS uygulamaları (Alakavuklar vd., 2009), sonraları paydaş beklentilerine cevap vermede etkin olma, AB üyelik süreci ve küresel işletmelerle etkileşim gibi bir takım dış faktörlerin etkisi ile yaygınlaşmıştır (Ararat, 2008). Öte yandan 1993 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı'nın yayınladığı 2872 sayılı Çevre Kanunu ile işletmelerin çevreye verebilecekleri zararları azaltmaya yönelik tedbirleri almaları ve gerçekleştirmeyi planladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek durumlar için "Çevresel Etki Değerlendirme Raporu" (ÇED) hazırlamaları zorunlu tutulmuştur. Söz konusu kanun ve yine aynı bakanlıkça 2003 yılında yayınlanan Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği, işletme faaliyetlerinde çevresel yükümlülüklerinin takibinin yasal çerçevesi için zemin oluşturmuştur. Ayrıca, 2003 yılında Sermaye Piyasası Kurulu'nun yayınladığı Kurumsal Yönetim İlkeleri, iş etiği ve sorumlu iş pratiklerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bununla beraber, 2007 yılında faaliyete geçen Kurumsal Yönetim Endeksi ve 2011 yılında yayınlanan Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ'de yer alan "Menfaat Sahipleri" (3.Madde) maddesine ilave edilen "Etik ve Sosyal Sorumluluk" maddesinin eklenmesi ile şirketler, etik ilkelerini ve toplumsal fayda sağlamaya yönelik faaliyetlerini raporlamaya başlamıştır. Bununla beraber, 2004 yılında İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği'nin, 2014 yılında ise Borsa İstanbul (BIST) Sürdürülebilirlik Endeksi'nin faaliyete geçmesi ile kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetleri hız kazanmıştır. Bir nevi kurumsal sürdürülebilirlik performansının ölçümü olarak da görülebilecek endekste, şirketler sürdürülebilirlik boyutlarına yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Böylelikle bir rekabet avantajı da yaratan endeks, kurumsal sürdürülebilirliğin önemli mekanizmalarından olmuştur. İçinde bulunduğumuz 2018-2019 döneminde, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde 50 şirket bulunmaktadır.

Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Piramidin Altı Yaklaşımı

Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı, ekonomik, ekolojik ve sosyal olmak üzere üç temel boyuta sahiptir. Ekonomik sürdürülebilirlik, şirketlerin iş etiğine bağlı olarak ekonomik faaliyetlerinin ve karının devamlılığını, çevresel sürdürülebilirlik, üretim/hizmet faaliyetlerini gerçekleştirirken halihazırdaki ve gelecekteki doğal kaynaklarının devamlılığını ve çevreye verilen zararın en aza indirgenmesini ifade eder.

Son olarak sosyal sürdürülebilirlik ise sosyal adalet, çalışan hakları ve evrensel insan haklarının sağlanması ve bu kapsamda yoksulluğun giderilmesi konularına odaklanır (Bonn ve Fischer, 2011). Bu üç perspektifin yüksek etkileşime sahip olması ve kurumsal stratejilere entegrasyonu işletmeler açısından hem paydaşların beklentilerini karşılamak hem de rekabet avantajı elde etmek açısından kritik önem arz eder (Porter ve Kamer, 2007).

Aynı doğrultuda, Prahalad (2006) düşük gelir seviyesine sahip grupların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yeni ürün/hizmet geliştirmenin, şirketler için sürdürülebilir ekonomik kazanç ve yeni pazar fırsatı oluştururken, yoksulluğun giderilmesine hizmet edeceğini de ileri sürmüştür. Prahalad'a göre (2012) şirketler ürünleri için yeni bir pazara, gelir açısından dezavantajlı gruplar ise yüksek kaliteli ürünlere düşük maliyetlerle sahip olacak; bu da bir kazan-kazan durumu oluşturacaktır. Öte yandan düşük gelirli kişi veya gruplar, işletmelerin sadece müşterisi değil aynı zamanda üreticisi veya tedarikçisi de olabilir (Kolk vd., 2014). Sürdürülebilirlik faaliyetlerinin tüm tedarik zincirine yayılması ile üretici veya tedarikçi konumundaki kişi veya grupların üretim veya hizmet faaliyetlerinin kalitesinin de artması sağlanmaktadır.

Kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin düşük gelirli kesimlere etkilerine bakıldığında, küresel etik ilkelerinin ve sorumlu iş pratiklerinin benimsenmesi, uygulanması ve bu pratiklerin üçüncü partilerce ödüllendirilmesi veya sertifikasyonun sağlanması (ör. ISO 140001, OHSAS 18001 vb.) dezavantajlı grupların yaşam ve çalışma hayatının kalitesinin artmasını da sağlamaktadır. Diğer bir deyişle, küresel iş etiği ilkelerinin benimsenmesiyle düşük gelirli kişilerin asgari ücretin altında ücret almalarının, ayrımcılığa maruz kalmalarının veya sendikalara katılma haklarının engellenmesinin de önüne geçilmektedir (Gereffi vd., 2001).

Çalışmanın amacı, Piramidin Altı yaklaşımı çerçevesinde ülkemizde kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin gelişimini, tarihsel bir perspektif ve örnek olay analizi yöntemiyle incelemektir.

Yöntem

Evrensel bir örgüt formu olan işletme gruplarının Türkiye'de 1960'lı yıllarla beraber yasal teşviklerle desteklenmesi ile ortaya çıktığı (Üsdiken, 2008) ve ulusal ekonomik sistemin gelişimine büyük katkıları olduğu bilinmektedir. Bu formun bir örneği olarak 1963 yılında kurulan Koç Grubu, kurumsal internet sitesindeki verilere göre 1970 yılında ilk ihracatını ve halka arzını gerçekleştirmiş, bugün ise başta otomotiv, enerji, finans ve dayanıklı tüketim olmak üzere farklı sektörlerde öncü şirketleri ile faaliyetlerine devam etmektedir. 2017 faaliyet raporuna göre 93.000

çalışan ve 8300 markaya sahip olan grubun, söz konusu yıl sonunda net karı 4.909 milyar ve hasılatı ise 98.867 milyar TL olmuştur. Çalışma kapsamında veri derinliğine odaklanıldığından (Patton, 2014), 56 yıllık geçmişi, ülke ekonomisi ve toplumsal kalkınmaya yaptığı katkılar nedeni ile Koç Grubu, çalışmanın örnek olay analiz birimi olarak seçilmiştir. Kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerin gelişimi için grubun kurumsal sitesinde bulunan “Hakkında” ve “Sürdürülebilirlik” bölümleri ile Koç Vakfının kurumsal sitesinden toplanan veriler incelenmiştir. Çalışmanın bir sonraki aşamasında, grubun düşük gelirli kesimlerin sosyal, ekonomik ve çalışma koşullarını etkileyebilme potansiyeline sahip sürdürülebilirlik faaliyetlerinin sıklıklarını ve kategorilerini belirlemek üzere 2006 yılından itibaren yayınlanan KSS ve sürdürülebilirlik raporları, frekans ve tematik içerik analizi yöntemleri ile incelenmiştir.

Sonuç

Kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımının işletme yönetimine katkısı, rekabet avantajı elde etmede sadece kar maksimizasyonuna odaklanmanın artık yetersiz kaldığını ortaya koymasındır. Günümüz işletmeleri için paydaş taleplerine cevap verirken ekolojik, etik ve sosyal sorunlara duyarlı bir kurumsal imaj yaratma, sürdürülebilir karlılık için önemli hale gelmiştir. Aynı perspektifle Prahalad, Piramidin Altı yaklaşımı ile yoksulluğun azaltılmasına yönelik faaliyetlerin ve düşük gelirli grupların ihtiyaçlarının karşılanmasının gözardı edilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu çerçevede çalışma, Piramidin Altı yaklaşımı çerçevesinde sürdürülebilirlik kavramının gelişimini ve sürdürülebilirlik faaliyetlerinin düşük gelirli gruplara olası etkilerini Koç Grubunun örneği üzerinden incelemeye çalışmaktadır. Bundan sonraki araştırmalara ise piramidin altı pazarının dinamiklerine yönelik algılarını ölçmek üzere üst düzey yöneticilerle görüşmeler yapılması önerilebilir.

Kaynakça

- Alakavuklar, O. N., Kılıçaslan, S., & Öztürk, E. B. (2009). Türkiye’de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 103-143.
- Ararat, M. (2008). A Development Perspective for “Corporate Social Responsibility”: Case of Turkey. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 8 (3), 271-285.
- Baumgartner, R. J., & Ebner, D. (2010). Corporate sustainability strategies: sustainability profiles and maturity levels. *Sustainable Development*, 18(2), 76-89.
- Besler, S. (2009). Kurumsal Sürdürülebilirlik. S.B.(Ed.), *Yönetim Yaklaşımlarıyla Kurumsal Sürdürülebilirlik*. Beta Basım Yayın.

- Bonn, I. and Fisher, J. (2011). Sustainability: the missing ingredient in strategy. *Journal of Business Strategy*, 32(1), 5-14.
- Bowen, H. (1953). *Social Responsibilities of the Businessman*, Harper & Row, New York, NY.
- Carroll, A. B. (1999). Corporate social responsibility: Evolution of a definitional construct. *Business & society*, 38(3), 268-295.
- Christofi, A., Christofi, P., & Sisaye, S. (2012). Corporate sustainability: historical development and reporting practices. *Management Research Review*, 35(2), 157-172.
- Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11(2), 130-141.
- Elkington, J. (1998). Partnerships from cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business. *Environmental quality management*, 8(1), 37-51.
- Gereffi, G., Garcia-Johnson, R., & Sasser, E. (2001). The NGO-industrial complex. *Foreign policy*, (125), 56.
- Kolk, A., Rivera-Santos, M., & Rufin, C. (2014). Reviewing a decade of research on the "base/bottom of the pyramid"(BOP) concept. *Business & Society*, 53(3), 338-377.
- Mohr, J.J. , Sengupta, S., & Slater, S.F. (2012). Serving base-of-the-pyramid markets: meeting real needs through a customized approach. *Journal of Business Strategy*, 33(6), 4 – 14.
- Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. Çev. M. Bütün ve SB Demir. Ankara: Pegem,
- Porter, M. & Kramer M.R. (2007). Strategy and Society: The Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, 48 (12), 78-94.
- Prahalad, C. K. (2006). *The fortune at the bottom of the pyramid*. Upper Saddle River, N.J: Wharton School Pub.
- Prahalad, C. K. (2012). Bottom of the Pyramid as a Source of Breakthrough Innovations. *Journal of Product Innovation Management*, 29(1), 6-12.
- Prahalad, C. K., & Hammond, A. (2002). Serving the world's poor, profitably. *Harvard Business Review*, 80(9), 48-59.
- Starik, M., & Kanashiro, P. (2013). Toward a theory of sustainability management: Uncovering and integrating the nearly obvious. *Organization & Environment*, 26(1), 7-30.
- United Nations General Assembly. (1987). *Report of the world commission on environment and development: Our common future*. Oslo, Norway: United Nations General Assembly, Development and International Co-operation: Environment.
- Üsdiken, B. (2008). Türkiye’de işletme grupları: Özel sayı’ya giriş. *Yönetim Araştırmaları Dergisi (Türkiye’de İşletme Grupları Özel Sayısı)*, 8(1-2), 5-21.

A BOTTOM OF THE PYRAMID APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF CORPORATE SUSTAINABILITY IN TURKEY: KOC GROUP CASE

Abstract

Corporate sustainability is an approach that combines economic growth with social development and enduring natural resources (Dyllick and Hockerts, 2002). Since Rio Earth Summit in 1992, the approach has been evaluated as a revolution because of the changes it creates in business practices (Starik and Kanashiro, 2013). Concordantly, corporate sustainability is also considered as a competitive advantage mechanism that should be incorporated in business strategies (Porter and Kramer, 2007). Within the framework of the sustainability approach, Prahalad (2006) proposes that one of the ways to achieve competitive advantage is to generate income by developing products or services that meet the needs of bottom of the pyramid (BoP), low-income groups. That's to say, companies can contribute to economic/social development and alleviate poverty while developing products/services that meet the needs of BoP (Mohr et al., 2012). Moreover, adopting global sustainability codes and standards also help to increase the quality of social and working life of BoP by providing better incomes, less pollution and better natural resources (Gereffi et al. 2001).

Within this framework, the current study targets at examining the development of corporate sustainability in Turkey from the lenses of bottom of the pyramid (BoP) by a case study. In order to analyze the phenomenon in detail, Koc Group is selected as it is rich in providing data. Koc Group is one of the pioneers of business groups in Turkey and has 56 years in business, 93.000 employees and 8300 brands. For research methodology, the secondary data is gathered from the corporate websites of Koc group and Koc Foundation. The data is analyzed through frequency and thematic content analysis to identify the categories of sustainability practices that have a potential to influence social, economic and working conditions of the bottom-of-the-pyramid (BoP).

Keywords: Corporate Sustainability Management, Bottom of the Pyramid Approach, Case Study

GEÇMİŞİN İZLERİNDE DÜNYA SAVAŞLARI VE “İKİNCİL İŞGÜCÜ” OLARAK KADINLAR

Müslüme Akyüz*, Kubilay Özyer**

Anahtar Kelimeler:

Savaş, Kadın, İkincil işgücü

Dünyanın karşılaştığı en büyük felaketlerinden olan Dünya Savaşları, büyük yıkımlara, can ve mal kayıplarına neden olmuş bunun yanında toplumsal hayatı da derinden etkilemiştir. Savaşlara katılan tüm ülkelerde, erkeklerin cepheye gitmesiyle birlikte üretimde ortaya çıkan açığı kapatmak, kamunun ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kadınlar göreve çağırılmış ve çalışma hayatında daha görünür olmaya başlamışlardır (Aytaç, Sevütekin, İşçiçok, Bayram, Yıldız ve Eryiğit, 2002: 20; Kaya, 2008). Bu çalışmanın amacı da kadınların, dönem dönem ortaya çıkan zorunluluklardan dolayı (savaşlar gibi) tarihsel süreç içerisinde çalışma hayatındaki sayı ve konumlarını artıran, ancak bu zorunluluklar sona erdikten sonra çalışma hayatı dışına itilerek erkeklerin gerisinde ikincil iş gücü (yedek iş gücü) olarak görülmesi konusuna dikkat çekebilme. Amaca yönelik olarak literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Çalışma alanı belirlenirken ise gerek ekonomik gerek sosyal alandaki sonuçlarının tüm dünyayı etkilemesinden dolayı I. ve II. Dünya savaşları seçilmiştir.

Dünya savaşlarıyla beraber geleneksel rollerinin dışına çıkan kadınların hızlı bir şekilde üretimde yerini almasıyla beraber I. Dünya Savaşı sırasında ABD’de çalışan kadın oranı %19’a kadar yükselmiş hatta bu oran bazı sektörlerde %37’ye kadar

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Suşehri Sağlık Yüksek Okulu, makyuz@cumhuriyet.edu.tr

** Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İ.İ.B.F. kozyer@yahoo.com

ulaşmıştır (Social Security Bulletin, "Employment of Women in War Production," July 1942, Durmuş, 2016: 39). II. Dünya Savaşı sırasında (1944) ise ABD'de sadece "endüstriyel alanlarda" çalışan kadın oranı %36,9 olarak belirlenmiştir. Benzer şekilde İngiltere'de II. Dünya Savaşı sırasında (1939) %26 olan kadın istihdam oranı %36'ya kadar yükselmiştir (Milward, 1979).

Dünya savaşları devam ederken savaşa katılan ABD ve İngiltere gibi dönemin büyük ekonomilerinde kadınlar ağır sanayi fabrikalarından, tarımsal üretime, hizmet sektörlerinden, ordular için askeri mühimmat üreten savunma sanayisine kadar pek çok alanda faaliyette bulunmuşlardır (Social Security Bulletin, "Employment of Women in War Production," July 1942, Durmuş, 2016: 40). Çalışma hayatında kadınların görünür olmak adına yakaladıkları ilk fırsat olan Sanayi Devriminden sonra ikinci dönüm noktası I. Dünya Savaşının yaşandığı yıllardır. Bu dönemle beraber kadınlar daha önce çalışmadıkları çalışma alanlarında çalışma fırsatı yakalamış, tramvay veya taksi sürücülüğü, sayaç okuyuculuğu, asansörcülük gibi işlerde çalışmaya başlamışlardır (Koray, Demirbilek ve Demirbilek, 2000: 214-215). I. Dünya savaşının sona ermesiyle birlikte erkeklerin tekrar çalışma hayatında yerini alması ve sonrasında 1929 yılında Dünya genelinde yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle kadın işgücü sayısı düşmeye başladıysa da II. Dünya Savaşı sırasında tekrar bir artış yaşanmış (Karataş, 1989) ve II. Dünya savaşı ve sonraki dönemlerde özellikle hizmet sektöründeki gelişmelere paralel olarak kadınlar tarım dışı sektörlerde özellikle de hizmet sektöründe (sekreterlik, temizlik işleri gibi) çalışmaya başlamışlardır (Koray vd, 2000: 214-215).

Savaş disipliniyle birlikte cepheye giden erkeklerin yerini alan kadınların çalışma saatleri daha fazla üretim yapabilmek amacıyla artırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de 47,7 saat olan haftalık çalışma saati 52,9 saate kadar yükselirken, Fransa'da 35 saat olan haftalık çalışma saati 46,2 saate kadar yükselmiştir (Heartfield, 2011; Durmuş, 2016). Bunlara ek olarak kadın çalışan sayısı belirgin şekilde yükselirken, erkeklerle aynı işi yapan kadınların reel ücret düzeyleri azalmış, askeri bir mantık çerçevesinde yürütülen disiplin anlayışı ve uzun saatler çalışılmasına bağlı olarak iş kazaları, meslek hastalıklarında da ciddi artışlar ortaya çıkmıştır. Bu durum en belirgin örneği, I. Dünya Savaşında, uzun saatler çalışılmasına bağlı olarak ortaya çıkan dikkatsizlik sonucu Silver Town TNT fabrikasındaki patlama sonucunda 73 kadın işçi ölmüştür (Black, 1975)

Kadın çalışanların sayısının artması, kadınların bir sürede olsa geleneksel rollerinin dışına çıkarak toplumsal cinsiyet kavramının yeniden kurgulanmasına neden olmuştur (Bott, 1957). Kadınlar, ataerkil toplum yapısının kendilerine yüklediği rolleri yerine getirirken aynı zamanda zorunluluklardan dolayı ortaya çıkan artan işgü-

cü ihtiyacını karşılamak üzere çalışma hayatında da yer almışlardır (Walby, 1990; Harttman, 2006). Ancak savaşların sona ermesiyle birlikte işlerin asıl sahipleri olan erkeklerin cepheden geri dönmesiyle birlikte kadınlara olan ihtiyaç azalmış ve kadınların asıl sorumluluk alanları olan annelik ve iyi bir eş olma rolleri hatırlatılarak tekrar evlerine dönmeleri istenmiştir. Özellikle ABD, İngiltere gibi savaşın galibi ülkelerde çalışan kadınların büyük çoğunluğu yaklaşık % 95'i zorla işten çıkarılmıştır (Weatherford, 2010: 263).

Geçmişten günümüze kadar uzanan bir anlayışla "kamusal alan erkeğe, özel alan ise kadına aittir" yaklaşımı (Savcı, 2000: 145), kadınları çalışma hayatında ikincil konuma itmekte ve kadınlar için olumsuz çalışma koşulları oluşmaktadır (Ecevit, 1998: 268). Tarihsel süreç incelendiğinde Dünya'nın değişim gösterdiği, insanlık tarihinin dönüm noktalarının hemen hepsinde (Dünya savaşları, keşifler, icatlar gibi) yönetsel kararlar alınırken erkek egemen bir yapıdan bahsetmek mümkündür (Örücü, Kılıç Ve Kılıç, 2007:134). Günümüzde dahi kadın çalışan sayısındaki artışa rağmen hala kariyer olanakları kısıtlı, geleceği belirsiz, düşük vasıf düzeyi gerektiren meslekler daha çok kadın işgücü için uygun görülmemekte (Ansal, 1989: 8) ve kadınlar yönetim pozisyonlarında üst basamaklara çıkarken pek çok görünmez engel ile karşılaşmaktadır. Bunun yanında erkek egemen bir çalışma hayatında kadınların kariyer oluşturmak gibi şansları erkeklere oranla daha az olduğundan kadınlar erkeklere göre daha vasıfsız işlerde çalıştırılmış ve tarihin hiçbir döneminde verdikleri emeğin karşılığını alamamışlardır. (Ecevit, 1998: 282- 283). Günümüzde dahi sanayi üretimi ve çalışma hayatındaki kadın istihdamı oranındaki artışa (işgücünün kadınlaşması) rağmen, kadınlar büyük oranda yarı zamanlı olarak ve düşük ücretle çalışmakta ve "kadın yoksulluğu" oranı artışını sürdürmektedir (Peterson, Wunder ve Mueller, 1999: 288).

Çalışmanın sonucunda, Dünya Savaşları sırasında mevcut koşulların gerekliliği olarak kadınların tarım dışı sektörler dışında ekonomik bir gelir karşılığında yer alması, yönetim kademelerinde yer bulamaması, "kadın yoksulluğu" oranlarının hala yüksek olması örneklerinde de olduğu gibi, istendiğinde bir amacı gerçekleştirmek için kadınların toplumsal rollerinin dışına çıkarılabildiği ve rollerinin hızlı bir şekilde değişebildiği görülmektedir. Konu her ne kadar II. Dünya Savaşı sonrasında sorgulanmaya başlayıp, konu hakkında bir dizi çalışma yapılmış olsa da, bu anlayışın yansımaları günümüzde hala devam etmekte kadınların, erkeklerin gerisinde "ikincil işgücü" olarak görüldüğü gerçeği değiştirilemez bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ansal, H. (1989). Kapitalist Üretimde Cinsiyetçilik. *11. Tez: Marksizm ve Feminizm*, (1): 8 – 22.
- Aytaç, S. Sevüktekin, M. Işığışok, Ö. Bayram, N. Yıldız, S. ve Eryiğit, Y. (2002). Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücü Konumu: Bursa Örneği, *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Bülteni*.
- Black, R. (1975). *Fascism in Germany: How Hitler Destroyed the World's Most Powerful Labor Movement*. London: Steyne.
- Bott, E. (1957). *Family and Social Network*. Newyork.
- Durmuş, M. (2016). Savaşlar ve İşçi Sınıfı. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. Ekim 2015-Mart 2016 sayısı. 29-44
- Ecevit, Y. (1998). *Türkiye’de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Hartmann, H. (2006). *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği*. (Çeviren: Gülüat Aygen), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Heartfield, J. *World war as class war*. Erişim tarihi: 05.01.2019 <https://libcom.org/history/world-war-class-war>
- Karataş, H. (1989). *İktisadi Hayatta Kadın ve Sorunları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, S. (2008). Kadın İşgücünün Genel Profili ve Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunlar-1”, *İzmir Ticaret Odası AR&GE Bülteni*, İzmir.
- Koray, M. Demirbilek, S. ve Demirbilek, T. (1999). Gıda İşkollarında Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği, *T.C.Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Bülteni*. Aralık 1999.
- Milward, Alan S. (1979). *War, Economy and Society, 1939-1945*, University of California Press, ss: 395.
- Örücü, E. Kılıç, R. ve Kılıç, T. (2007). Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2.
- Peterson, R. D. Wunder, D. F. ve Mueller, Harlan L. (1999). *Social Problems, Globalization in the Twenty- First Century*. New Jersey.
- Savcı, İ. (1999). Toplumsal cinsiyet ve Teknoloji. *Ankara üniversitesi SBF Dergisi*. 54(1): 130-142.
- Social Security Bulletin. *Employment of Women in War Production*, (1942). (Erişim tarihi: 02.01.2019). <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v5n7/v5n7p4.pdf>
- Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*, Oxford: Blackwell.
- Weatherford, D. (2010). *American Women During World War II: An Encyclopedia*, New York: Routledge.

WORLD WARS IN THE TRACES OF THE PAST AND WOMAN AS AND SECONDARY LABOR

Abstract

One of the world's biggest catastrophes I. and II. World Wars caused great destruction and loss of life and property, in addition affected deeply the social life. In all the countries participating in wars, with the men going to the front line, women were called to work and they became more visible in the work life to cover the gap that emerged in production and to meet the needs of the public and society. The subject of this study is the wars which are the developments that affect the numbers and positions of women in the working life. In this study, the effects of I. and II. World Wars affecting the whole world were discussed as field of study due to being impossible to examine individually the effects of all battles.

As the world wars continued, women in the big economies of the period, especially in the USA and England, were engaged in many areas ranging from heavy industrial plants, agricultural production, service sectors to defense industry producing military ammunition for armies. With the rapid participation of women in production, the rate of women working in the United States during World War I increased to 19%, even in some sectors it reached 37%. During World War II (1944), the rate of women working in "industrial areas" in the USA was reported as 36.9%. Similarly in England during World War II (1939), the rate of female employment increased from 26% to 36%.

The increase in the number of women working in world wars caused a reshaping of the social division of labor and a created a new order. The working hours of the women who replaced the men who went to the front-line with the war discipline increased. According to this, while the weekly working hours in the UK rose from 47.7 hours to 52.9 hours, similarly the weekly working hours in France increased from 35 hours to 46.2 hours. Although the number of female employees increased significantly, women doing the same job with men received almost half and even in some countries one-quarter of the wage received by male workers. In Germany, labour wages which were 128 marks per month decreased to 30 marks. The decrease in real wage levels was not only in Germany, but it decreased by 20% in France and by almost half and half in Italy. Depending on the long working hours and the discipline understanding as part of a military logic with the effect of the heavy war conditions, a serious increase in occupational accidents and occupational diseases came to exist. The best example of this is the death of 73 women as a result of an explosion at the TNT factory in Silver Town, Eastern London during the World War I.

The increase in the number of female employees also caused reconstruction of the social gender concept by going out of traditional roles. In addition to fulfilling the roles that the patriarchal social structure imposes on women, they took part in the working life to meet the growing need of labor. However, because of returning from the front-line of the men who were the original owners of the works with the end of the wars by pressing of the dominant force, the need for women decreased and women were asked to their homes by reminding them of their roles as mother and a good wife and about 95% of women working particularly in the winning countries of war such as the U.S.A and UK were forcibly

dismissed. Many women who did not want to quit their job and wo resisted to work forcibly dismissed.

In summary , it is seen that women can be taken out of their social and their roles can change rapidly in order to realize a goal when asked especially as well as in the case of participation of women in working life out of the non-agricultural sectors in return for an economic income as a necessity of current conditions during the World War II. Although the secondary status of women in the society after World War II. was questioned and a series of studies were carried out on this subject, the reflections of this understanding are still continuing today and the fact that women are seen as “secondary labor force” behind men is an unalterable fact.

Keywords: Woman, War, Secondary workforce

TÜRKİYE'DE HALKA DAYALI SERMAYE ÜRETİMİNDE İŞÇİ/HALK ŞİRKETLERİ: TÜRKSAN VE HASTAŞ VAKALARININ YAZILI BASIN ÜZERİNDEN ANALİZİ

Yener Pazarcık*

Anahtar Kelimeler:

İşçi Şirketi, Halk Şirketi, Türksan, Hastaş

Giriş

30 Ekim 1961 tarihinde Bonn'da, o zaman ki adıyla Almanya Federal Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan "İşgücü Alımı Anlaşması", beraberinde pek çok büyük değişimin de öncüsü olmuştur (Kılıç, 04.11.2016). Sosyal yaşamda, iş, eğitim hayatında ve akla gelebilecek her türlü kamusal alanda etkilerini nesillerdir yaşadığımız, hissettiğimiz bu olay ve akabinde başlayan göç, günümüze gelene kadar çok sayıda akademik çalışmanın konusunu oluşturmuştur (Abadan-Unat, 1976, 1979; Akyol, 1977; Demirel: 1977; Gökmen, 1972; Tuna, 1977; Çöloğlu, 1984; Apak, 1993; Üçışık, 2014; Yılmaz, 1993; Pazarcık ve Erol, 2018).

Öncelikle, gittikleri ülkede tutunmaya çalışan Türk işçileri zaman geçtikçe para kazanmaya, birikim yapmaya, yerleşik olmaya başlamışlardır. Türk işçiler zaman geçtikçe sahip olduklarıyla hem gittikleri ülkede hem de anavatanlarında pek çok kişi ve kurumun ilgisini çekmişlerdir. 1964 yılında Almanya'da bir kahvehanede baş-

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Çanakkale, Türkiye, ypazarcik@comu.edu.tr

layan İşçi Şirketleri Hareketi (Mortan, 1982, 8), sonrasında Türkiye ve Almanya'da 400'den fazla işçi/halk şirketinin kurulması ile sonuçlanmıştır.

Bu bağlamda çalışma ile 1964 yılında itibaren ortaya çıkmaya başlayan İşçi Şirketi Hareketi üzerinden, Türkiye'de özel sektörün finansmanı görüntüsü altında, çok daha art niyetli olması muhtemel süreçlere değinilecektir. İşçi Şirketi hareketi, 80'lerin 90'ların ve günümüzün skandalları ile kıyaslandığında farklı ele alınmayı hak eder görünse de kurulan işletmelerin günümüz noktasında ortaya çıkan sonuçlarının, güncel Çiftlik Bank Skandalından çok da farklı olmaması, yaşananları Banker Krizi, Yeşil Sermaye, Çiftlik Bank skandalları ile aynı cümlelerde kullanabilmeyi mümkün kılmaktadır.

Türkiye'de 1961 yılında kitlesel biçimde başlayan Avrupa ülkelerine işçi göçü, devamında pek çok büyük değişimin de öncüsü olmuştur. Sosyal yaşamda, iş, eğitim hayatında ve akla gelebilecek her türlü kamusal alanda etkilerini nesillerdir yaşadığımız, hissettiğimiz bu olay, günümüze gelene kadar çok sayıda akademik çalışmanın ve siyasi tartışmanın konusunu oluşturmuştur. Bu çalışma ile yurtdışına işçi göçü ile birlikte 1964 yılında itibaren ortaya çıkmaya başlayan İşçi Şirketi Hareketi üzerinden, Türkiye'de özel sektörün finansmanı görüntüsü altında, oldukça tartışmalı süreçler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, İşçi/Halk şirketi olarak isimlendirilen iki çok ortaklı kuruluşun, üretim, pazarlama, finansman sorunlarına, akabinde ortaya çıkan sürdürülebilirlik sıkıntıları aşmak için büyük kampanyalar ile yüzlerini tekrar tekrar Avrupa'daki Türk işçilerine, Halk'a dönmelerine, kampanyalarına, çıkar çatışmalarına, ortak ve ortak potansiyeli taşıyanlara olan vaatlerine, yaşanan tartışmalara, siyasilerin konuyla ilişki ve dahillerine, süreç içerisinde ortaya çıkan hayal kırıklıklarına, iki girişimin yaşam öyküsüne üzerinden değinilmiş, yaşananlar özetlenmiştir.

Yöntem

Çalışma nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırma deseni olarak da durum analizi tercih edilmiştir. Aşağıda verilen araştırma soruları temelinde iki işletmenin ömrü incelenmiştir:

- *İşçi Şirketleri hareketi nasıl ve hangi argümanlarla kamuoyuna tanıtılmıştır?*
- *Türksan ve Hastaş şirketlerinin kuruluşunda özel sektör aktörlerinin tutum ve açıklamaları nasıldır?*
- *Türksan ve Hastaş şirketleri finansman amaçlı halka arz süreçlerinde siyaset kurumundan nasıl faydalanmışlardır?*

- *Türksan ve Hastaş şirketleri finansman amaçlı halka araz süreçlerinde gazetelere yansıyan haber ve ilanlarda hangi unsurlar ön plana çıkmaktadır.*
- *İki şirket ne gibi iş birliklerine girmişler ve ne gibi ayrılıklar yaşamışlardır?*
- *Türksan ve Hastaş şirketlerinde işler tersine ne zaman gitmeye başlamıştır?*

Çalışmada, Avrupa ülkelerinde kitlesel olarak işçi göçünün başladığı 1961 yılından itibaren olan gazete arşivleri incelenmiştir. İncelenen gazetelerin tüm asıl ve eklerinde, "*Türksan, Hastaş, İşçi Şirketi, Halk Şirketi*" ifadelerinin yer aldığı tüm haber, ilan, reklam, köşe yazısı, araştırma ve ek olarak sarı sayfalar, inceleme için belge haline getirilmiştir. Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri arşivlerinde gerçekleştirilen tarama ile toplam 725 belge oluşturulmuştur. İnceleme esnasında herhangi bir kodlama yapılmamıştır. Veriler bir mantık ve incelenen belgelerdeki "*vurgu öğelerine göre*" araştırma soruları ile ilişkilendirilerek bulgu haline getirilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

İşçi/Halk Şirketlerinin tanıtım süreçlerini açıklamak için Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri, Türksan ve Hastaş A.Ş., kuruldukları tarihlere kadar geçen süre içinde gazetede yer alan unsurlar üzerinden ele alınmıştır. Türksan'ın kuruluşunda önemli bir etkisi ve çalışması olan Milliyet gazetesi konu hakkındaki ilk haberi 15 Eylül 1965 yılında yapmıştır. Haberde, *Köln'de 100 Türk işçisinin şirket kurduğu ve teşebbüs geliştiği takdirde bunun ortak yatırım yapma konusunda bir "pilot proje" olarak ele alınacağı* belirtilmektedir. Yine aynı haberde *Almanya'daki işçilerin elde ettikleri tasarrufların 1.2 Milyar Mark civarında olduğu ve kazanılan paraların "otomobil, teyp gibi lüzumsuz şeylere gittiği"* ve ortaklığa *Türkiye'den de ortak olunabileceği "vurgulu"* bir yazıyla belirtilmektedir (Milliyet, 15.09.1965: 1-7).

Yine Milliyet gazetesi 10.12.1965 tarihinde tam sayfa bir tanıtım haberi ile oluşumun *ortak sayısını 202'ye çıkardığı ve ortaklığın (şirketin) işçilerin biriktirdiği paralarla kurulacağı* belirtilmiştir. Haberde Türkiye Bonn Büyükelçiliğinde gerçekleştirilen toplantıya ilişkin fotoğraflar da yer almakta ve sürecin içindeki *devlet desteğine* ilgi çekilmektedir. Ayrıca yine haberde o dönem Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni olan Abdi İpekçi'nin habere konu olan toplantıda konuşma yaparken ki görüntüsüne ve Bonn Büyükelçisi Ziya Müezzinoğlu'nun "*teşebbüs fiiliyata geçme- li*" temennisine yer verilmiştir. Haberde sıklıkla "*Milli Dava, Alman basınının konuya ilgisi, artacak ortak sayısı*" vurgulanmaktadır.

Cumhuriyet gazetesinde ilk haber ise 27 Ağustos 1966 tarihinde "*Dünyanın en fazla ortaklı şirketini Türkler Kurdu*" başlığıyla çıkmıştır. Haberde, şirket kurucularından Necati Telger'in, şirketin 2206 ortağının bulunduğunu belirtmesinin ardından

"Alman bankalarına bugüne kadar 700 Milyon Marktan fazla para yatıran Türk İşçisinin tasarrufunu Türkiye'ye aktararak burada işlemek ve hem sahibi hem de çalışan olacağımız iş yerini açmak ana gayelerimizdir" açıklamasına yer verilmiştir. Haber metninde Türksan'ın ilk yatırımını ise 1967 yılının mayıs ayında yapacağı ve çok kısa sürede Türkiye'nin en büyük şirketlerinden biri olacağı vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 27.08.1966: 7).

Yukarıda da belirtildiği üzere Türksan ve Hastaş şirketlerinin kuruluş aşamasına kadar gelen süreç özellikle de Türksan açısından ciddi yönlendirmeler, mesajlar içeren bir özelliğe sahiptir. Avrupa'da çalışan ve sayıları giderek artan Türk İşçilerinin tasarruflarını Türkiye ekonomisine katmak için kusursuz tasarlanmış bir süreç işletilmiştir. Mortan'ın belirttiği üzere (1982: 8) 1965 yılının ortalarında yaklaşık 400 kişi Almanya'nın Köln kentinde bir kahvehanede, "gelecekleri" için hesaplar yapmak amacıyla bir araya gelmişlerdir. Mortan, toplantıyı organize eden Ömer Yılmaz, Necati Telger ve İrfan Argun'un şu öneriyle kitleyi etkilemeye çalıştıklarını belirtmiştir: "Gurbette çalışan bizler yurda döndüğümüzde neden birlikte çalışıp birlikte iş kurmayalım?" Mortan'ın belirttiğine göre bu sözlerle başlayan toplantının sonunda 650 Bin Mark toplanmıştı bile.

Bu, zor şartlarda çalışan ve bir şekilde, "dönmek üzere gurbete gitmiş" işçileri etkileyen başlıklar İşçi/Halk şirketi hareketinin neredeyse her aşamasında gazete sayfalarında fark edilmektedir. Hastaş şirketinin gazetelerde yer bulmaya başlaması ilk olarak 27 Ağustos 1967 tarihinde olmuştur. Cumhuriyet gazetesinin bu tarihli nüshasında yer alan ilanda, "Hastaş Öğretim ve Sağlık Kurumları A.O.'dan" başlığıyla, üç gün önce gerçekleştirilen olağanüstü genel kurul toplantısında ortaklığın sermayesinin On Milyon Türk Lirasına artırdığı belirtilmektedir. Bu tarihten sonra neredeyse bir yıl boyunca Cumhuriyet Gazetesi'nde Hastaş ile ilgili bir metne rastlanmamaktadır. Bir sonraki ilan 17 Temmuz 1968 tarihlidir. Bu ilan metninde Hastaş'ın "İstanbul, Ankara, Bursa, Adana ve İzmir'de Kolej ve Fen Lisesi olmaya elverişli 8-10 odalı kiralık bahçeli bina" aradığı belirtilmektedir. Bu iki örnekle anlatılmak istenen Hastaş ortaklığının Türksan gibi bir "kamuyu yaratarak" meydana getirilmediğini göstermektedir.

Milliyet Gazetesi'nde ise Hastaş Anonim Ortaklığı hakkında ilk metne 13 Eylül 1968 tarihindeki bir vefat ilanında rastlanmaktadır. İlan, şirketin kurucularından olduğu belirtilen Dr. Faruk Ayanoğlu adına Hastaş tarafından verilmiştir. 1967 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ilanlarından farklı bu ilanda ortaklık adı ilk defa "Holding" olarak verilmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nde ise şirket ilk olarak 17 Kasım 1968 tarihli tam sayfa bir ilanda Holding olarak adlandırılmıştır. Reklam olarak değerlendirilmesi gereken bu ilanda, çok sayıda noktaya ilgi çekilmeye çalışılmış ve tam sayfa ila-

nın her noktası amaca hizmet eder biçimde "doldurulmuştur". İlanın üst kısmında, "3000'i aşkın doktor, eczacı, üniversite profesörü, doçent, ev kadını, öğretmen, hukukçu, çiftçi, subay, mühendis, mimar, emekli, işçi, memur, san'atçı, HALK SEKTÖRÜ adına küçük tasarruflarını bir araya getirdiler ve eğitim, sağlık, turizm, tarım, gıda endüstrisi ve çeşitli sanayi alanlarına büyük yatırımlar yapmak için HASTAŞ Holding'i yarattılar" ifadesine yer verilmiştir.

İncelenen belgelerde diğer özel sektör aktörlerinin Türksan ve Hastaş ile ilgili gelişmelerde doğrudan bir etkileme eğilimi içinde olduğuna dair net bir metine rastlanmamaktadır. Ancak araştırma kısının dışına çıktığında, 19 Eylül 2016 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde Jale Özgentürk'e ait köşe yazısında, Türksan'ın ilk fabrika yatırımını yapacağı arsanın, şirkete Vehbi Koç tarafından satıldığı bilgisi verilmektedir. Özgentürk bu bilgiyi Türksan Kurucularından diye vurguladığı Refik Baydur'un hayat hikayesinden bahsederken kaleme almıştır (Özgentürk, 2016 Eylül 19). Bunun yanında 1970'lerin sonlarında İşçi Şirketi hareketinin ciddi gerileme yaşadığı dönemde, yükselen bankerlerin verdikleri mülakatlarda Türksan ve Hastaş gibi girişimlerin, bankerlik hakkındaki şüpheli durumları meşrulaştırmak için birer unsur olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bankerler dönemine damga vuran ve "Kastelli" olarak bilinen Cevher Özden'in verdiği mülakatta, "bankerlerin hiçbir zaman Hastaş gibi olmayacağını çünkü bu girişimlerin birer ortaklık senedi olduğunu, kendilerinin ise borç senedi yaptıklarını" belirterek cümlenin sonunda, "borcu ödememek mümkün mü?" diye sorduğu görülmektedir. Sonrasında yaşananlar düşünüldüğünde verilen cevap oldukça acıdır.

Sonuç

İşçi/Halk şirketi hareketi, Türkiye'nin son 55 yılının özeti niteliğindedir. Halkın tasarrufları üzerine devletler arası seviyede gerçekleştirilen bir planlamayla ipotek konulması, siyasetçi ve bürokratların sürecin başlarındaki motive edici telkin ve davranışlarıyla harekete meşruiyet kazandırılması, işçi ve halkın bir umutla tasarruflarını bu girişimlere yönlendirmesi, hiç başlanmayan ya da çok giriş seviyesinde gerçekleştirilen yatırımlar, zamanla şirketlerin büyük sermaye sahiplerinin eline geçmesi, yüzlercesinin batması, devletin konuya mesafeli yaklaşması ile sonuçlanan İşçi/Halk şirketi hareketi sorunları, hemen devamında banker skandalları, 80'lerin sonundan itibaren yeşil sermaye diye adlandırılan ve esasen zamanında kurulan işçi şirketlerine ilişkin kurtarma çabalarının sonucu olarak bu şirketleri yönetmeye başlayanların ikinci darbesi ile devam etmiştir. Çalışma, piyasayı düzenleyen kurumlara sahip olmamanın, ya da bu kurumlara sahip olursa dahi doğru işletilmemesinin geniş halk kitlelerine külfet olarak döneceğini göstermiştir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N., Keleş, R., Pennix, R. (1976). Göç ve gelişme: Uluslararası işgücü göçünün Boğazlıyan İlçesi üzerindeki etkilerine ilişkin bir araştırma. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi.
- Abadan-Unat, N. (1979). Turkish workers in europe 1960-1975: A balance sheet of achievements and failures. E.J. Brill, Leiden, Netherlands.
- Apak, S. (1993). Yurt dışındaki işçi potansiyeli ve Türkiye ekonomisi. Cem Yayınevi: İstanbul.
- Akyol, S. (1977). Yurtdışında çalışan işçilerimizin kurdukları işletmelerin yatırım sorunları: Yurt dışında çalışan işçilerimizin Türkiye’de kurdukları işletmelerin yatırım finansman ve yönetim sorunları. Güredin, E. Küçükberksun, S. Bilginoğlu, F. (Edt.), İ.Ü. Muhasebe Enst.Yay.No.21, İstanbul, 71-84.
- Çöloğlu, H. (1984). Yurt dışındaki Türk işçileri ve tasarrufları. Gazi Üniversitesi Yayınları, Yayın no:35, Ankara.
- Demirel, A. (1977). İşçi şirketlerinin finansman ve yönetim sorunları: Yurt dışında çalışan işçilerimizin Türkiye’de kurdukları işletmelerin yatırım finansman ve yönetim sorunları. Güredin, E. Küçükberksun, S. Bilginoğlu, F. (Edt.), İ.Ü. Muhasebe Enst.Yay.No.21, İstanbul, 87-97.
- Gökmen, O. (1972). Federal Almanya ve Türk işçileri. Ayyıldız Matbaası: Ankara.
- Kılıç, C. (2016, 04 Kasım). Almanya’ya Türk işçi göçünün 55. Yılı. Milliyet Gazetesi.
- Mortan, K. (1982, 29 Mart). Boğulan güç: Halk şirketleri. Cumhuriyet Gazetesi, 8.
- Pazarcık, Y., Erol, M. (2018). İşçi şirketleri: Türkiye’de yerli sermaye oluşturma çabaları. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (09/2018), 105-138.
- Tuna, O. (1977). Dış ülkelerde çalışan işçilerimiz ve işçi şirketleri: Yurt dışında çalışan işçilerimizin Türkiye’de kurdukları işletmelerin yatırım finansman ve yönetim sorunları. Güredin, E. Küçükberksun, S. Bilginoğlu, F. (Edt.), İ.Ü. Muhasebe Enst.Yay.No.21, İstanbul.
- Üçışık, F. (2014). İşçi Şirketleri Sorunu. Ötügen Yayınları: İstanbul.
- Yılmaz, C. (1993). Türkiye’de kırsal sanayinin desteklenmesi ve işçi şirketleri örneği. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(1), 305-334.

WORKER/PUBLIC COMPANIES IN THE GENERATION OF PUBLIC BASED CAPITAL IN TURKEY: ANALYSIS OF TURKSAN AND HASTAS CASES IN THE WRITTEN MEDIA

Abstract

Labor emigration from Turkey to European Countries started in the early 1960's and this movement pioneered many great changes. The effects of this incident have been felt among generations in the fields of social, business, education and in any public and individual life up to this date, and it has also been subjected to many scholarly studies and political debates. This study puts forward very debatable processes of the case of Worker Company Movement started in 1964

with the image of financing private sector in Turkey. Two cases, TÜRKSAN and HASTAŞ, were analyzed to discuss 55 years of a process in European countries and in Turkey in order to make the subject more meaningful in the study. Archives of two national newspapers that witnessed all process and even became stakeholders were analyzed and all texts related to "Türksan, Hastaş, Worker Company and Public Company" collected and transformed into document and data sets. Obtained 725 documents were divided under the titles of news, announcement/declaration, commercial, column/comments, and research. To interrogate and comment about the incidents in the cases of TÜRKSAN and HASTAŞ questions were formed and answers sought in the designated documents. In sum, the study stresses story of multi-partnered enterprises TÜRKSAN and HASTAŞ that following the production, marketing, and financial issues and subsequent sustainability problems how they repeatedly tried to lure Turkish workers in Europe and the public repeatedly, their campaigns, promises to partners and potential partners, interests conflicts, debates, politicians relations and their inclusion to the process and disappointments during the process.

Keywords: Worker Company, Public Company, Türksan, Hastaş

İŞLETMECİLİK TARİHİNİN YAZINI ÜZERİNE BİR İNCELEME: AKADEMİK BAKIŞ AÇILARININ ÇÖZÜMLENMESİ

Mustafa Atilla Arıcıoğlu*, Büşra Yiğitol, Aylin Yılmaz*****

Anahtar Kelimeler:

İşletmecilik Tarihi, Akademik, Tez.

İşletme tarihi alanı, iktisat alanından ayrılarak ortaya çıkmıştır (Amatori ve Jones, 2007; Tayşir, 2016) ve Osmanlı Devleti dönemi işletme çalışmaları da iktisat çalışmaları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu da doğal olarak iktisat çalışmalarının bir işletmeci gözüyle ele alınması gerektirmektedir. Bu bağlamda işletmecilik tarihi yazınında yürütülen çalışmalar ele alınmış, işletmecilikle ilgili hem geçmişte öğrenme hem de gelecek ile ilgili gelişme ve değişimleri öngörme amacı yapılan akademik çalışmalar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye’de işletmecilik tarihi ile ilgili akademik dizin incelenmeye çalışılmıştır. Bu alan da yayınlamış olan lisansüstü tez çalışmaları, özellikle Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti’nde işletme anlayışını konu edinen çalışmalar incelenmiştir. XIX. ve XX. Yüzyıl dönemleri işletme tarihi çalışmaları “işletme tarihi, işletmecilik, iktisat tarihi ve Osmanlı tarihi” anahtar kelimeleri ile “Tez Merkezi” de taratılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak lisansüstü tezlerin değerlendirmelerinden/sonuçlarından/önerilerinden yola çıkılarak işletme tarihi için

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversite, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, Konya, Türkiye, maariocioglu@gmail.com

** Ar. Gör., Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Konya, Türkiye, busra.yigitol@gjdatarim.edu.tr

*** Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Doktora Programı Konya, Türkiye, yilmazayln42@gmail.com

ortaya ne koydukları tanımlanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde işletmecilik tarihi üzerine yapılan akademik çalışmaların genellikle nitel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmış ve bilgi, belge ve arşiv taraması yapılarak çalışmaların yürütüldüğü görülmüştür. Türkiye’de işletmecilik tarihini araştırma nedeni ise işletme tarihi alanı üzerine çalışmaların dizine katkı sağlamak amacıyla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda yapılan analiz bağlamında akademik çalışmalarının beklenti ve sonuç odaklı değerlendirmesi yapılmıştır.

Giriş

İşletmecilik biliminin insanlığın var olduğu dönemlerden günümüze kadar uzun bir tarihsel gelişimin olduğunu söylemek yanlış değildir. Bugünkü modern işletme bilimi literatürde buhar gücünün bulunması ve sanayi devrimine yani 16 yüzyılda keşifler ile ticari kapitalizm büyümesiyle temelleri atılan ve 18 yüzyıla damgasını vuran klasik okulun katkılarıyla bilimsel anlamda temel çerçevesi çizilmeye başlanan iktisat/ekonomi bilimin temellerine dayandırılmaktadır. Sanayi devrimi ve Fransız ihtilali ile tarım toplumunda sanayi toplumuna geçilmesi, 1765 yılında James Watt’ın üretime buhar gücü ile çalışan makineleri katması ile kapitalist sistemin ikinci aşaması olan rekabetçi kapitalizme geçilmiştir (Gür, 2019). Bu dönem aynı zamanda yaşanan çeşitli siyasi, iktisadi ve toplumsal gelişmelerin tetiklemesiyle iktisat biliminin işletme bilimini doğurmaya hazırlandığı dönem olmuştur. Sanayi Devrimi ile el işçiliği ile üretim gerçekleştiren küçük üretim örgütlenmelerinden makinelerle üretim gerçekleştiren büyük yapılara, sonrasında da kitle üretimi yapan fabrikalara geçiş yaşanmıştır. Bu ilerleme ile işletmelerin hem büyüklükleri hem de sayılarında artış yaşanmış ve denetim, yönetim ve koordinasyon ihtiyacı günden güne önem kazanmıştır. Bu da işletmecilik biliminin iktisat alanından ayrılarak kendi yolunda devam etmesine sebep olmuştur.

Dolayısıyla işletme biliminin iktisat biliminden ayrılması hasebiyle işletmecilik tarihi çalışmaları tarihsel süreçte incelenirken iktisat biliminin çalışmalarından yararlanmak en doğru sonuca ulaşmak için elzemdir. Yani Osmanlı Devleti dönemi işletme çalışmaları iktisat çalışmaları üzerinden değerlendirilmelidir. Böylelikle işletmecilik tarihi yazınında yürütülen çalışmaları iktisat alanından yararlanarak gerçekleştirmek işletmecilikle ilgili hem geçmişi öğrenme hem de gelecek ile ilgili gelişme ve değişimleri öngörmek açısından önemlidir.

İşletmecilik tarihinin ortaya çıkışı eskiye dayanmakla birlikte, ilginin son dönemde arttığı bir disiplindir. İşletmecilik alanı, iktisat bilimi içerisinden doğarak çıkmış ve bu etkileşimini de yoğun bir şekilde koruyarak varlığını devam ettirmiştir. Bu alan ilk

olarak ABD merkezli ortaya çıkmış, ardından Avrupa ve Uzak Doğu olmak üzere çeşitli ülkelere yayılım göstermiştir (Kurt, 2016). İşletmecilik tarihi, bireysel işletmelerin tarihinden, işletme sistemlerinin bütününe kadar, işletme geçmişine ilişkin her şeyi kapsayan bir alandır. İşletme tarihinin sınırları ve kapsamı yoğun tartışmalara konu olmakla beraber, bu alan ile ilgili çalışmalar ulusların ve yeniliklerin zenginliğinin doğasına katkılar sağlamaktadır ve çok yönlü bakış açıları sunmaktadır (Amatori ve Jones, 2007: 13). İşletmecilik tarihi alanı üzerine yapılan çalışmaların, işletme alanına katkıları bulunmaktadır. Bu katkılardan ilki işletmecilik tarihçileri girişimcilik çalışmalarında öncüler olmuştur ve girişimcilik tabanında gelişmeler sağlamıştır. İkinci olarak, çok uluslu firmalar alanında ilk çalışmalar işletmecilik tarihçileri tarafından yürütülmüştür. Üçüncü olarak, firmaların heterojen yapılarla sahip olmasına vurgu yapılmıştır, her firma kendi özelinde değerlendirmeleri gerektiği düşüncesi sunulmuştur. Son olarak ise, firmaların tarihine önem atfedilmeleri ve strateji alanında ilham verici argümanları içermektedir (Jones vd., 2012: 225-253; Kurt, 2016:41-57).

Bu çalışma da Türkiye’de işletmecilik tarihi ile ilgili akademik dizin incelenmeye çalışılmıştır. Bu alan da yayınlamış olan lisansüstü tez çalışmaları, özellikle Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti’nde işletme anlayışını konu edinen çalışmalar incelenmiştir.

Çalışmada veri kaynağı olarak Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi kullanılmıştır. “İşletme Tarihi” konusu kapsamında yapılmış 49 tane yüksek lisans ve doktora tezi tespit edilmiş ve içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Bu araştırmanın amacı, akademik çalışmalar bağlamında tez veri tabanı üzerinden yapılan tarama çalışması sonucunda erişim sağlanan lisansüstü tez çalışmalarının ele aldığı temel konuları analiz etmektir.

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemlerinden belgesel tarama yöntemi kullanılarak lisansüstü tez çalışmaları incelenmiştir. Ele alınan lisansüstü tez çalışmalarını tasnif edilerek; araştırmaların amacı, yöntemi, sonucu ve önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmalar incelenirken cevap aranan temel sorular şu şekildedir:

- Araştırmada ele alınan konular nelerdir?
- Ulaşılan sonuçlar ve öneriler nelerdir?

Araştırmanın amacına uygun olarak Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden “İşletmecilik tarihi, İktisat tarihi, Osmanlı tarihi, İşletmecilik” anahtar kelimeleri ile tarama yapılmıştır. Bu kapsamda 49 lisansüstü tez çalışmasının (Yüksek

Lisans ve Doktora) sisteme kayıtlı olduğu görülmüştür. Bu çalışmalardan 30 adedine erişim sağlanmıştır.

Tablo 1. Araştırmada İncelenen Tez Çalışmalarının Sayısı ve Alanları

Yıllar	Tezler		Toplam	Alan Çalışma Alanı
	Yüksek Lisans	Doktora		
1989	1	-	1	Tarih
1990	3	-	3	Tarih/İktisat
1994	1	-	1	İktisat
1995	2	-	2	İşletme/İktisat
1997	2	-	2	Tarih/İç Mimarlık
2001	2	1	3	İktisat/Tarih
2002	3	1	4	İktisat
2003	3	1	4	İşletme/İktisat/Tarih
2004	-	1	1	Tarih
2005	1	-	1	İç Mimarlık
2006	3	-	3	Tarih/İktisat
2007	1	1	2	Tarih/İktisat
2008	-	2	2	Tarih/Mimarlık
2010	2	3	5	Tarih/İktisat
2011	1	2	3	Tarih/İktisat/Sosyoloji
2012	-	1	1	İşletme
2013	1	-	1	İktisat
2014	-	1	1	İktisat
2015	2	2	4	Bankacılık/Tarih/Tekstil/İktisat
2016	1	-	1	İktisat
2017	2	-	2	İktisat
2018	2	-	2	İşletme/Tarih
Toplam	33	16	49	

Analiz ve değerlendirme sonuçlarına göre, lisansüstü tez çalışmalarının önemli bir kısmı iktisat ve tarih alanında yapılmıştır. İlk tez çalışması 1989 yılında yapılmış ve 1995 ve 2011 yılları arasında tez sayılarında artış olmuştur. Yapılan çalışmaların çoğunluğu yüksek lisans tezlerinden oluşmaktadır.

İncelenen tezlerin hangi konuları ele aldığı üzerine odaklandığı ve elde edilen sonuçlar bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

İşletme Tarihi Üzerine Akademik Yaklaşımlar Bağlamında Ele Alınan Temel Konular

İncelenen lisansüstü tez çalışmalarının ele aldıkları temel konular Tablo 2’de özetlenmiştir. Lisansüstü tez çalışmalarının konuları 13 ayrı kategoride tasnif edilmiştir. Buna göre, incelenen 30 lisansüstü tez içerisinde;

Tablo 2. Tez Konuların Dağılımı

Temel Konular	Toplam Tez Sayısı
Fabrikalar	8
Ticari defterler	5
Dergicilik, Yayın, Biyografi, Kongre	5
Sosyo-ekonomik çalışmalar	3
Savunma Sanayi	2
Bankalar	2
Tarım Ekonomisi	1
Şirketler	1
Santraller	1
KİT’ler	1
Esnaf örgütleri	1
Eğitim	1
Demiryolu İşletmeciliği	1

8 adet tez (Karaoğlu, 1994; Buluş, 2010; Karavar, 2006; Ertürk, 2008; Demirkaya, 1995; Damlıbağ, 2011; Yılmaz, 2015; Algan, 2015) XIX. yüzyılda özel ve devlet eliyle kurulan fabrikaları konu almaktadır. XIX. yüzyılında Osmanlı Devleti modernleşme adına adımlar atmıştır. Modernleşme adına yapılan çalışmalardan en önemlisi de fabrikalar kurmaktır. Bu dönemin çalışmalarını konu alan tez çalışmaları çoğunluktadır. Nitekim bu tür konular ile ilgili yeterli bilgi olmaması nedeniyle bu tür konular ele alınmıştır. Diğer taraftan Sanayileşme süreci Osmanlı Devleti’nde bilinenin aksine ciddi adımların atıldığı bir süreçtir. Bu dönemin Osmanlı Devleti’nde nasıl başladığı, ne gibi gelişmeler gösterdiği ve bu gelişmelerin nasıl sonuçlandığını belirlemek amacıyla da yapılmıştır. Lisansüstü tez çalışmalarının konuları içerisinde en çok fabrikaları konu alan çalışmaların sektörel dağılımı incelendiğinde sekiz adet tez içerisinde beş adet tez tekstil ve dokuma sektörünü konu almıştır. Diğer sektörler ise savunma sanayi sektörü iki adet, demir sektörü bir adet, askeri tekstil sektörü 1 adet ve porselen-çini sektörü 1 adet tezin konusu olmuştur.

Ticari defterleri, Osmanlı iktisat ve tarihi için değerli kaynaklardır. Ticari defterleri konu alan beş adet tez (Yel, 2011; Kocakaplan, 2007; Erdoğan, 2004;

Kızılorman, 2006; Eryüksel, 1990) bulunmaktadır. Şehirlerin ve bölgelerin iktisadi ve sosyal yapısı hakkında ticari defterlerden bilgiler edinilmiştir. Bu bilgiler ışığında o dönemin geçim kaynakları ve meslek çeşitlilikleri hakkında da çıkarımlar yapılmıştır.

Dergicilik, yayın, kongre ve biyografi konularını içeren beş adet (Pulat, 2018; Demir, 2014; Ünal, 2013; Turhan, 2011; Küçükdemirkol, 2006) bulunmaktadır. İşletmecilik tarihine ışık tutabilecek kaynaklardan olan dergicilik, yayın, kongre ve düşünürlerin biyografileri toplumun yapısını ve sosyolojik konuları etkilemiştir. İktisadi konuların neler olduğu, bu konuların kimler tarafından tartışıldığı ve benimsenen iktisadi politikalar hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Türk iktisat tarihinin çıkışı ve gelişimini dönemin yayınlarından sonuçlar elde etmek amacıyla taranmıştır.

Sosyo-ekonomik çalışmalar kapsamında ele alınan bölgelerin sosyal, beşeri, ekonomik ve coğrafi faktörleri, devlet borçları, aşar vergisi gibi konuları irdeleyen üç adet tez (Demir, 2007; Okyar, 2002; Taşdurmaz, 2002) bulunmaktadır.

Savunma Sanayi konusu ile Türk Savunma sanayinin evrimini ve silah fabrikalarını, hammadde, çalışan ve teknoloji açısından irdeleyen iki adet tez (Kurt, 2018; Zengin, 2015) bulunmaktadır. Savunma sanayisi fabrikaları açısından, hangi ihtiyaç üzerine kurulduğu, ne zaman kurulduğu, faaliyetleri devam edip etmediği ve faaliyet alanları hakkında yeterli miktarda bilgiler verilmiş, bunun sonucunda bir envanter listesi oluşturulmuştur.

Bankalar konusunu işleyen iki adet tez (Atalay, 2010; Yıldız, 2010) bulunmaktadır. Osmanlı döneminde Konya'nın sosyo-ekonomik durumunu anlamak için şirketleşme faaliyetleri irdelenmiştir. Fabrikalaşmaya geçiş konusunda Anadolu'nun zengin kentlerinden biri olması dolayısıyla Konya ili üzerinden Osmanlı'nın tarım ve sanayisi aktarılmak istenilmiştir. Osmanlı döneminde bankacılık faaliyetlerinin ve bu faaliyetler kapsamında Akşehir Bankası'nın Anadolu kentlerinin kalkınmasındaki rolü incelenmesi istenilmiştir.

Tarım ekonomisi konusunu irdeleyen bir adet tez (Keleş, 2008) bulunmaktadır. Osmanlı iktisadi hayat içinde tarımın iyileştirmesi ve modernleşmesi adına atılan adımların neler olduğunu anlamak amacıyla yapılmıştır.

Şirketler konusunu ele alan bir adet tez (Atalay, 2010) bulunmaktadır. Konya ilinin fabrikalaşma sürecini ele almış ve bu dönemde kurulan şirketlerin envanter çalışması yapılmıştır.

Santralleri esas alan bir adet tez (Erol, 2010) bulunmaktadır. Elektriğin, ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri üzerinde önemli bir etkisi olması ve bu yüzden Osmanlı'nın ekonomik gelişmedeki rolünü incelenmek istenilmiştir.

KİT'leri konu alan bir adet tez (Demirkaya, 1995) bulunmaktadır. Kamu İktisadi Teşebbüslerin Türkiye ekonomisindeki yerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Sümer Holding Anonim Şirketi, Hereke Yünlü Sanayi İşletmesinin Hereke kasabasının ekonomik ve sosyal yönden gelişmesindeki rolüne vurgu yapmak amacıyla yapılmıştır.

Esnaf örgütleri (ahilik) konusunu içeren bir adet tez (Dinçer, 2016) bulunmaktadır. İktisadi ve sosyal bir teşkilat olan Osmanlı esnaf örgütleri, dış yapısı ve bu yapıların devamlılığı üzerine çalışılmıştır. Osmanlı ekonomisinde önemli yer edinen esnaf teşkilatların faaliyetlerini ve önemini anlamak amacıyla yapılmıştır.

Eğitim konusunu işletme eğitimi özelinde ele alan bir adet tez (Özkul, 2012) bulunmaktadır. Türkiye'de işletme eğitimi ve bu eğitim sistemin nasıl gelişim gösterdiği konusunu ele almıştır. Türkiye'deki işletme eğitiminin yükseköğretim kurumları vasıtasıyla Osmanlı'dan günümüze gelirken nasıl bir evrim geçirdiğini anlamak amacıyla yapılmıştır.

Demiryolu işletmeciliğini konu alan bir adet tez (Aydınlar, 2010) bulunmaktadır. Türkiye'de demiryollarını işletmek için gerekli olan teknik altyapının nasıl oluştuğunu anlamak amacıyla yapılmıştır.

Ulaşılan sonuçlar ve öneriler

XIX. yüzyılda özel ve devlet eliyle kurulan fabrikaları konu alan (Karaoğlu, 1994; Buluş, 2010; Karavar, 2006; Ertürk, 2008; Demirkaya, 1995; Damlıbağ, 2011; Yılmaz, 2015; Algan, 2015) tez çalışmalarının temel sonuçları arasında Osmanlı'nın sanayileşmesine ve ekonomisine katkıları, fabrika yapıları, üretim bilgileri, dönem koşullarına göre rekabet biçimleri, istihdam durumları (özellikle yerli ve yabancı işçi çalıştırma durumları gibi bilgileri), makine ithalat durumları, yönetim, üretim ve pazarlama konularındaki başarı ve başarısızlıkları ile Osmanlı devletine etkileri, bu fabrikalarda üretilen ürünlerin hangi amaçla ve nerede kullanıldığına kadar birçok bilgi hakkında değerlendirmeler sunulmuştur. Her tezin hemen hemen hepsinde özet vurgu Osmanlı döneminde sanayileşme çabalarının küçümsenmeyecek kadar önemli boyutta gerçekleştirilmiş olduğudur.

Ticari defterleri konu alan beş adet tezin (Yel, 2011; Kocakaplan, 2007; Erdoğan, 2004; Kızılordan, 2006; Eryüksel, 1990) genel değerlendirmeleri incelendiğinde, ulaşılan sonuçlar içerisinde tezlerde konulana bölgelere ve uygulamalar ilişkin toplumun iktisadi ve sosyal yanlarının envanteri, uğraş alanları, vergilendirme durumları, vergi yüklerinin hesaplanma şekilleri, gibi konularda bilgilendirme sağlanmıştır. Tezlerin ortak sonuçları arasında ilgili dönem ve bölgenin vergi sistemlerinin incelenmesi ve bu konu hakkında değerlendirmelerin yapılmış olmasıdır.

Dergicilik, yayın, kongre ve biyografi konularını içeren tezlerin (Pulat, 2018; Demir, 2014; Ünal, 2013; Turhan, 2011; Küçükdemirkol, 2006) ulaştıkları sonuçlar değerlendirildiğinde; belirlenen dönemler arasında yayımlanan iktisat dergileri bağlamında iktisadi konuların ve politikalarının ele alınış şekilleri, milli iktisat Osmanlının düşünce dünyasına ve sanayileşmesine etkileri, Tanzimat sonrası Osmanlı iktisadi düşünce yapısına katkı sağlayan Akyiğitzade Musa Bey'in hayatı ve fikirleri, özellikle vergilendirme konularındaki korumacı görüşleri ile Osmanlının kalkınmasına etkileri gibi birçok konu hakkında bilgiler sağlandığı görülmektedir. Genel olarak tezlerin sonuçlarında gerek dergiler gerek ise dönemin önemli kişilerin hayatlarından yola çıkarak Osmanlının iktisadi yapısının vurgulandığı görülmektedir.

Sosyo- ekonomik çalışmalar kapsamında (Demir, 2007; Okyar, 2002; Taşduz, 2002) ele alınan bölgelerin sosyal, beşeri, ekonomik ve coğrafi faktörleri, devlet borçları, aşar vergisi gibi konuları irdelenerek elde edilen genel sonuç dönemin en önemli ekonomik uygulamaları ve iktisadi politikaları belirtilmiştir.

Savunma Sanayi konusundaki çalışmalarının (Kurt, 2018; Zengin, 2015) sonuçları Türk savunma sanayinin evrimi işletme tarihi disiplini açısından bir değerlendirme sunmuş ve işletmeler açısından bir envanter sunmuş, silah fabrikalarının hammadde, teknoloji ve istihdam sıkıntısı ifade edilmiştir.

Bankalar konusunu işleyen çalışmaların (Atalay, 2010; Yıldız, 2010) sonuçlarında milli bankacılık faaliyetlerinin sektörlerin bütünleşmesinde etkili olduğu, halkın ticari eğitimine katkı sağladığı, girişimcilik ruhunu geliştirdiği bilgisine ulaşılmıştır.

Tarım ekonomisi konusundaki çalışmaların (Keleş, 2008) sonuçlarında tarım sektörünün geliştirilmesi için zirai ürün ticaretinin serbest bırakılması, devlet tekellerinin kaldırılması, vergi muafiyeti uygulamaları üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Santralleri esas alan çalışma (Erol, 2010) sonuçlarında Osmanlı döneminde kurulan enerji santrali, kamu hizmetlerinde verilen imtiyazlar, ve bu sektörde kurulan şirketler hakkında verilen değerlendirmeler bulunmaktadır.

KİT'leri konu alan çalışmanın (Demirkaya, 1995) sonuçları Sümerbank holdin- gin önemi vurgulanmış ve işletmenin çeşitli yönlerden problemleri belirtilmiştir.

Esnaf örgütlerini konu alan çalışmanın (Dinçer, 2016) sonuçlarında Osmanlı döneminde esnaf örgütlerinin yapısı, başarıları, sendikal faaliyetlerinin temelini oluşturduğu konularda bilgiler verilmiştir.

Eğitim konusundaki çalışmanın (Özkul, 2012) sonuçlarında işletme eğitimi ve iktisat eğitimi ile ilgili kurumların özellikle Hamidiye Ticaret Mektebinin modeli hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Demiryolu işletmeciliği konusundaki çalışmada (Aydınlar, 2010) Osmanlı dönemindeki Anadolu demiryolları ağı ve demiryollarının idaresi/yönetimi hakkında sonuçlara ulaşılmıştır. Özellikle yönetimin yabancıların himayesinden alınıp tamamen Türk girişimcilere verildiği önemli sonuçlara arasındadır.

Sonuç ve Değerlendirme

İşletmecilik tarihi alanı, hem işletme alanı özelinde hem de ekonomi alanı çalışmalarına ışık tutmuştur. İşletmecilik alanı üzerine ulusal ve uluslararası ölçekte önemli çalışmalar yapılmıştır. Sayısal olarak değerlendirmesine bakılırsa; Google Scholar üzerinden "economic history" taraması yapıldığı 3.500.000, Science Direct üzerinden 367.745, Emerald üzerinden 73.257 çalışmalara rastlanmaktadır.

Bu çalışma da son dönemde ilginin arttığı işletmecilik tarihi alanı üzerine Türkiye’de yapılan lisansüstü tez çalışmalarının yöntemi, amaçları ve sonuçları bağlamında değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda lisansüstü tez çalışmalarında Türkiye’de kurulan ilk fabrikaların kuruluş hikâyeleri, üretim faaliyetleri, teknik alt yapısı, teknolojisi, çalışanları, kurucusu ve uzmanları ele alınmıştır ve bu çalışmalar detaylandırılarak yürütülmüştür. Aynı zamanda devlet eliyle ve özel girişimler tarafından kurulan teşebbüslerin bilgilerine yer verilmiştir. Teşebbüslerin/fabrikaların bölgeye ve ekonomiye olan katkıları araştırılmıştır ve ortaya koyduğu başarılar sunulmuştur. İlk fabrikaların yaşadığı sorunlar ele alınmış ve bu sorunların nedenleri birlikte değerlendirilmiştir. Kurulan fabrikaların sürdürülebilirliğine değinilmiş, ne zamana kadar faaliyette bulunduğu veya nasıl ayakta kalmaya çalıştığına değinilmiştir. Ekonomiyi kalkındırma adına atılan adımlar; eğitim, kongre, yayın ve dergicilik bağlamında değerlendirilmiş çalışmalara yer verilmiştir. Ticari defterler üzerinden ekonomideki alış-verişler taranmıştır. Sektörel olarak daha çok tekstil ve dokuma ürünlerine yönelik girişimlerin yapıldığı gözlemlenmiştir. İşletmecilik tarihi alanı çalışmaları girişimcilik, strateji ve firmaların heterojenliği konusunda önemli katkılar sunmuştur. Her firmanın kendi içerisinde değerlendirilmesi ve ortaya koyduğu stratejilerin farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Girişimcilik tabanında aldığı riskler ve ortaya koyduğu yenilikler sunmaktadır. Lâkin, lisansüstü tez çalışmalarında Osmanlı iktisat tarihi yazınında özel sektör sektörün faaliyetlerini konu alan çalışmaların dar bir alanda kalmış olması (Ağır, 2016) da dikkatleri çeken bir çıkarımdır. Bu alandaki çalışmaların eksikliği devletin özel sektörü belirlediği ve girişimcilik eğilimlerin de düşük olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere tez çalışmaları oldukça dağınık ve geniş bir alanın varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle 19. Yüzyıl ve sonrasında Osmanlı ile ilgili sanayileşme sü-

recine dair geniş bir çalışma alanı olmasına rağmen gerek kurumsal gerekse süreçle ilgili yeterince tez çalışmasının bulunmaması dikkat çekicidir. Çalışmaların ağırlıklı olarak iktisat, tarih gibi alanlardan olması, işletme tarihi üzeri ya da bağlamındaki çalışmaların da yeterli olmadığı açıktır. Her ne kadar farklı çalışmalarla (makale, rapor, bildiri vb.) alan zenginlik kazanmaya çalışsa da belli bilim insanlarının dışında çok ilgi görmediği de yine bir başka bulgu olarak otlandırılabilir.

Diğer taraftan mekânsal çalışmalarda fabrikalar, şirketler, bankalar ön plana çıkmakta iken yine işletmecilik adına çıkarım yapılabilecek diğer kurum ve kuruluşların (Un, matbaa, ticari işletmeler vs.) üzerine tez çalışmasına rastlanmamıştır. Sektörel açıdan ortaya çıkan dağılım ise yine dönemsel özellikleri taşımaktadır. Tekstil, demir, finans gibi alanlar doğal ilgi alanı olmuşlardır. Diğer taraftan güçlükler taşımamasına rağmen işletmecilik tarihi üzerine dönemsel çalışmalar görülmemektedir.

Nihayetinde dünyada A.B.D’ da yayınlanan İşletme Tarihi Topluluğu Bülteninin 1926 yılından itibaren çıkarıldığı düşünüldüğünde oldukça zengin bir havza ve materyale sahip olunmasına rağmen bizdeki çalışmaların çok yeni ve yetersiz olduğu görülür. Nitekim işletmecilik bağlamında girişimcilik ile ilgili tarihsel süreci ele alan, bölgesel işletme kurum ve kuruluşları inceleyen ya da Osmanlı da sıkça anılan yabancı şirketler üzerinden işletme/işletmecilik/şirket yöneticiliği-örgütlenmesi üzerine çalışmalara rastlanmamaktadır.

Bu çalışma alanlarına ilişkin lisans düzeyinden doktora düzeyine değin çalışmaların yoğunlaştırılması sürecin bugün için birçok önemli bulgusunu ortaya çıkartacaktır. Örneğin, sürdürülebilirlik ya da bölgesel gelişmelerdeki sanayi döngüsünü anlamamıza, sanayileşme ve şirket ilişkisindeki kurumsal aklın üzerine yapılan tartışmaların geçmişine, bugünden geleceğe yönelecek projeksiyonların veri tabanını oluşmasına değin birçok değerlendirmeye katkı sağlayacaktır.

Özellikle inter disiplinler çalışmalar ile işletmecilik tarihi üzerine eski olduğu kadar geniş bir çalışma bağlamının oluşturulması tarihsel bakış açısına, edebiyat için yeni karakterlerin öğrenilmesine, iktisadi büyümede kurumsal çalışmalar için işletmecilik bakışı ve yorumu ile yeni bilgilerin tartışılmasına, çalışma hayatı üzerine yeni bulguların edinilmesi gibi birçok bilginin edinilmesine, zenginleştirilmesine ve belki de İşletme Tarihi üzerine kurumsal yapıların/araştırma merkezlerinin kurulmasına neden olacaktır.

Kaynakça

- Ağır, S. (2016). İşletmecilik Tarihi Açısından Osmanlı İktisat Tarihi Birikimine Bakış, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 45, Özel Sayı 2016, s. 26-39.
- Algan, Ş. K. (2005). 19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Kullanılan Kumaşlar ve Bu Kumaşlarda Hereke Fabrika-i Hümayu'nun Yeri ve Günümüze Yansımaları, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- Atalay, A. (2010). Meşruiyetten Cumhuriyete Konya'da Şirketleşme ve Milli Bankacılık Faaliyetleri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.
- Amatori, F. ve Jones, G. (2007). Dünya İşletme Tarihi, Dost Kitabevi, Ankara.
- Aydınlar, A.K. (2010). Creating A State Corporation: management, technical training and technology transfer in the Turkish state railways, 1923-1945. Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Beşeri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Buluş, A. (2010). Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Damlıbağ, F. (2011). Osmanlı Porselen ve Çini Fabrikaları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Demir, A. (2007). XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Demir, K. (2014). Osmanlı İktisadi Dergicilik (1857-1923), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Demirkaya, H. (1995). Sümer Holding Hereke Yünlü Sanayi İşletmesinin Özelleştirme Gereksinimi ve İnsan Kaynakları Açısından Analizi Ve Özelleştirme Uygulamaları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Fakültesi, Personel Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Diğer, K. (2016). 19. Yy Osmanlı Esnaf Birliklerinin Ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Erdoğan, E. (2004). Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Çağ Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Erol, E. (2010). Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi: 1902-2000, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Ertürk, N. (2008). 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümayûnlar, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Eryüksel, A. (1990). İstanbul Kadılığı 213 Nolu Ferman Defterine Göre 1831-1863 Senelelerinde Sosyal ve İktisadi Hayata Dair Kararlar, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gür, B. (2019). Ekonomi Biliminin Tarihsel Gelişimi, <https://docplayer.biz.tr/12225941-1-4-ekonomi-biliminin-tarihsel-gelisimi.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2019

- Jones, G., Van Leeuwen, M. H. D. ve Broadberry, S. (2012). The Future of Economic, Business and Social History, *Scandinavian Economic History Review*, Cilt 60, Sayı 3, s.225-253.
- Karaoğlu, Ö. (1994). 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşme Teşebbüsleri ve Zeytinburnu Demir Fabrikasının Kuruluşu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karavar, H. (2006). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Keleş, A. (2008). XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Kızılorman, F. (2006). 381 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre 1885-1893de Kandıra Kazâsı Şeyhler (Kaynarca) Nahiyesinde İctimai, İktisadi ve İdari Hayat, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Kocakaplan, S. Ç. (2007). Temettüât Defterleri Çerçevesinde Silistre Kazası'nın İktisadî Ve Sosyal Yapısı, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kurt, E. (2018). Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayii İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kurt, M. (2016). Bir Disiplin Olarak İşletmecilik Tarihi: Doğuşu, Gelişimi ve Türkiye'de Potansiyeli ve Zorlukları Üzerine, *Turkish Journal of Management*, Sayı 1, Cilt 1, s.41-57.
- Küçükdemirkol, O. (2006). II. Dünya Savaşı Ertesi Değişen Sanayi Politikaları ve 1951 Sanayi Kongresi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Okyar, M. C. (2002). Cumhuriyet Dönemi'nde Nevşehir'in Sosyo-Ekonomik Tarihi (1955-2000), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Özkul, A.S. (2012). Türk Yükseköğretimde İşletme Eğitimi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta.
- Pulat, H. (2018). Akyığıtzade Musa Bey'in Osmanlı Fikir Hayatındaki Yeri ve Etkileri, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Taşdurmaz, B. (2002). Türkiye Ekonomisinde, Cumhuriyetin İlk Dönemlerinin İktisadi Yapısı (1923-1039), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Tayşir, E. (2016). Dünya İşletme Tarihi Adlı Eser Hakkında Bir Değerlendirme, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 45, Özel Sayı, s.166-170.
- Turhan, R. (2011). Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Ünal, H. S. (2013). Friedrich List, Ziya Gökalp and the national economy thesis in the ottoman empire. Orta Doğu ve Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yel, T. (2011). Temettuat Defterleri'ne Göre Orta ve Batı Toroslar Kırsal Hayatına Dair Bir İn-

celeme, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Yıldız, Y. (2010). Milli Yerel Bir Banka Örneği: Akşehir Bankası T.A.Ş., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

Yılmaz, G. (2015). 18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Yerel Tekstil Üretiminden Sanayileşmeye Geçiş, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Anasanat Dalı, İstanbul.

Zengin, E. (2015). Tophane-i Amire'den İmalat-i Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.

DEVLET VE İŞ ADAMLARI İLİŞKİSİNE POLİTİK BAĞLAMDA BİR BAKIŞ: 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ ÖRNEĞİ

Enes Kurt*, Yasin Şehitoğlu**

Anahtar Kelimeler:

İşletme Tarihi, Politik Bağlam, Türk İş İnsanları, 12 Eylül 1980 Darbesi.

Çalışmanın amacı, Dirlik ve Leblebici'nin (2016) ortaya koymuş olduğu işletme tarihinde mikro ve makro yaklaşımdan hareketle Türk iş dünyası içindeki aktörlerin politik bağlamda belirlenen süreç içerisinde analizini yapmaktır. Çalışmanın kapsamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında bir dönüm noktası olan 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin ilanından itibaren başlayan ve devam eden süreç içerisinde; Vehbi Koç, Sakıp Sabancı, Nejat Eczacıbaşı, Bülent Eczacıbaşı, Abdullah Kişilı ve Can Kıracı gibi Türk iş dünyasında önemli konumda bulunan iş insanlarının politik bağlamda değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

Dirlik ve Leblebici'nin (2016) yapmış olduğu araştırmada Prechel'in çalışması esas alınmıştır. Sözü edilen çalışmada, şirket formlarının dönüşümündeki politik davranışlar ve devletin önemi ele alınmıştır. Makro yaklaşım dahilinde bulunan politik bağlamın iki temel sorusu bulunmaktadır. İlk soru, *yapı* ve *süreç*lerin sosyal aktörlerin sergileyebilecekleri davranış biçimini nasıl etkilediğidir. İkinci soru ise, sosyal aktörlerin *yapı* ve *süreç*leri nasıl biçimlendirdiğidir (Dirlik ve Leblebici, 2016).

* Arş. Gör., İstinye Üniversitesi, İİSBF, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik, İstanbul, Türkiye
ekurt@istinye.edu.tr

** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme, İstanbul, Türkiye ysehit@yildiz.edu.tr

Yöntem

Çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem analizi, yazıya geçirilmiş durumda olan söylemin, karmaşık yapısı içerisinde dilbilgisel özellikler dikkate alınıp niteliksel olarak ve kuramsal biçimlemelerle çözümlenmesidir (Aziz, 2017).

Söylem analizi açısından üç ilke ileri sürülmektedir. Bunlar; (1) söylem kurallıdır, kurallarla yönetilir ve içsel olarak yapılandırılmıştır, (2) kaçınılmaz olarak sosyal ve tarihsel bir matris içerisinde konumlanmış kültürel, siyasal, ekonomik, sosyal ve kişisel gerçekliklerin söylemi, belirlenen konuşmacılar tarafından üretilmiştir, (3) söylemin kendisi bu sosyal ve tarihsel matrisin önemli yönlerini kurmakta ve biçimlendirmektedir. Bu bağlamda söylemler, insan deneyimlerini yansıtırken söylem çözümlemesi, söylemin etkilediği veya söylem tarafından kurulan insanî deneyimin herhangi bir parçası ile ilgilidir (Punch, 2005). Bu çerçevede sözü edilen iş insanlarına dair yayınlanan hatıratlar incelenmiştir. Bu çerçevede incelenen otobiyografiler şunlardır:

Tablo 1: İncelenmiş Olan Otobiyografiler

Girişimci/CEO	Holding İsmi	Kitap İsmi	Yayın Yılı
Bülent Eczacıbaşı	Eczacıbaşı Holding	İşim Gücüm Budur Benim	2018
Can Kıraç	Koç Holding	Anılar Olaylar	2004
Dr. Nejat F. Eczacıbaşı	Eczacıbaşı Holding	Kuşaktan Kuşağa	1999
Sakıp Sabancı	Sabancı Holding	İşte Hayatım	1985
Vehbi Koç	Koç Holding	Hatıralarım, Görüşlerim, Öğütlerim	1987
Vehbi Koç	Koç Holding	Vehbi Koç Anlatıyor	2018

Araştırmanın veri seti Türk iş dünyasında öne çıkmış girişimci ve profesyonel üst düzey yöneticilerin otobiyografilerinden oluşturulmuştur. Araştırmaya dışsal çeşitliliği azaltmak amacıyla mümkün olduğunca birbirine benzer özellikler gösteren Türk iş yaşamının öncü iş insanları dâhil edilmiştir. Bu benzerlikler iki temel noktada özetlenebilir: Birincisi araştırmaya dâhil edilen iş insanları Türkiye'nin büyük işletme gruplarını kurmuş ve / veya yönetmiştir. İkincisi, araştırmaya dâhil edilen iş insanların yaşam öyküleri kendi taraflarından kitap olarak basılmıştır.

Literatür taraması bulgularından yararlanılarak hazırlanan bir protokole göre iki araştırmacı tarafından bağımsız okumalar gerçekleştirilmiştir. İlk aşama kodlama-

da, ilgili olayla bağlantılı iş insanlarının sıklıkla tekrar ettikleri temalar ve örüntüler tespit edilmiştir. İlk aşama kodlamanın ardından iki araştırmacı bir araya gelerek tespit ettikleri ilk aşama kodları karşılaştırma, tartışma ve birleştirme yoluyla eleyerek ortak bir kod listesi oluşturmuştur. İkinci adımda araştırmacılar ilk aşamada elde edilen kodları ilgili yazın ile ilişkilendirerek kategorize etmiş ve eksensel kodlama (axial coding) yoluyla ikinci aşama kodları geliştirilmiştir. Bu noktada iş insanlarının 12 Eylül Askeri Darbesi çerçevesinde söylemlerinden hareket ederek öne çıkan başlıca kavramlar belirlenmiştir. Son aşamada ise araştırmacılar kendi aralarında tartışarak ikinci aşama kodlar üzerinden iş insanlarının bahsi geçen dönem ile ilgili üçüncü derece kodlamayı tamamlamıştır.

Nitel araştırmalarda güvenilirlik ve geçerlilik için araştırmanın inandırıcılığı önemli bir konudur. Araştırma probleminin ve değişkenlerinin belli bir kuramsal çerçevede açıkça tanımlanmış olması, örneklemin amaca yönelik olarak kuramsal meseleyle ilgili temsil kabiliyeti yüksek kişilerden belirlenmiş olması, incelenen kişilerin yaşam öykülerini anlatan otobiyografilerin olması gibi ilgili yazında önerilen yöntemler aracılığıyla araştırmanın inandırıcılığı sağlanmaya çalışılmıştır (Erdoğan ve Şehitoğlu, 2017: 301-302).

İşletme Tarihi Çalışmalarında Politik Bağlam

İş gruplarının (holding) büyümesine yönelik baskın teorik açıklamalarda akademik disiplinler arasında farklılıklar bulunmaktadır. İktisatçıların tercih ettiği piyasa teorileri, gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak görülen kurumsal boşluklara cevap vermektedir. Siyaset bilimciler, seçici politikalarla büyümek için belirli sektörleri ve bu sektörleri hedeflemede ve seçilen işletme gruplarına özel ayrıcalıklar tanımada devlet politikalarının rolünü vurgulamaktadır. Yönetim araştırmacıları ise, hem kendi hükümetleriyle hem de ileri teknoloji sağlayan çok uluslu işletmelerle iş gruplarının iletişim yeteneklerinin önemini tanımlamaktadır (Colpan ve Jones, 2016: 69).

Hükümetler bazı girişimcileri veya şirketleri ayrıcalıklı kılar ve yabancıların erişimini kısıtlarsa güçlü iş gruplarının büyümesinden daha fazlasını beklemektedirler. Ancak bu durum, iş gruplarının yükselmesi gereken tek durum olarak görülmemektedir. Eğer bir hükümet yerli ve yabancı firmaları yalnızca iç pazara odaklanmaya teşvik ederse ihracata ya da dışa yatırım yapmadan iş grupları da sınırlı bir iç piyasayı paylaşmak için yabancı çokuluslu şirketler ile koalisyona girebilmektedirler (Guillen, 2000: 376).

Prechel'in (2000) çalışmasının odak noktasını politik kapitalizm ve sermaye bağımlılığı yaklaşımları oluşturmaktadır (2000: 3-20). Politik kapitalizm, ekonomik ve

politik seçkinlerin karşılıklı çıkarları için iş birliği yaptığı ekonomik ve politik bir sistem olarak açıklanmaktadır. İktisadi seçkinlerin, hükümetin ekonomideki seçkin statülerini korumak ve devlet harcamalarını ve vergi sistemini kullanmak için ekonomi politikalarını etkilediğini öne sürmektedir. Siyasal seçkinler, daha sonra siyasal seçkinlerin statülerini korumalarına yardımcı olan iktisadi seçkinler tarafından desteklenir; hem siyasi hem de ekonomik seçkinlere fayda sağlayan bir nevi karşılıklı ilişki bulunmaktadır. Ek olarak özel sektör aktörleri yalnızca hükümet kısıtlamaları tarafından verilen çerçevede hareket etmemekte, “büyük ekonomik çıkarları” doğrultusunda da hâkim konumlarını koruyabilmek için hareket etmektedirler (Holcombe, 2015: 41).

Ayrıca sermaye bağımlılığı bağlamında davranışı sınırlayan koşulları aşmak için mevcut olan eylem araçları, tarihsel olarak sosyal, politik ve ekonomik bağlam tarafından şekillendirilmektedir. Politik çözümler, ekonominin zamana ait karakterinden, devlet yapısından, devletin resmi otoritesinin parametrelerinden ve devletin içindeki ve dışındaki çıkarlar açısından etkilenmektedir (Boies ve Prechel, 2002: 306).

Türkiye Cumhuriyeti’nde Özel Sermayenin Gelişimi

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Osmanlı Devleti’nde iktisadi seçkinler, bugünkü büyük tüccar ve sanayici yerine yüksek memurlar tarafından temsil olunmuştur. Ayrıca mevcut iş sahaları yabancılar veya Rum, Ermeni ve Yahudiler tarafından idare edilmiştir. Türkler ancak II. Meşrutiyet’in ilanı ile beraber iş sahalarında faaliyet göstermeye başlamıştır (Eldem, 1994: 7). İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile beraber İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin millî burjuvazi yaratma politikası göze çarpmaktadır. I. Dünya Savaşı’na kadar istenilen düzeyde başarı sağlanamamış olsa da savaşla beraber serbest piyasa mekanizması alt üst olmuştur. Bu doğrultuda devlet, doğrudan iktisadi yaşama müdahale etme gereği duymuştur. Öte yandan “millî iktisat” ve “iktisadi uyanış” adı altında Müslüman-Türk kesimi girişimciliğe özendirilmiştir. Savaş yıllarında, bazı iş sahalarının Türk-İslam eşrafın eline geçmesinde siyasal etmenler rol oynamıştır. Bu yıllarda anonim şirketçilik açısından Osmanlı toplumu, o güne değin görülmedik canlılık göstermiştir (Toprak, 1982).

Yerel kapitalizmin gelişmesi, 1920’li yılların başlarında henüz büyük Türk girişimlerinin doğmasına yetmemiştir. Aynı zamanda emperyalist devletlerin Türkiye üzerinde artan baskısı, Türkiye’nin ulusal sermayenin büyüme tempolarını hızlandırmasını ve belirli bir aşamada tekeli sermayeye özgü bazı örgütlenme biçimlerine baş vurmasını gerektirmiştir. Büyük Türk işletmeleri birdenbire sanayinin birçok alanında devlet yardımıyla denetimi ele geçiren ve tarımsal üretim üzerinde etkisini yaygınlaştıran güçlü örgütler olarak ortaya çıkmışlardır (Rozaliyev, 1978).

Türkiye'deki holdingler, özel sektör denetimindeki ithal ikamesi yoluyla sanayileşme sürecine hâkim olan firma tipini en biçimde yansıtmaktadırlar. Kent ekonomisinde önde gelen firmalar, 1950'lerden itibaren holdingler şeklinde örgütlenmeye başlamışlardır. Büyük holdinglerin bünyesinde ithal ikamesi döneminin önde gelen sektörleri olan ve iç pazar için üretim yapan gıda, tekstil, dayanıklı tüketim malları, turizm, otomotiv gibi farklı sektörlerdeki şirketler yer almıştır (Pamuk, 2015: 251).

Türkiye'de endüstriyel ilişkilerin gelişimi, Batı'dan esinlenen bir modernleşme perspektifi ile başlamış ve "Fordist" üretim biçiminin benimsenmesi ile şekillenmiştir. Bununla beraber bu alanın oluşumu sırasında 1960, 1971 ve 1980 askerî darbelerinin büyük etkileri olmuştur. Bu bağlamda ekonomik roller, yönetsel bakış açıları, toplumsal sorumluluklar ve işçi sendikaları ile devlet arasındaki ilişkilerin algılanması değişime uğramıştır (Çakmakçı ve Oba, 2007).

Benzer bir düşünce olarak, Cumhuriyet'in ilanından sonrasını inceleyen Buğra'ya göre (2016), girişimcilik faaliyetinin yönlendirilmesinde devletin oynadığı son derece önemli rol, Türkiye'de iş hayatını biçimlendiren temel unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Ek olarak Keyder'e göre (2015) ise, Türk burjuvazisi hiçbir zaman devlet ile ekonomi arasındaki sıkı ilişkileri toplumun gözünden saklamayı amaçlayan bir ideoloji geliştirmemiştir. Aksine devletçi bir ekonominin ve kısıtlayıcı bir siyasi sistemin kaçınılmazlığını kabul etmiş ve benimsemiştir.

1923-1980 yılları arasındaki dönemde Türkiye'de oluşmaya başlayan iş insanı elitlerini (business élite) inceleyen Yamak'a göre (2006), iş dünyasında süreklilik ve değişim, politik-ekonomik ortamdaki değişikliklerle yakından ilişkili görünmektedir. Kurumsal çevrenin ve özellikle devlet politikalarının etkisiyle birlikte Türk özel sektörünün büyük ölçüde biçimlendirilmiş bir kurumsal yönetime sahip olduğu görülmektedir. Aslında bu belirli ekonomik ve politik çerçevenin 40-50 yıllık bir süre boyunca hem girişimciler hem de üst düzey yöneticiler de dâhil olmak üzere büyük ölçüde "yerli" yeni bir iş sınıfı yaratılmasına yol açtığını göstermektedir (2006: 215).

İşadamlarının 1980 Askeri Darbesi Bağlamındaki Söylemleri

Türk ekonomisinin 1973 Petrol Krizi ile ciddi şekilde bunalıma girmeye başladığı bu süreçte Koç Grubu da önemli kayıplar yaşamıştır. Bu konuda Vehbi Koç, hükümet değişikliklerinden doğan istikrarsızlığın yatırımlara sekte vurmasından yakınmaktadır:

Sanayinin temel hammaddesi olan yüksek vasıflı çeliği memleketimizde üretmek için, 1974 yılında Koç Holding olarak çalışmalarına başladık... Böyle bir projenin mali yükünü tek başımıza kaldırmamız mümkün de-

ğildi. Görüşümüzü, memleket sanayiinin gelişmesine daima destek olan İş Bankası'nın yöneticilerine anlattık. Mutabakat hasıl oldu ve beraberce Asil Çelik Şirketi'ni kurduk... 72 milyarlık bir projeydi. En modern projeyi seçtik, 58 milyon dolarlık dış kredi sağladık ve zamanın hükümetinden, dış borçlar için uygulanmakta olan kur garantisinin -her sene belirli bir prim ödemek şartıyla- Asil Çelik Şirketi'ne de tanınmasını temin ettik... Yatırımı tamamladık... Bu arada, hükümet değişti ve dış borçlara tanınan kur garantisi kaldırıldı... Asil Çelik'in içinde bulunduğu mali sıkışıklığı aşması ve üretimini durdurmaması için, hisselerin Hazine tarafından satın alınmasına karar verdi... Hisselerin Hazine tarafından alınması, Koç Holding'e 20 milyon dolarlık bir zarara sebep olmuştur (Koç, 1987: 87-89).

Vehbi Koç gibi Bülent Eczacıbaşı da darbe öncesi politik ortamdan dolayı oluşan sorunlara değinmiştir:

Bir yandan da ideolojik amaçlı işçi hareketleriyle bozulan çalışma barışı üretimde uzun süreli kesintilere yol açıyordu... Türkiye yönetilemeyen bir ülke haline geliyordu. Bu anarşi ortamı 12 Eylül 1980'de Türkiye'de demokrasiyi bir kere daha askıya alan yeni bir askeri darbeye son buldu (Eczacıbaşı, 2018, 19-20).

Can Kıraç, TÜSİAD'ın bu dönemdeki iki ilanının politik etki yaptığına değinmiştir. Bu algının aksine politik aktörlerden tek beklentinin hürriyetçi demokrasinin sağlanması olduğunu ifade etmiştir:

TÜSİAD'ın 1979 yılı Mayıs ve Haziran aylarında gazetelerde yayımlanan "Temel Sorunlarımız"ı açıklayan ilânları, bazı çevrelerce Ecevit Hükümeti'ne karşı hazırlanmış bir kampanyanın parçası olarak algılanmıştı. 24 yıl önce yayımlanmış olan bu ilânların Ecevit Hükümeti'ni düşüren 12 Eylül 1980 askeri darbesini hazırlayan unsurlar arasında bulunduğu bugün bile inananlar vardır! Bu ilanlarda dört konu işlenmişti:

- 1- Bunalım ortamından çıkış yolu hür teşebbüsün güçlendirilmesi ile mümkündür.
- 2- Türk ekonomisi içte ve dışta rekabete açılmalıdır.
- 3- Yokluğu paylaşmak yerine herkese bolluk sağlanmalıdır.
- 4- Enflasyonun, refahın ve özgürlüğün düşmanı olduğu görüşü benimsenmelidir.

Bu ilânlarla kamuoyuna iletilmek istenen mesaj, “Ülkemizi hürriyetçi demokrasi içinde refaha götürecektir temel gücün Hür Teşebbüs’ün elinde bulunduğu inancıdır.” (Kıraç, 2004: 220-221).

Kıraç, iş çevrelerinin politikaya etkilerini tarihsel örneklerle açıklayarak bu durumun 1980 Askerî Darbesi’nden sonra önemli düzeyde geliştiğini aktarmaktadır:

1960 “ihtilali” işadamlarının politikaya olan heveslerini azaltmış, ancak, iş çevreleri, 1965 yılında Adalet Partisi ile Süleyman Demirel’in iktidara gelmesinde baş rolü oynamışlardı. 1980 yılında askerî yönetimin Turgut Özal’a gösterdiği güven ve onun bu güveni Anavatan iktidarına çevirme becerisi, Türk işadamlarına yeni ufuklar açmış oldu. İş ve siyaset dünyasındaki tarihi ilişkileri dikkate alarak, önümüzdeki dönemde, iş adamlarımızın siyasi partilerde aktif göreve talip olacaklarını sanıyorum. Yaşanan bunca skandal ve ekonomik krizden sonra, genç kuşak işadamlarının politikaya bakışlarının ve siyaseti etkileme düşüncelerinin önemli nispette geliştiğini görüyorum. Ve, bu gelişmeden, memleket için büyük yarar doğacağına inanıyorum (Kıraç, 2004: 132).

İlerleyen dönemde darbenin gerçekleşmesi neticesinde Vehbi Koç’un yapı süreci etkileme davranışı gösterdiği ve kurulan askerî hükümet ile yakın bir ilişkide bulunduğu görülmektedir:

Memleket, 1973-80 yılları arasında büyük sıkıntılar çekti. Politikacılar ve Parlamento, gidişi bir türlü doğru istikamete sokamayınca, tek kurtuluş çaresi 12 Eylül 1980 ordu müdahalesi oldu... Milleti ve demokrasiyi uçurumun kenarından döndürmüş bulunan askerlere fikirlerimi açıklamanın memlekete faydalı olacağını düşündüm ve 12 Eylül’den sonraki günlerde, fırsat düştükçe ve elimden geldiğince bu görevimi yerine getirmeye çalıştım. Demokrasiye inanıyordum ve 1946’dan 1980’e gelinceye kadar 34-35 yıllık siyasal hayatın bana kazandırdığı tecrübeleri, demokrasiyi kurtarma hareketinin askerî liderlerine bazen yazılı olarak, bazen şifahi -yani karşı karşıya geldiğimizde- geniş ölçüde sundum. Böylece, siyasetle en yoğun şekilde ilgilendiğim bir dönemi yaşadım diyebilirim (Koç, 2018, 282).

Sakıp Sabancı ise, devlet yetkililerinin iş insanlarına verdiği tavsiyeleri aktararak politikanın sosyal aktörlerin faaliyetlerini yönlendirmesine örnek teşkil edecek açıklamalarda bulunmuştur:

1980 yılından sonra uygulanan ekonomik istikrar tedbirleri, Türkiye’de sanayi işletmelerini değişik yönlerden ve değişik ölçülerde etkiledi... Hükümet yetkilileri bu değişimin normal olduğunu tekrarlıyor, sanayicilere herhangi bir özel ayrıcalık tanınamayacağını; durumu bozulan firmaların yeni müteşebbislerce satın alınıp işletileceğini söylüyorlardı. Başbakan, finansman gücünü çeken firmalara “katınızı, yatınızı satın sermayenize ilâve edin” tavsiyesinde bulunuyordu (Sabancı, 1985: 172).

Nejat Eczacıbaşı, darbeden sonraki dönemde iş insanlarının yapı ve süreçleri şekillendirmede nasıl bir görev üstlendiğine şöyle değinmektedir:

1980’lerde içine girilen dönem, ekonomiden sorumlu olan özel girişimden büyük özveriler bekliyordu. Yılda yüzde 130’ları bulan enflasyon oranını oldukça kısa bir zaman dilimi içinde yüzde yirmi beş ya da otuzlara getirmek; yüzde elliye aşan yüksek faiz oranlarıyla işletmeler kurup bunları durgunluk içinde bunalan bir ortamda başarıya götürmek kolay olmayacaktı (Eczacıbaşı, 1999, 138).

Bu sözlerin devamında ise darbenin ardından gelen hükümetin iş insanlarına yarattığı ortam neticesinde Türk iş dünyasında olumlu etkiler oluşturduğunu ve yeni paradigmalara olanak yarattığını belirtmiştir:

12 Eylül 1980 darbesinden sonra yapılan ilk seçimlerle 1983’te iktidara gelen Turgut Özal’ın başlattığı reformlar ülkede yeni bir umut ışığı yakmıştı. Türkiye’nin dünyayı yakalayabilmesi için fırsat doğmuş gibiydi... Devletin üretim ve ticarete giderek ekonomiye karışmadığı, sadece düzenleyici rol oynadığı, her alanda rekabetin teşvik edildiği dışı açık “serbest piyasa ekonomisi” kalkınmanın sihirli anahtarıydı. Dünyayla birlikte Türkiye’de, Adam Smith’in “görünmeyen elini” 200 yıl sonra sanki yeniden keşfediyordu... (bu süreçte) İş insanlarımızın gündeminde verimlilik ve rekabet gücü en ön sıraya almıştı. O yıllarda başlatılan “toplam kalite” hareketi ülke çapında yaygınlık kazanıyordu... (Eczacıbaşı, 2018, 21-22).

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dönüm noktası olan 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’nin Türk iş dünyasına olan yansımaları tartışılmıştır. Türk ekonomisinin 1973 Petrol Krizi ile ciddi şekilde bunalıma girmeye başladığı bu süreçte bir de askerî darbe gerçekleşmiş olup iş dünyası da bu durumdan oldukça etkilenmiştir. İncelenen otobiyografiler neticesinde, askerî darbenin Türk iş insanları pers-

pektifinde olumlu karşılandığı ve bu sayede devlet ve kurulan hükümet ile iş birliği adımları attıkları gözlemlenmiştir.

Yapılan incelemelerde, 1980 Askerî Darbesi'nden önceki dönemde politik aktörlerin iş insanlarının faaliyetleri hususunda biçimlendirici bir rol üstlendiği görülmektedir. Fakat darbe sonrası dönemde bu ilişkinin ortak bir düzen sağlama üzerine yeniden şekillendiği; politik aktörlerin ekonomik düzen hususunda girişim yapabilecek bir ortam yaratmaya çalıştığı, iş insanlarının ise bu atılıma cevap vermek adına atılımlar gerçekleştirdiği çalışmada gözlemlenen bir diğer husustur. Ek olarak, darbeden sonra gelen reformların Türk iş dünyasının *toplam kalite ve serbest piyasa ekonomisi* gibi yeni paradigmalara kazanmasına olanak sağladığı da yapılan incelemelerde iş insanlarının söylemlerinde görülmektedir.

Çalışmanın başında da belirtildiği üzere makro yaklaşım dahilinde bulunan politik bağlamın iki temel sorusu bulunmaktadır. İlk soru, *yapı* ve *süreç*lerin sosyal aktörlerin sergileyebilecekleri davranış biçimini nasıl etkilediğidir. Bu çerçevede darbe sonrasında Özal iktidarı ve reformları ile birlikte iş insanlarının yatırım yapma eğilimi ve davranışının değişime uğradığı görülmüştür. İkinci soru ise, sosyal aktörlerin *yapı* ve *süreç*leri nasıl biçimlendirdiğidir. İkinci sorunun cevabı karşılıklı bir etkileşim içermektedir. *Yapı* ve *süreç* değişikliği ile eğilim ve davranışları değişmeye başlayan sosyal aktörlerin, *yapı* ve *sürecin* değişimini etkileyecek düzeyde yeni iş uygulamalarını iş hayatının içerisine soktuğu, *yapı* ve *süreç*lerin serbest piyasa ekonomisinin argümanları ile mevcut değişimine istikamet verdiği gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Aziz, A. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri: araştırma süreci ve tasarımı, veri toplama teknikleri, interneti kullanma, anket hazırlama, içerik ve söylem çözümlemesi, raporlaştırma. Nobel Yayınları.
- Boies, J., ve Prechel, H. (2002). Capital dependence, business political behavior, and change to the multilayered subsidiary form. *Social Problems*, 49(3), 301-326.
- Buğra, A. (2016). Devlet ve İşadamları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Colpan, M. A., & Jones, G. (2016). Business groups, entrepreneurship and the growth of the Koç Group in Turkey, *Business History*, 58:1, 69-88.
- Çakmakçı, U., & Oba, B. (2007). The role of employer unions in hegemonic struggle, interest representation and promotion of managerial perspectives in Turkey. *Business History*, 49(5), 695-716.
- Dirlik, S., & Leblebici, H. (2016). Türkiye'deki işletmelerin Tarihini Anlamada İktisadi, Politik, Sosyal ve Yasal Bağlamın Önemi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 45, 140-153.

- Guillen, M. F. (2000). Business groups in emerging economies: A resource-based view. *Academy of Management Journal*, 43(3), 362-380.
- Eczacıbaşı, B. (2018). *İşim Gücüm Budur Benim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eczacıbaşı, N. F. (1999). *Kuşaktan Kuşağa*. İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erdoğmuş, N. ve Şehitoğlu, Y. (2017). Türk İş Dünyası Liderlerinin İnfomal İletişim Kanalları Kullanımı Üzerine Nitel Bir Araştırma. R. Erdem (Der), *Yönetimde İnfomalite Buz Dağının Görünmeyen Yüzü*: 295-316. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Holcombe, R. G. (2015). Political capitalism. *Cato Journal*, 35, 41.
- Keyder, Ç. 2015. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıraç, C. (2004). *Anılar Olaylar*. İstanbul: Apa Yayıncılık.
- Koç, V. (1987). *Hatıralarım Görüşlerim Öğütlerim*. İstanbul: Hürriyet Ofset.
- Koç, V. (2018). *Vehbi Koç Anlatıyor*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Çev. Bayrak D., Arslan HB ve Z. Akyüz, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Prechel, H. (2000). *Big Business and the state: Historical transitions and corporate transformation, 1880s 1990s*. State University of New York Press.
- Rozaliyev, Y.N. (1978). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri*. Ankara: Onur Yayınları.
- Sabancı, Sakıp. (1985). *İşte Hayatım*. İstanbul: Aksoy Matbaacılık.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918 (Vol. 2)*. Yurt Yayınları.
- Yamak, S. (2006). Changing institutional environment and business elites in Turkey. *Society and Business Review*, 1(3), 206-219.

AN OVERVIEW OF THE POLITICAL CONTEXT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND THE BUSINESS PEOPLE: THE CASE OF 12 SEPTEMBER 1980 MILITARY COUP

Abstract

The aim of the study is to analyze the actors in the Turkish business world within the process determined in the political context based on the micro and macro approach in the business history of Dirlik and Leblebici (2016). The scope of the study, Turkey starting from the 12 September 1980 coup is a turning point in the economy and in the ongoing process; Vehbi Koç, Sakıp Sabancı, Nejat Eczacıbaşı, Bülent Eczacıbaşı and Can Kıraç have been identified as the political contexts of business people in the Turkish business world.

Discourse analysis method was used in the study. Discourse analysis is the analysis of the discourse which has been transcribed in the complex structure by taking into account the grammatical features and qualitatively and in theoretical form. Three principles are put forward in terms of discourse analysis. These; (1) discourse is rule, governed by rules and internally structured, (2) the discourse of cultural, political, economic, social and personal realities, which are inevitably contained in a social and historical matrix, is produced by the speakers, (3) the discourse itself establishes and shapes important aspects of historical matrix. In this context, while discourse reflects human experiences, discourse analysis refers to any part of human experience that is influenced by discourse or founded by discourse (Punch, 2005). In this framework, the memoirs about the business people mentioned were examined.

In the study, the Turkish business world are reflections of the military coup of 12 September 1980, a turning point in the history of the Republic of Turkey were discussed. During this period, when the Turkish economy began to be severely depressed with the oil crisis of 1973, a military coup took place and the business world was affected.

Keywords: Business History, Politic Context, Turkish Business People, 12 September 1980 Coup.

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA BİR KURUM OLARAK İLTİMASLI TAYİNLERİN SÜRDÜRÜLMESİNE YÖNELİK TARİHSEL BİR ARAŞTIRMA

Ebru Caymaz*, Fahri Erenel, Binali Doğan*****

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı İlimiye Taşkilâtı, Kurumsal İş, Kurumların Sürdürülmesi,
Mülazemet Sistemi, Yeni Kurumsal Kuram

Teorik alt yapı

Kurumsal kuram konusunda günümüze kadar yürütülen çalışmalar, kurumsal baskılar karşısında örgütleri genellikle pasif aktörler olarak kabul etme eğilimindedir. Ancak, özellikle son on yılda yapılan bazı araştırmaların bu temel varsayımla uyuşmayan bulgular sunmasıyla birlikte Yeni Kurumsal Kurama (YKK) pek çok eleştiri yöneltilmiştir (Battilana ve D’Aunno, 2009; Hallet ve Ventresca, 2006; Aldrich, 2010).

Kurumların değişime dirençli (Zucker, 1977) ve yeniden üretme potansiyeline sahip yapılar oldukları (Jepperson, 1991) ve bu yapıların, pasif olarak kabul edilen aktörlerin eylemlerine yön vereceği varsayımı (Meyer ve Rowan, 1977) karşısında güncel YKK çalışmalarında özellikle bilinçli aktörlerin kasıtlı eylemleriyle kurumları

* Öğr. Gör., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon, İstanbul, Türkiye, ebrucaymaz85@gmail.com

** Doç. Dr., İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme, İstanbul, Türkiye, ferenel@istinye.edu.tr

*** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon, İstanbul, Türkiye, binalidogan@marmara.edu.tr

etkileyebilecekleri ve kurumlardan etkilenebilecekleri (Lawrence ve Suddaby, 2006) görüşüne yer verilmektedir.

Bu kapsamda ortaya çıkan kurumsal iş yazını başlığı altında çalışılan kurumların sürdürülmesi olgusu ise oldukça dikkat çekicidir. Örgüt çalışmaları açısından “kara kutu” olarak nitelendirilen kurumların sürdürülmesi olgusuna yönelik kurumlar işler, Lawrence ve Suddaby (2006:36) tarafından iki ana grup ve altı başlık şeklinde sınıflandırılmıştır. Birinci grupta yer alan işler, kurallar koyup fırsat vererek kurumları güçlendiren işlerin yanı sıra denetleme ve yenilikler için cesaret kırmaya yönelik işleri kapsamaktadır. Böylelikle kural sistemine bağlanan aktörlerin, kurumları sürdürmeye devam edecekleri düşünülmektedir. İkinci grupta ise kahramanlaştırma / şeytanlaştırma, efsaneleştirme ile yerleştirme ve rutinleştirme yer alır. Dolayısıyla ikinci grupta var olan kural ve inanç sistemlerin yeniden üretilmesi yoluyla kurumların sürdürülmesine yönelik çabalara odaklanılmaktadır.

Bu bakış açısına paralel bir şekilde çalışmamız kapsamında Osmanlı Devleti döneminde uzun yıllar faaliyet gösteren İlmîye Teşkilatı mercek altına alınmıştır. Osmanlı Devleti’nde yargı ve eğitim öğretimin (kaza ve tedris) esasını oluşturan katı şeriat hükümlerinin yanı sıra çeşitli padişahlar tarafından kanunnamelerle ortaya konan işleyiş usulleri ve fetvalarla desteklenen mülazemet (atama) sisteminin neden olduğu zorlayıcı kurumsal baskılara rağmen ilmîye teşkilatında bu hükümlere ters düşen iltimaslı tayinler oldukça dikkat çekici bir husustur.

Kurumsal aktörlerin, mevcut kurumların sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla dini söylemi kullanarak yeni kurumlar ve kurumsal pratikler ortaya koymaları daha önce Yeni Kurumsal Kuram (YKK) yazınında incelenmemiş bir konudur. Kurumların sürdürülmesi olgusu da genel olarak YKK yazınında ihmal edilen bir konudur. Bu çalışmanın amacı kurumsal aktörlerin, dini söylem vasıtasıyla kurumları sürdürme sürecini ilmîye teşkilatı örneğinde ve tarihi bağlam içerisinde ortaya koymaktır.

Yöntem

Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. İlmîye Teşkilatı ve atama (mülazemet sistemi) ilgili önemli bilgiler sunan kanunname ve fetvalar belirlenerek doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Farklı dönemlerde görevli müderrisler arasında öne çıkan kurumsal aktörlerin, zorlayıcı kurumsal baskılara rağmen mevcut kurumları sürdürme çabaları da analize dahil edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde medreselerin genel kuruluş amacı, devlet ve toplum ha-

yatına yön veren ilmiye sınıfı mensuplarını başarı ve yeteneklerine uygun branşlarda çağın gereklerine göre yetiştirmektir. Bu haliyle medrese eğitimi hukukçu, din görevlisi, müderris ve sonraki yıllarda hekim ve mühendislerin yükleneyeceği işlevler için gerekli bilgi, beceri, değer ve normları üretip, aktaran bir seçkinler eğitimidir. Medreselerin en olgun dönemine ulaştığı Kanuni Sultan Süleyman devrinde branşlaşmaya elverişli yapısı ile medrese ve medreseye bağlı birimler, öğrenciye verdiği genel eğitimin ardından başarı, beceri ve yeteneklerine uygun bir seçim hakkı tanıyarak başarıyla mezun olan öğrencilere toplum hizmeti için olanak sağlamıştır. Medrese vakfiyeleri, ilmiye kanunnameleri ve uygulamaya dönük dokümanlar, bu süreçte medreselerin akademik yapısı ve eğitim kademelerindeki işleyişi hakkında bize detaylı fikir vermektedir.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde medresede yükselmek ancak beceri, çalışkanlık ve başarıya bağlı iken zaman içerisinde ilme ve ilmi düşünceye değer verilmemesi ve iltimaslı tayinler ile liyakatsizliğin yaygın hale gelmesi nedeniyle medreselerde ciddi islahatlara ihtiyaç duyulmuştur.

II. Selim'in (1566-1574) yayınladığı fermanında:

"Bundan sonra emrim odur ki, böyle bir mustaid (istidatlı kimse) çıkıp tamamen tayin edilmiş sistem ve yürürlükte olan kanun üzere bütün payeleri (sınıfları) geçip okunagelen kitapları okuyup ihtiyacını gördükten sonra beş yılda Semaniye'ye varıp girsin, beş yıldan az bir zamanda bir talebe Semaniye'ye girmesin. Bu fermanı hümayunuma aykırı hareket eden müderris kendini azledilmiş bilmelidir" şeklindeki kesin hükümlerine ve II. Selim'den sonra gelen padişahların da benzer hükümlerine rağmen iltimaslı tayinlerin "zadegan", "mevlazade", "beşik ulemalığı" vb. kavramlarla kurumsallaşmasının önüne geçilemediği görülmektedir. "Alimin oğlu alimdir" şeklindeki dini söylemler aracılığıyla "beşik ulemalığı" gibi kavramların meşrulaştırıldığı, ulemanın çocuklarına doğar doğmaz payeler verildiği ve eğitim altyapıları uygun olmadığı halde iltimaslı olarak yüksek kademeli ihtisas medreselerine atandıkları görülmektedir. Zaman içerisinde bu kurumların bizzat padişah kanunnamelerinde yer verilen kesin hükümlere karşı yine dini söylemler aracılığıyla desteklenerek sürdürülme sürecinde nispeten başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Aldrich E. H. (2010), "Beam me up Scott(ie)! Institutional Theorists' Struggles with the Emergent Nature of Entrepreneurship", *Research in the Sociology of Work*, Vol: 21. pp. 329-364.

Battilana J., Thomas D.A. ('009)., "Institutional work and the paradox of embedded agen-

- cy”, Edt: Thomas B. Lawrence, Roy Suddaby ve Bernard Leca, Institutional Work, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hallet T., Ventresca J. M. (2006). “Inhabited institutions: Social interactions and organizational forms in Gouldner’s Patterns of Industrial Bureaucracy”. Theory and Society, Vol:3. pp.213–236.
- Jepperson, Ronald L. (1991). Institutions, Institutional Effects, and Institutionalism. In W. Powell and P. DiMaggio (Eds.), The New Institutionalism in Organizational Analysis, pp 143-163.
- Lawrence B. T., Suddaby R. (2006), “Institutions and institutional work”, Edt: Steward R. Clegg, Cynthia Hardy, Thomas B. Lawrence ve Walter R. Nord, Handbook of organization studies, Sage, London.
- Meyer, J. W., Rowan, B. (1977). Institution alized organizations: Formal structures and myth and ceremony. American Journal of Sociology, 83, 340-363.
- Zucker, L. G. (1977). “The role of institutionalization in cultural persistence.” American Sociological Review, 42: 726-743.

A HISTORICAL RESEARCH ON THE MAINTENANCE OF FAVOURED APPOINTMENTS AS AN INSTITUTION

Abstract

When the latest studies in management field are examined, it is seen that general focus is on the creation of institutions and institutionalization process is tried to be explained in terms of smaller analysis units through a micro point of view. It is asserted that individuals and their strategic choices may have significant effects on institutional maintenance within this scope. In our study Ilmiye (Scholar) Institution, which served through a very long period of time during Ottoman Empire, has been examined in paralel to this point of view. Although coercive institutional pressures caused by various practices established by the rulers’ code of laws and appointment system reinforced by religious fetwas as well as the rigid sharia law which underlies the foundation of jurisdiction and education system, existence of favourable appointments within Ilmiye Institution contrary to these provisions is highly remarkable. Qualitative research methods are used in this study. Firstly, significant historical documents are determined and analyzed by the method of document analysis. Prominent scholars and their effort to maintain favoured appointments as institutional actors is also analyzed. Establishing new institutions and institutional practices to maintain institutions by the use of religious discourse has not been studied before within New Institutionalism. There is a tendency to disregard the topic of maintaining institutions. The aim of this study is to present the process of maintaining institutions by means of religious discourse in a historical context within Ilmiye sample.

Keywords: *Ottoman Ilmiye Organization, Institutional Actor, Institutional Work, Institutional Maintenance, New Institutionalism*

AHİLİĞİN SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR YAPIYA SAHİP OLMASINDA ŞECERENAMELERİN YERİ

Muzaffer Aydemir*

Anahtar Kelimeler:

Ahilik, şecerename, işletme tarihi, sürdürülebilirlik

Teorik alt yapı

Sürdürülebilirlik yaklaşımlarına baktığımızda yapılan çalışmaların neredeyse tamamı günümüz işletme/örgütlerine aittir. Yapılan çalışmaların çoğunun ana temaları sürdürülebilir kalkınma olmaktadır. Çevre, yeni iktisadi yaklaşım ve sürdürülebilir kalkınmanın yazındaki tarihsel geçmişine baktığımızda 18 yüzyıla kadar gitmektedir. Sürdürülebilirlik kavramının ilk kez tarım, ormancılık, balıkçılık gibi yenilenebilir kaynaklar alanında kullanıldığı ve köklerinin 1713'lere kadar uzandığı yönünde literatürde yaygın bir kanı hâkimdir. (Şen, Kaya ve Alpaslan, 2018: 3). Ancak sürdürülebilir örgütsel yapılar tarih içerisinde hep var olmuşlardır.

En genel anlamıyla sürdürülebilirlik; "günümüz gereksinimlerini gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama becerisini tehlikeye sokmadan karşılamak" (Günel, 2017: 42) olarak ifade edilmektedir. Sürdürülebilirlik konusunda yapılan çalışmalar çoğunlukla günümüz veya yakın tarih işletmelerine ilişkindir. Yakın tarihlerde sürdürülebilirlik daha çok sürdürülebilir kalkınma kavramı ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır (Fischler, 2014: 14). Soini ve Dessein (2015), 21 yüzyılın önemli zorluk-

* Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, İstanbul, Türkiye, muzaffer.aydemir@altinbas.edu.tr

larından birisinin sürdürülebilir kalkınma olduğunu ve bunun üç temel alt başlıkta ele alındığını belirtmektedir: çevre, sosyal ve ekonomik problemler. Sürdürülebilir kalkınmada işletme/örgütlerin bu üç sorunun çözümüne sunduğu katkılar ve uygulamaları incelenmektedir. Ancak örgütlerin sürdürülebilir bir yapıda olabilmesi için sahip olması gereken özellikler farklı şekilde sınıflanmaktadır. Kurumsal sürdürülebilirliğin içsel unsurlarını; kurumsal bilgi yönetimi ve transferi, kurumsal öğrenme, kurumsal değer, kurumsal mutluluk, kurumsal vatandaşlık, kurumsal itibar, kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal yönetim ve kurumsal sosyal sermaye alt başlıklarında değerlendirmek mümkündür (Kuşat, 2012: 230). Soyka, (2012), sürdürülebilirliğin, toplumun daha iyi bir duruma gelmesi için örgütlerin sağlayacakları katkılara ait bir değer seti, felsefe ve yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre başarılı örgütler, faaliyet alanlarına ilişkin kendi ihtiyaçları, istekleri ve sınırları ile toplumun kapsamlı menfaatleri arasında denge kurmalıdırlar. Uzun dönemde sürdürülebilir örgütlerin sahip olması gereken özellikler; görev odaklı, toplumsal ve paydaşların menfaatlerini bilmek ve bunlara duyarlı, sorumlu ve etik, mükemmelliğe adanmış, müşteri beklentilerini karşılamaya veya aşmaya odaklı, disiplinli, odaklanmış ve yetenekli (Soyka, 2012: 18) şeklinde ifade edilmektedir.

Ahilik Anadolu'da kurulup geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca faaliyet göstermiştir. Anadolu'da beylikler döneminden Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar birçok önemli işlevi başarılı bir şekilde yerine getiren ahilik Türk İşletme Tarihi'nin ayrıcalıklı çalışma alanlarından birisidir. Kendi üretim alanında toplumun, devletin ve ordunun temel ihtiyaçlarının karşılamanın yanı sıra yönetsel özellikleri nedeniyle diğer esnaflara da önderlik eden ahilik yüzyıllar boyunca varlığını başarılı bir şekilde sürdürebilmiştir. Sürdürülebilir bir örgütsel yapı ve yönetsel uygulamalara sahip olan ahiliğin günümüz yaklaşımları ile incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ahiliğin yönetsel işlevleri henüz yeterince incelenmemiştir. Çalışmamızda cevabı aranan soru; "ahiliğin yüzyıllar boyunca varlığını sürdürebilmesinin hangi yönetsel esas ve uygulamalardan kaynaklandığı"dır. Çalışmamızın birkaç amacı bulunmaktadır. İlk amacımız, ahiliğe ilişkin belgelerde bulunan yönetsel esas ve uygulamaların ortaya konması ve bunların sürdürülebilirliğine olan katkısını ortaya çıkarmaktır. İkinci olarak, sürdürülebilirlik ve işletme tarihi çalışmalarına yeni bir çalışma dönemi ve alanı sunmaktır. Son amacımız da bilim dünyasına, işletme tarihi çalışmaları için yeni tarihsel belgeleri tanıtmaktır.

Yöntem

Ahilik hakkında günümüze kadar ulaşan belgeler, şecerename, fütüvvetname, icazetname, berat, vakfiye ve şeriye sicilleridir. Bu belgeler içerisinde öne çıkan iki

tür belge bulunmaktadır. Fütüvvetname ve şecerenameler. Fütüvvetnameler ahiliğin etik ve inanç normlarının yazılı olduğu belgelerdir. Ahiliğin yönetsel ve örgütsel yapı ve uygulamaları hakkında bilgiye sahip olduğumuz kaynak ise şecerenamelerdir. Günümüze ulaşan sekiz adet ahi şecerenamesi tespit edilmiştir.

Çalışmamızda günümüze ulaşabilen şecerename metinlerindeki örgütsel yapı ve yönetsel uygulamalar tespit edilmiştir. Yazında yer alan örgütsel sürdürülebilirlik koşulları ile şecerenamelerdeki özellikler karşılaştırılmıştır. Özellikle günümüz yazınında yer alan özellikler ile dönemin kendi özgün özellikleri benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkartılmıştır.

Sonuç

Şecerenameler üzerinde yaptığımız incelemede ahiliğin sürdürülebilir yapıda olmasının ana nedenlerinin; örgütsel, davranışsal ve üretime yönelik olarak sınıflayabiliriz.

Ahi şecerenamelerinde örgütsel yapıdaki yönetim ekibi, ahi baba, kethüda, yiğitbaşı, fekke veya tekkenişinler olarak sıralanmaktadır. Farklı tarihlerde ve farklı coğrafi bölgelerde yazılmış olan şecerenamelerdeki ortak yönetsel yapıda bir değişiklik olmadığı gözlemlenmektedir. Yüzyıllar boyu değişmeyen örgütsel yapı sürdürülebilir bir yapı olmanın yanı sıra değişen koşullara da olumlu bir şekilde cevap verebildiğini göstermektedir. Ahi olmak için sadece meslek sahibi olmanın yetmediği, mesleğe başlarken ve geçilen her safhada ciddi bir kişisel gelişim sürecinden geçildiği belirtilmektedir. Üyeler arasında tam bir adanmışlık ve itaat söz konusudur. Yöneticilerin, kıdemli ustaların sözleri mutlak şekilde kabul edilmelidir. Otuz yıllık ve yirmi yıllık ustalar dahi Ahi Baba ve fekke ve kethüda ve yiğitbaşı ve diğer belli başlılar, alemnarlar ve sancaktarlar ve tekkenişin büyükler önünde ellerini sarkıtıp sözlerine müdahale, emirlerine muhalefet edecek olursa yakasını kesip borkünü alarak ocak ile ilişkileri kesilecektir (Köksal, vd.; 2008: 17).

Şecerenamelerde ahiliğin davranışsal boyutunun önemli bir kısmının kaynağının fütüvvetnameler olduğu görülmektedir. Kırşehir müzesinde bulunan şecerename, fütüvvet yüksek ve şerefli bir nesne (Köksal, vd. 2008: 33) olarak nitelendirilmektedir. Ahiliğin etik ve inanç normlarını belirleyen fütüvvetname kural ve uygulamalarının yanında şecerenamelerde iç işleyiş ve devlet ile olan ilişkilere ait kurallar da yer almaktadır. Padişah izni alınarak yapılan uygulamalar ile kadıların kararlarına verilen önem vurgulanmaktadır. Ancak iç değerlendirme ve uygulamalarda ortaya çıkan sorunların dış müdahalelere gerek kalmadan, kadınlara başvurmadan çözülmesi istenmektedir. Yine ahileri dönemin benzeri örgütlerinden ayıran özellik kaliteye verilen önem ve bu konudaki tavizsiz uygulamalardır.

Ahi şecerenamelerindeki sürdürülebilir örgütsel özelliklerden birisi de üretime yönelik kurallardır. Tüm şecerenamelerde üretimin girdisi olan ham deri ve diğer üretim hammaddeleri (palamut, mazi, şap, yaprak vb.) topluca ilgili sorumlular tarafından alınıp kıdem sırasına göre topluca paylaşılır. Diğer bölgelerdeki ustaların kendi bölgeleri dışından hammadde almaları veya müstakil hammadde temini kesinlikle yasaktır. Kalitesiz üretim yapan ahiler önce basitten başlayan yaptırımlara tabi tutulmakta, sonra bu davranışlarına devam etmeleri halinde ocaktan çıkartılmaktadırlar.

Soyka, (2012), çalışmasında ortaya koyduğu sürdürülebilir örgütsel yapı özelliklerinin tamamına "görev odaklı, toplumsal ve paydaşların menfaatlerini bilmek ve bunlara duyarlı, sorumlu ve etik, mükemmelliğe adanmış, müşteri beklentilerini karşılamaya veya aşmaya odaklı, disiplinli, odaklanmış ve yetenekli" ahilikte rastlamak mümkündür. Ancak ahiliğin sürdürülebilirliğini günümüz örgütsel yapılarından ayıran en önemli özelliği yapılan işe atfedilen kutsiyettir. Ahiler dahil şecerenamelerin sonunda yer alan her esnaf dalının ilk ustaları kutsal kişilerdir. Yine şecerenamelerin ilk bölümlerinde ahilik, Ahi Evran ve kutsal kişiler arasındaki ilişkiler anlatılmaktadır. Görevin bir kutsiyet kazanması yüzyıllar boyunca aynı kuralların tavizsiz bir şekilde uygulanmasına ve kalıcı olmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Fischler, F. (2014). Sustainability: The concept for modern society, In C.Weidinger, F. Fischler & R. Schmidpeter, (Eds), Sustainable entrepreneurship business success through sustainability, New York, Springer Heidelberg.
- Günel, T. (2017). Kurumsal kuram perspektifinden kurumsal sürdürülebilirlik: İşletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik raporlamaları üzerine bir uygulama, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Köksal, F., Kurtoğlu, O., Karaköse, H. ve Şenödeyici, Ö. (2008). Kırşehir Müzesi'ndeki ahilik belgeleri ahi şecerenameleri, beratlar vakfiyeler. Ankara, SFN Tanıtım Tasarım Yayıncılık.
- Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir işletmeler için kurumsal sürdürülebilirlik ve içsel unsurları, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, C.XIV (S II), 227-242.
- Şen, H., Kaya, A. ve Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik üzerine tarihsel ve güncel bir perspektif, Ekonomik Yaklaşım, 2018, 29(107), 1-47.
- Soini, K. and Dessein, J., (2015). Series introduction, In A. Elizabeth & G. Fairclough (Eds), Theory and practice in heritage and sustainability between past and future, New York, Routledge.
- Soyka, P. (2012). Creating a sustainable organization: approaches for enhancing corporate value through sustainability, New Jersey, FT Press.

THE SIGNIFICANCE OF THE ŞECERENAMES FOR THE SUSTAINABILITY OF AHİLİK

Abstract

Ahilik, one of the most unique organizational structures in the Turkish history, had successfully fulfilled various functions throughout the centuries. Its organizational structure and management principles made the Ahilik a sustainable organization. There are a few written documents about the organizational and managerial characteristics of the Ahilik which have survived until today and the most valuable of them are "şecerename". These archival sources shed light on the management structure, rules and practices related to production and organizational behavior principles of Ahilik. The Ahis embraced every labor as a sacred duty and maintained their existence as the exemplary organizational structure of the era. The study of Ahi şecerename will not only contribute to business history but also to sustainability studies.

Keywords: Ahilik, şecerename, business history, sustainability

SİNEMADA TAYLORİZMİN İZİNİ SÜRMEK: METROPOLİS (1927) FİLMİ VE ZİHİN/KOL EMEĞİ AYRIMINA İLİŞKİN BİR OKUMA DENEMESİ

Akansel Yalçinkaya*

Anahtar Kelimeler:

Taylorizm, Zihin Emeği, Kol Emeği, Metropolis.

Kuramsal Çerçeve: Zihin Emeği Kol Emeği Ayrımı

Çalışma, yazınsal açıdan büyük oranda Taylorizmin ürettiği zihin emeği/kol emeği ayırımına (Sohn-Rethel, 2011) ilişkin birikmiş olan eleştirel yazınla birlikte Frederick Winslow Taylor'ın ilk dönemki çalışmalarından itibaren söz konusu ayırma ilişkin değerlendirmelerine yaslanmaktadır. Zira, Taylor'ın *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* eserini yazmadan önce *On The Art Of Cutting Metals* ile *Shop Management* gibi eserlerinde kafa emeği ile kol emeğinin ayrılmasına ilişkin değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. *On The Art Of Cutting Metals* adlı eserinde Taylor; "... atölyenin yaptığı üretim miktarı üzerinde yaşamsal öneme sahip olan bütün önemli kararları ve planlamayı işçilerin elinden alarak bu tür kararları vermek ve yerine getirilmesini sağlamak üzere her biri özel olarak eğitilmiş olan birkaç kişinin elinde toplamayı" (Taylor, 1906:28) önermektedir.

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, akansel.yalcinkaya@medeniyet.edu.tr

Benzer bir biçimde, *Shop Management* kitabında da, “*zihinsel emek ile kol emeği arasında yeni ve net bir ayrımı bütün işyerlerinde yerleştirmeyi amaçladığını*” belirterek; planlama ve zihinsel emeğin kol emeğinden ayrılmasının hem etkili hem de maliyet etkin olduğunun altını çizmektedir (Taylor, 1912:121). Her ne kadar Drucker (1996), işin çözümlenmesinde planlama ve uygulamanın birbirinden ayrılmasından, planlamacı ile uygulamacının iki ayrı insan olması gerektiği gibi bir sonuç çıkmayacağını söylemektedir. Fakat, Taylorizmin yarattığı bu ayrıma getirilen eleştirilerde, bu ayrımın yarattığı farklı açmazlar dile getirilmektedir. Örneğin Gramsci, (2011) kol emeği ile işin beşerî içeriği arasında bir uçurum yarattığını (s.365) ve Taylorizmin amacının işçide, onun zekâsı, fantezisi ve inisiyatifinin aktif katılımını gerektiren kalifiye profesyonel işin o eski psiko-fiziksel bağı kopararak ve üretim işlemlerini münhasıran mekanik/fiziksel bir veçheye indirgeyerek, en yüksek derecede otomatik ve mekanik tutumlar geliştirmek (s.360) olduğunu vurgular.

Taylorizmin belki de en önemli eleştirmenlerin biri olan Braverman (2008) da, kavrayış ve uygulamanın yani zihin emeği ile kol emeğinin birbirinden kopartılarak işçilerin vasıfsızlaştırıldığını iddia etmektedir (Braverman, 2008). Ona göre, emek sürecinin işçinin vasıflarından kopartılması bağlamında mümkün kılan husus, Taylorizmin merkezi kavramlarından biri olan emek gücünün en basit öğelerine parçalanmasıdır. Bu bağlamda, kafa emeği önce kol emeğinden ayrılır ve daha sonra kendisi de aynı kural uyarınca son derece ayrıntılı bir biçimde alt parçalarına bölünür (Braverman, 2008:128). Böylelikle, emek sürecindeki her adım, mümkün olduğu ölçüde, özel bilgi ve eğitimden kopartılarak basit emeğe indirgenir (Braverman, 2008:103). Bu indirgeme sonucu, emek süreci zanaattan, gelenekten ve işçilerin bilgisinden bağımsız kılınacak ve bundan böyle bu süreç asla işçilerin yeteneklerine değil, bütünüyle yönetim pratiklerine yaslanacaktır (Braverman, 2008:127). Marksist eleştirmenler de, Braverman (2008)’in vasıfsızlaştırma eleştirisine katılmakta ve kafa-kol emeğinin ayrışması sonucunda bunun işçinin degradasyonuna, alçaltılmasına ve değersizleştirilmesine yol açtığını; bunun da işçi sınıfının değiştirilebilirliğini beraberinde getirdiğini ifade etmektedirler (Ansal ve Satlıgan, 1994:35).

Braverman (2008)’in eleştirileri, bize günümüz işletme dünyasında hâkim olan mavi ve beyaz yakalı şeklindeki geleneksel ayrıma ilişkin kökenlerin de Taylorizmde aranması gerektiğini önermektedir. Braverman (2008:293-294), büronun kafa emeğinin ve imalathanenin ise kol emeğinin alanyken; bu durumun Taylor’dan *sonra*¹ ve kısmen Taylor *sayesinde*² de geçerli olduğunu zikretmektedir. Buna göre, bilimsel yönetim büroya, kavrama, planlama, hükümde bulunma ve sonuçlarla ilgili

1 Vurgular orijinal metindedir.

2 Vurgular orijinal metindedir.

değerlendirmeler yapma konusunda bir tek el kazandırırken, imalathanede büroda düşünülüp tasarlananların tamamının fiziksel olarak uygulanması dışında hiçbir şey meydana gelmemektedir.

Marksist eleştiriler de, yöneten-yönetilen şeklindeki sınıf ayrımının altında yatan zihin emeği ile kol emeğine ilişkin ayrımın (Ansal ve Satlıgan, 1994:48) Taylorizm akımının yarattığına hükmetmektedir. Zira böylesi bir kafa-kol emeği ayrışmasının, toplumun içinde çeşitli katmanlara yol açacağı ve çeşitli iktidar odakları yaratacağı ve bundan dolayı bir eşitsizlik getireceği belirtilmektedir (Ansal ve Satlıgan, 1994:47).

Bu çalışmada, film analizinin örgütsel analize anlamlı bir katkı sağlayabileceği düşüncesinden hareketle, Taylorizm akımının yarattığı yöneten-yönetilen şeklindeki sınıf ayrımının altında yatan zihin emeği ile kol emeğine ilişkin ayrımın (Ansal ve Satlıgan, 1994:48) kökenlerinin *Fritz Lang*'ın kült filmi *Metropolis* (1927) üzerinden analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada *Lang*'ın filmi *Metropolis* (1927) zihin emeği ile kol emeği arasındaki ayrımın ilişkin zengin içeriği sebebiyle analiz edilmiştir. *Metropolis*, sanayi toplumunda sınıflaşmanın eleştirisidir. Zira filmde, Taylorizm sonrası aşırı sınıflaşmış bir toplumun çatışmaları ve uzlaşma çabaları işlenmektedir (Atik, 2008:138).

Yöntem: Yönetim ve Örgüt Araştırmalarında Film Analizi

Çalışmada, mizansen ve sinematografi yanında kare kare analize dayalı (Ryan ve Lenos, 2012) dönemselsel bir film analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu tercihte, filmlerin nesnelere ilişkin diğer kaynaklarla birlikte kitaplar gibi okumalara açık belirli bir seri metinden oluşması önemli rol oynamıştır. Dahası, filmler yalnızca sanatsal birer form olarak değil yönetim ve organizasyona ilişkin keşfe olanak veren kaynaklar olarak da görülmektedir (Bell, 2008:13-14). Film okuması, ayrıca, film metnine gömülü kültürel ideolojinin alımlanması bağlamında da önemli bir araçtır (Bell, 2008:39). Bu bağlamda, Buchanan ve Huczynski (2004:315) filmleri sadece eğlence ve görsel amaçlı görmemek gerektiğini; onları aynı zamanda tezi olan birer metin olarak da okunabileceğini zikretmektedir. Zira, filmlerin de dahil olduğu popüler kültür öğeleri, her ne kadar kurgusal öğeler taşısa da yönetim, yönetici, çalışan ve örgütsel ilişkiler anlamında birçok ipucu sunmakta, örgütsel yaşamlara dair alternatif bakış açıları sağlamaktadır (Alakavuklar ve Çakar, 2012:404). Bu bağlamda filmler, toplantı salonlarında ve sınıflarda olan gerçek yönetsel olaylardan daha etkileyici nitelikteki güçlü öyküler veya yorumlamaya müsait şablonlar sunmaktadır (Czarniawska ve Rhodes, 2006).

Metropolis (1927)

Metropolis (1927) filmi, 80 yıl kayıp olmasının yanında (Elsaesser, 2014:7) hem Weimar Almanya'sına ve o dönemdeki işçi-işveren ilişkilerine ilişkin muhtevası hem de filmin ana teması olan akıl ve kalp imgelerini (Tolliver ve Coleman, 2001:51) kullanarak zihin emeği ile kol emeği arasındaki ayrımın kökenlerine ilişkin zengin içeriğe sahip olması bağlamında anıtsal bir yapıttır (Elsaesser, 2014). Zira, Bell (2008) de, iş ve işe ilişkin bilginin *Metropolis (1927)*'ten günümüze geçirdiği değişimin, filmlerde gizli olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, bir bilim kurgu klasiği olarak film, barındırdığı akıl-el ve yukarıdakiler-aşağıdakiler gibi dikotomilerle hem yönetsel ve örgütsel hem de sinemasal açıdan zengin ve metaforik bir okumaya ve yorumlamaya imkân vermektedir.

Lang'ın filmi, Fordizm ve Taylorizm gibi Amerikan akımlarının Weimar dönemi Almanya'sında yarattığı endişe ve tedirginliği resmetmesi yanında, çok ağır şartlarda ve yabancılaşmış bir biçimde üretimde yer alan işçi sınıfının durumunu da gözler önüne sermektedir. Tolliver ve Coleman (2001:51) da bu duruma dikkat çekerek, filmin Fordizm ve üretimdeki sürekli akış mantığının yarattığı acıları romantize ettiğini belirtmektedir. Kaes (2009) bu tespitlere katılarak, 1920'lerin ortalarına değin, Amerikanizm kavramının Weimar dönemi Almanya'sında emeğin bilimsel ilkelerle yönetimi ve kitlesel ticaret kültürü olarak anlaşıldığını zikretmekte (s.183) ve bu bağlamda da *Metropolis (1927)*'in Almanya'nın Fordizme bir cevabı olduğunun altını çizmektedir (s.177). Gerçekten de filmin geleceğe olan bakışı distopik bir yapıdadır (Sakarya, 2018:36). Zihin emeği ile kol emeğinin ayrımının yarattığı yönetici/sermaye ile işçi/emek sınıfı ayrımları çok keskindir. Kentin üst kesiminde, güneş gören yerlerde, havadar, kocaman gökdelenlerde egemen sınıfın üyeleri otururken, aşağıda, yerin altında, mağara ve katakomplarda, köleler gibi yaşayan ve başında çalıştıkları makinelerle büyük bir ritmik bütünlük ve ahenk kurmuş olan işçiler bulunmaktadır (Roloff ve Seebler, 1995:142).

Sonuç

Metropolis (1927) filmi, sinemasal bağlamında analiz edildiğinde yukarı-aşağı, yöneten-yönetilen, zihin-kol ve emek-sermaye gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Filmin açılış epigrafında, neredeyse sonunu müjdeleyecek şekilde "*Eller ve aklın arabulucusu kalp olmalıdır.*" ibaresi bizi karşılar. Ve film, "*Akl ve el birleşmek istiyor ama bunu yapacak yürekleri yok. Ah arabulucu, onlara birbirlerine giden yolu göster. Eller ve aklın arabulucusu kalp olmalıdır.*" sözleriyle biter. Böylelikle, eller ile kalp ve dolayısıyla emek (yönetilen) ile sermaye (yöneten) arasında bir uzlaşma sağlanmış olur.

Kaynaklar

- Alakavuklar, O. N. & Çakar, U. (2012). Örgütsel açıdan cinsiyet, kadınlar ve yönetsel kontrole direnç. 20. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı (s. 403-408). İzmir: T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Ansal, H. ve Satlıgan, N. (1994). *İşçi Sınıfının Öncü Rolü: Teknoloji ve İşçi Sınıfında Değişim*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Atik, A. (2008). *Marx'da Makine Metaforu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bell, E. (2008). *Reading management and organization in film*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Braverman, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Buchanan, D., & Huczynski, A. (2004). Images of influence: 12 angry men and thirteen days. *Journal of Management Inquiry*, 13(4), 312-323.
- Czarniawska, B. ve Rhodes, C. (2006). Strong plots. Popular culture in management practice and theory. In P. Gagliardi & B. Czarniawska (Eds.), *Management education and humanities (195–218)*. London: Edward Elgar
- Drucker, P. F. (1996). *Yönetim Uygulaması*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Elsaesser, Thomas (2014). *Metropolis*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gramsci, A. (2011). *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kaes, A. (2009). *Shell shock cinema: Weimar culture and the wounds of war*. Princeton University Press.
- Roloff, B., & Seeblen, G. (1995). *Ütopik Sinema, (Çev. Veysel Atayman)*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Ryan, M., & Lenos, M. (2012). *An introduction to film analysis: Technique and meaning in narrative film*. New York, NY: Continuum.
- Sakarya, E. (2018). Bilim kurgu filmlerinde kent ve iç mekân olgusunun zaman içindeki değişimi: *Metropolis, 2001: A space odyssey, blade runner ve minority report örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Sohn-Rethel, A. (2011). *Zihin Emeği Kol Emeği: Epistemoloji Eleştirisi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Taylor, F. W. (1906). *On the art of cutting metals*. American Society of Mechanical Engineers.
- Taylor, F. W. (1912). *Shop Management*. Harper & Bros.
- Tolliver, J. M., & Coleman, D. F. (2001). *Metropolis, Maslow and the axis mundi*. In W. Smith, Higgins, M., M. Parker, & G. Lightfoot (Eds.), *Science fiction and organization* (pp. 43-60). London: Routledge.

TRACING TAYLORISM IN CINEMA: METROPOLİS (1927) AND A READING ATTEMPT ON THE DIVISION OF INTELLECTUAL AND MANUAL LABOR

Abstract

This study examines the Tayloristic features of a film in the early beginning of the German expressionist cinema. The aim of the study is to analyze the origins of division of intellectual and manual labor that created by Taylorism through Fritz Lang's cult movie *Metropolis* (1927). *Metropolis* (1927) is a monumental work to understand management of labor and industrial mass production. It is also created at the height of Scientific Management and exposed a society that has been transformed by radical technological expansion and the rationalized efficiencies of Taylorism and Fordism. The origins of intellectual and manual labor division date back to the early writings of Frederick Winslow Taylor. Taylor wrote *On The Art Of Cutting Metals* that; "We propose to take all of the important decisions and planning which vitally affect the output of the shop out of the hands of the workmen, and centralize them in a few men, each of whom is especially trained in the art of making those decisions and in seeing that they are carried out, each man having his own particular function in which he is supreme, and not interfering with the functions of other men." For this purpose, a film analysis approach is constructed to allow for in-depth analysis of both cinematographic and mise-en-scène features of the film. To reach the aim of the study, *Metropolis* (1927) analyzed scene-by-scene through division of intellectual and manual labor. Film analysis shows that, *Metropolis* is a response of Weimar Germany to the Taylorism and Fordism of America.

Keywords: Taylorism, Intellectual Labour, Manual Labour, *Metropolis*.

ÜNİVERSİTE - SANAYİ İŞBİRLİĞİNİN TARİHÇESİ: DÖNEMSEL BİR KARŞILAŞTIRMA

Ayşe Nurefşan Yüksel*, Aykut Göksel**

Anahtar Kelimeler:

Üniversite-sanayi işbirliği, üniversite-sanayi işbirliği tarihçesi,
yazılı doküman incelemesi, içerik analizi.

Üniversite-sanayi işbirliği, üniversitelerin mevcut kaynakları ile sanayinin mevcut kaynaklarının, her iki tarafa ve topluma fayda sağlamak üzere, bir metot ve sistem dâhilinde birleştirilmesiyle yapılan eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve hizmet faaliyetlerinin tümüdür (Dura, 1994: 101). Nitekim bir ülkenin eğitim sisteminin niteliği ile o ülkedeki ekonomik ve teknolojik gelişmenin hızı arasında doğrudan ilişkiler bulunduğu açıktır (Büyükkaragöz, 1984: 39). Üniversitelerin bilgi birikimi, araştırma-geliştirme yetenekleri ile sanayinin sahip olduğu finansman ve teknoloji kaynaklarının birlikte kullanımı; işletmelere süreklilik, üniversitelere teorinin ötesinde uygulama alanı ve ülkeye de kalkınma açısından önemli katkılar sağlamaktadır (Ömürbek, Halıcı, 2012; Kocabaş, Alpaydın; 2018).

Dünyada üniversite-sanayi işbirliğinin temellerinin 1970'lere dayandığı (Küçükşirin, 1990: 13), ülkemizde ise literatür incelendiğinde üniversite-sanayi işbirliği olgusunun 1980'lerde (Büyükkaragöz, 1984; Akdoğan, 1989; Yılmaz, Muğaloğlu, 1989) artan oranda ele alındığı görülmektedir. 1990'larda, teknoloji geliştirmeye

* Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Kırşehir, Türkiye, ayse.bali@ahievran.edu.tr

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Ankara, Türkiye, agoksel@gazi.edu.tr

yönelik kuluçka merkezleri kurmak ana hedefi altında, KOSGEB ile üniversitelerin işbirliği çerçevesinde TEKMER'lerin kurulmaya başlanması (Kiper, 2010: 85) ile literatürde yeniden ele alınan olgu; 2010'lu yıllarda Onuncu Kalkınma Planı'nda özellikle "üniversite ve özel sektör işbirliğini daha kolaylaştırıcı, teşvik edici önlemler alınacak" (Onuncu Kalkınma Planı, madde 634) maddesi ile tekrar gündeme taşınmıştır. Son olarak 64. Hükümet Eylem Planı kapsamında T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına; kamu kurumları, üniversiteler ve sanayicilerin işbirliğini sağlayacak bir portal hazırlanarak tarafların işbirliğine imkân sağlayacak bir elektronik platform kurulması görevi verilmiştir. Bu kapsamda KÜSİP Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği Portalı 2016 yılında geliştirilerek, hizmete sunulmuştur (<https://kusip.gov.tr/kusip/views/hakkinda.htm>). Bu gelişme sonrasında da üniversite-sanayi işbirliği olgusunu ele alan makalelerin sayısında artış görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yaklaşık 40 yıllık bir geçmişe sahip üniversite-sanayi işbirliği olgusunun, ülkemiz literatürüne dayalı olarak belirlenen dönemler üzerinden; karşılaştırmalı olarak tarihçesinin incelenmesi, gelişim seyrinin içerik analizi yöntemi yardımıyla ortaya konulmasıdır.

Yöntem

Çalışma nitel bir araştırma olarak ele alınmıştır ve literatür taramasına dayanmaktadır. Veri toplama tekniği olarak, yazılı doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi yönteminde önemli konulardan biri araştırma konusuyla ilgili veriyi elde edebilecek tarzda tarama işlemi yapmak ve veri kaydı için sistem geliştirmektir (Gürbüz, Şahin, 2016: 43). Bu kapsamda, olguyu konu edinen yayınlara ulaşmak amacıyla üniversite veri tabanından faydalanılmıştır. Anahtar sözcük olarak "üniversite sanayi" kullanılmış, belirlenen yayınlar kayıt altına alınmıştır. Taramanın ve sonrasında analizin sistemli bir biçimde olması açısından yayınlar belirli dönemlere ayrılmıştır. Bu dönemler: (i) olgunun literatürde ele alınmaya başlandığı 1980'li yıllar, (ii) TEKMER'lerin kurulmaya başlandığı 1990'lı yıllar, (iii) Onuncu Kalkınma Planı ile gündeme taşındığı 2010'lu yıllar ve (iv) KÜSİP'in hizmete sunulması sonrası yazılan makalelerin bulunduğu 2017 ile 2018 yılları olarak belirlenmiştir. Bu dönemlere uygun olarak bulunan yayınlardan ise özellikle deneysel yöntem kullanmış olan yayınlar çoğunlukla tercih edilmiştir.

Verilerin analizi için ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, yazılı dokümanlarda bulunan içeriklerin sistematik, bütünsel ve bir amaca uygun analizini yapmaya yardımcı olmaktadır (Bal, 2016: 258). Her dönem için üç yayın belirlenmiştir. Toplam on iki yayında geçen, üniversite sanayi işbirliği olgusuna yönelik sıklıkla

tekrar eden kavram ve ifadeler sistematik olarak gruplandırılarak belirli temalar belirlenmiştir. Bu temalar üzerinden dönemsel karşılaştırma imkânı doğmuştur.

Bulgular ve Sonuç

Analiz sonucunda üniversite sanayi işbirliğini tanımlarken kullanılan temaların ilk iki dönem için benzer olduğu, 'teknoloji geliştirmek', 'yeni teknolojiler' temaları, 'insan gücü' teması ve 'ülke kalkınması' temasının daha sık vurgulandığı; ikinci dönemdeki yayınlara 'işbirliği' ile 'araştırma geliştirme (Ar-Ge)' temasının eklendiği görülmektedir. Bu dönemde kurulan TEKMER'lerin, KOBİ'lerin Ar-Ge projelerini desteklemek amacıyla olması, bu temanın ikinci dönem yayınlarına eklenmiş olmasının en önemli sebeplerinden biri olduğu düşünülebilir. Yine ilk iki dönem yayınlarında, 'sorun kaynakları' ana teması ile 'beklentiler' ana teması tespit edilmiştir. Sorun kaynakları ve beklentiler genellikle 'bürokrasi', 'mevzuat', 'maddi kaynak', 'ilgi/güven eksikliği', 'konuya ilişkin bilinç/bilgi eksikliği' temaları etrafında toplanmaktadır.

Üçüncü dönemde ele alınan yayınlarda, 'araştırma geliştirme' temasının kullanılmaya devam ettiği görülmekle birlikte; 'inovasyon', 'teknopark/teknokent' ve 'katma değer' temalarının bu dönem yayınlarında sıklıkla görülmeye başlandığı tespit edilmiştir. Üçüncü dönem ve dördüncü dönemde bu temaların benzeştiği görülmektedir. İlk iki dönemde belirlenen sorun kaynakları ve beklentiler temaları bağlamında üçüncü dönem ve dördüncü dönem yayınlarına bakıldığında farklılıklar olduğu, dolayısıyla 2010'lu yıllara gelindiğinde bazı sorunların çözülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, 'maddi kaynak' ve 'konuya ilişkin bilinç/bilgi eksikliği' sorunlarının çözüldüğü, ancak 'bürokrasi' ve 'mevzuat' kaynaklı sorunların hala devam ettiği sıklıkla kullanılan kavram ve ifadelerden anlaşılmaktadır. Üçüncü dönemde, Teknoparkların kurulmuş olması avantaj sağlamakla birlikte 'işbirliği' zihniyetinin tam olarak yerleşmemiş olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Dördüncü dönemde ele alınan yayınlarda 'yenilenebilir bilgi', 'yenilikçi üretim' ve 'ileri teknoloji ürünleri' temalarının daha sık kullanıldığı, buna karşılık birinci ve ikinci dönem için belirlenen 'sorun kaynakları' temalarının dördüncü dönemde neredeyse hiç kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, üçüncü dönemde kurulmuş olan Teknoparkların, 2018 yılına gelindiğinde üniversite ile sanayi işbirliğinin kurulması noktasında üzerlerine düşen görevlerin bilincinde oldukları ve görevlerini gerçekleştirmeye çalıştıkları söylenebilmektedir. Dördüncü dönemde dikkat çeken diğer bir husus, üniversite sanayi işbirliğine yönelik daha önce belirlenen birçok önerinin gerçekleştirildiği ve üniversite sanayi işbirliğinde belirli bir noktaya gelindiği; ancak diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ülkemizin yüksek teknoloji ürünlerinin üretiminde ve ihracatında istenilen noktaya gelinemediğidir.

Kaynakça

- Akdoğan, Ş. (1989). Üniversite – sanayi işbirliğinde tarafların birbirlerinden somut beklentileri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3, 127-130.
- Bal, H. (2016). Nitel araştırma yöntem ve teknikleri (Uygulamalı-Örnekl). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Büyükkaragöz, S. (1984). Okul – sanayi işbirliği neden geliştirilmelidir?. Eğitim ve Bilim, 8(48), 39-41.
- Dura, C. (1994). Üniversite – sanayi işbirliği üzerine bir deneme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 49(3), 101-117.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, felsefe-yöntem-analiz. 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kiper, M. (2010). Dünyada ve Türkiye’de üniversite-sanayi işbirliği ve bu kapsamda üniversite-sanayi ortak araştırma merkezleri programı. Ankara: İşkur Matbaacılık.
- Kocabaş, C., & Alpaydın, Y. (2018). Üniversite – sanayi işbirliği bağlamında teknoloji geliştirme bölgelerinin misyon ve vizyonlarının incelenmesi. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 8(2), 368-377.
- Küçükşirin, M. (1990). Üniversite – sanayi işbirliği, ülke sanayii ve ekonomisi açısından önemi. Ankara: TOBB.
- KÜSİP Kamu Üniversite Sanayi İşbirliği Portalı, <https://kusip.gov.tr/kusip/views/hakkinda.htm> (27.02.2019)
- Onuncu Kalkınma Planı. (2013). https://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/10-kalkinma_plani.pdf
- Ömürbek, N., & Halıcı, Y. (2012). Üniversite sanayi işbirliği çerçevesinde Antalya teknokenti ile Göller Bölgesi teknokenti üzerine bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(15), 249-268.
- Yılmaz, C., & Muğaloğlu, T. (1989). Üniversite sanayi işbirliği nasıl geliştirilir?. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3, 107-114.

HISTORY OF UNIVERSITY - INDUSTRY COOPERATION: A PERIODICAL COMPARISON

Abstract

The aim of this study is to examine the cooperative history and reveal the trend of development with the help of content analysis method of the phenomenon of university-industry cooperation, which has a history of 40 years, based on the determined periods by the Turkish literature. University-industry cooperation is the whole of the education, research-development and service activities, combined with a method of the existing resources of the universities and the industry in order to benefit both sides and society. Indeed, it is clear that there is a direct relationship between the quality of a country's education system and the speed of economic and technological development in the country. The co-use

of the knowledge and research-development capabilities of universities and the financing and technology resources of industry, contributes to the universities by application beyond theory and also contributes to the country in terms of development.

The study is considered as a qualitative research and is based on literature review. As the data collection technique, written document review method was used. In this context, the university database was used in order to reach publications on the subject. The keyword "university industry" was used and determined publications were recorded. For systematic scanning and analysis, publications were divided into four periods. Content analysis method was used for the analysis of the data. Three publications were identified for each period. In the twelve publications in total, the recurrent concepts and expressions related to the phenomenon of university industrial cooperation were grouped systematically and specific themes were determined. These themes gave the researcher a possibility of periodic comparison.

Keywords: University-industry cooperation, history of university-industry cooperation, written document review, content analysis.

YAYINLAN(MA)MIŞ HATIRALAR BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN AMERİKANİZASYONU: KURUCU KADROYA İLİŞKİN ANLATILAR VE İŞLETME İKTİSADI DİSİPLİNİ

Akansel Yalçinkaya*, Murat Koraltürk**

Anahtar Kelimeler:

İşletme iktisadı, Amerikanizasyon, Hatırat.

Kuramsal Çerçeve

Yönetim bilgisinin üretildiği bağlamlardan diğer bağlamlara doğru yayılımı önem arz etmekte; ve fakat çevre ülkelere söz konusu bilgisinin transferine yönelik yazının henüz emekleme döneminde olduğunun altı çizilmektedir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008:12). Yönetim bilgisinin merkezden çevreye transferini incelemek için farklı yaklaşımlar arasında transfer sürecinde bilgiyi ihraç ve ithal eden taşıyıcıları öne alan (Djelic, 2001; Djelic ve Sahlin-Andersson, 2006) aktör merkezli yaklaşım olarak adlandırılabilir bir yaklaşım son yıllarda öne çıkmış ve görgül ilgi kazanmıştır. Aktör merkezli yaklaşım bağlamında, Sahlin-Andersson ve Engwall (2002) da, yönetim bilgisinin transferi süreci için taşıyıcı kavramını

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü
akansel.yalcinkaya@medeniyet.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü,
mkoralturk@marmara.edu.tr

öne sürmüşlerdir. Yönetim bilgisinin yayılımında *Ford Vakfı*, *AID (Agency for International Development)* ve *Harvard Üniversitesi* gibi kurumsal taşıyıcılar yanında bireysel taşıyıcıların da transfer süreçlerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada, enstitünün kuruluşunda rol oynamış kurucu kadronun yayınlanmış ve yayınlanmamış hatırat ve oto/biyografi eserleri ile bu kişiler için üretilen armağan eserler kapsamında ve İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü örneği üzerinden akademik nitelikteki yönetim bilgisinin Amerikanizasyonu incelenmiştir.

Bu çalışmada, hatırat ve oto/biyografi türü eserlerin işletme tarihi açısından tarihsel birer kaynak olarak muhteva ettiği değerden (Yalçınkaya ve Koraltürk, 2018) hareketle, yayınlanmış ve yayınlanmamış hatırat ve oto/biyografi eserleri bağlamında bir bilimsel disiplin olarak işletme eğitiminin Amerikanizasyonunun dönemin kurucu kadrosunun bireysel anlatıları üzerinden keşfedilmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem

Çalışmanın amacına ulaşabilmek adına işletme tarihi alanında kullanımına başvuru (Erçek ve Günçavdı, 2016) anlatı analizi yöntemi (Webster ve Mertova, 2007) tercih edilmiştir. Anlatı analizi, karmaşık insan deneyimini tanımlama ve yorumlama amacına hizmet etmektedir (Uştuk, 2016:62).

Bu doğrultuda, *İşletme İktisadı Enstitüsü*'nün kuruluşunda rol oynamış kurucu kadronun yayınlanmış (Hatiboğlu, 2004; Hatiboğlu, 2005; Hatiboğlu, 2007; Hatiboğlu, 2008; Hatiboğlu, 2009; Hatiboğlu, 2017; Hatiboğlu ve Kuğu, 2010; Hiç, 2012; Neyzi, 2016) ve yayınlanmamış (Koraltürk, basımda) hatırat ve oto/biyografi kitapları anlatı analiziyle çözümlenmiştir. Bu eserler yanında, kurucu ekiple yakın ilişkili olan kişilere ilişkin hatırat ve oto/biyografiler (Eczacıbaşı, 1982; Gürsoy, 1999; Zaim, 2008; Eczacıbaşı, 2010) ile kurucu kadro için kaleme alınan armağan kitaplar (Tayanç, 2001; Hiç Gencer ve Hiç Birol, 2013) da veri analizine dahil edilmiştir. Buna ek olarak, araştırma kapsamında incelenen hatırat kitaplarına konu kurucu ekibin hem İşletme İktisadı Enstitüsü'nden önceki dönemine ilişkin (Neyzi, 1999) hem de İşletme İktisadı Enstitüsü dönemine ilişkin bilgi ve belgeleri ihtiva eden eserler (Neyzi, 1987; Karabulut, 2006; Oluç, 2006) de analize dahil edilmiştir. Arşiv belgesi olarak *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, *Ford Vakfı Arşivi*, *Rockefeller Vakfı Arşivi* ile *TBMM Arşivi*'nden yararlanılmıştır. Kurucu hocaların döneme ilişkin anlatılarını içeren İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin 1972 yılı mezun yıllığı da veri setine dahil edilmiştir. Son olarak, özellikle işletmecilik tarihi yazımında önemli bir kaynak olduğu zikredilen (Hansen, 2004) gazete haberlerin-

den de yararlanılmış ve bu doğrultuda *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetesi arşivinde de taramalar yapılmıştır. Çalışmanın, yönetim bilgisinin transferi yazınına, transfer sürecinde rol oynayan bireysel aktörlerin öznel bakış açılarını katması bağlamında önemli bir katkı yapacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Türkiye’de işletme eğitiminin Amerikanizasyonunun, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD’nin Avrupa ülkelerine yönelik ekonomik nitelikteki yardımlarını bu ülkelere yönlendirmesi ile başladığı söylenebilir (Erçek ve Üsdiken, 2011). Zira, o tarihlere değin Türkiye’de verilmekte olan işletme eğitimi, özellikle Nazi yönetiminden kaçan Alman asıllı hocaların etkisiyle şekillenen ve ağırlıklı olarak muhasebe ve hukuk derslerine yaslanan işletme iktisadı disiplininin oluşmaktadır (Üsdiken ve Çetin, 1999; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, 2003).

Türkiye’de işletme eğitiminin Amerikanizasyonuna ilişkin en önemli adımın, *Harvard Üniversitesi*’nin eğitsel, *Ford Vakfı*’nın ise finansal desteği ile İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’ne bağlı olarak kurulan *İşletme İktisadı Enstitüsü* ile atılmış olduğu söylenebilir. Enstitünün kuruluşunun Türkiye bağlamında işletme eğitimine ilişkin en önemli etkilerinin ilkin ve önemli olmak üzere (1) iktisat ve işletme disiplinlerinin birbirinden ayrışması ve buna bağlı olarak (2) işletmeye ilişkin pazarlama, finans ve örgütsel davranış gibi alt disiplinlerin ilk nüvelerinin ortaya çıkışı ile daha önce Türkiye bağlamında bir öğretim yöntemi olarak pek başvurulmayan (3) vaka metodu (*case study*) ile tanışılmasıdır. Ayrıca, işletme eğitimi bağlamında ilk kez (4) lisans sonrası eğitimden söz edilmesi (Üsdiken, 2004; Pazarcık, 2016), (5) beşerî ilişkiler adı altında olmak üzere insan ilişkileri yaklaşımının Türkiye bağlamına güçlü bir biçimde ithali ile Amerikan etkisi ile birlikte iş dünyasının işletme eğitimine yönlendirilmesi çabaları sonucu (6) bir akademik dünya/pratik dünya ayrışmasının ortaya çıkışı da söz konusu olmuştur.

Kaynaklar

- Djelic, M. L. ve Sahlin-Andersson, K. (2006). *Transnational governance: Institutional dynamics of regulation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Djelic, M. L. (2001). *Exporting the American model: The post-war transformation of European business*. Oxford: Oxford University Press.
- Erçek, M. ve Günçavdı, Ö. (2016). Imprints of an Entrepreneur and Evolution of a Business Group, 1948–2010. *Business History*, 58(1), 89-110.
- Erçek, M. ve Üsdiken, B. (2011). İşletme iktisadı: Türkiye’de bir akademik disiplinin oluşumu, gelişimi ve sönüşü. In E. Tokdemir, Ö. Günçavdı ve S. S. Kayam (Eds.), Prof. Dr. Haydar

- Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması (pp. 229-260). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eczacıbaşı, N. (1982). Kuşaktan Kuşağa. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Eczacıbaşı, Ş. (2010). Çağrışımlar Tanıklıklar Dostluklar. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Günçavdı, Ö. (2018). İstanbul Teknik Üniversitesinde İktisat Bilimi ve İktisat Eğitiminin Yüz Yılı. Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 1(1), 96-147.
- Gürsoy, M. (1999). İzmir Mozağinde Belirgin Taşlar. İzmir: Kendi Yayını.
- Hansen, P. (2004). Writing Business History Without an Archive: Newspapers as Sources for Business History, Possibilities and Limitations. In C. Gadd, S. Granér, S. Jonssonve U. Olsson (Eds.) Markets and Embeddedness: Essays in Honour of Ulf Olsson (pp.99-120). Göteborg Ekonomisk-Historiska Institutionen Göteborg University.
- Hatiboğlu, Z. (2002). Sıradışı Bir İktisat Bilimi Arayışında 60 Yıl. İstanbul: Lebib Yalkın.
- Hatiboğlu, Z. (2004). Başka Bir İktisat, Başka Bir İktisatçı. İstanbul: Lebib Yalkın.
- Hatiboğlu, Z. (2005). 1925'den Bugüne Yaşam, Bilimadamı, İktisat ve Hüzün. İstanbul: Lebib Yalkın.
- Hatiboğlu, Z. (2007). İktisat Bilimine Ayrıcalık Getiren Yaşam. Kurtiş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Hatiboğlu, Z. (2008). Sıradışı Bir İktisat Bilimi Arayışında 62 Yıl. Kurtiş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Hatiboğlu, Z. (2009). Sıradışı Bir İktisat Hayali Peşinde 63 Yıl. İstanbul: Beta Yayınları.
- Hatiboğlu, Z. (2017). Hayatım İktisat: Sıradışı Bir İktisat Bilimi Hayali Peşinde Bir Ömür. Trabzon: Serander Yayınları.
- Hatiboğlu, Z. ve Kuğu, F. (2010). Trabzon ve İki Trabzonlu: Tarih, Kültür ve İktisat Bilimine Dair Çeşitlemeler ve Özgeçmişler. Trabzon: Serander Yayınları.
- Hiç, M. (2012). Üniversite ve Politika Hayatım: Anılar ve Analizler. İstanbul: Derin Yayınları.
- Hiç Gencer, A. ve Hiç Birol, Ö. (2013). Türkiye'de İktisat Bilimi Eğitimi Tünelinde İki Öncü Prof. Dr. Zeyyat Hatiboğlu ve Prof. Dr. Mükerrerem Hiç. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karabulut, M. (2006). Bir Bilim Adamının Yaşamı: Prof. Dr. Mehmet Oluç. Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 1 (1).
- Kipping, M., Engwall, L. ve Üsdiken, B. (2008). Preface: The transfer of management knowledge to peripheral countries. International Studies of Management & Organization, 38(4), 3-16.
- Koraltürk, M. (Yayına Hazırlayan). Ali Şakir Ağanoğlu'nun Hatıraları. Yayınlanmamış Çalışma.
- Neyzi, N. H. (1987). Pendik: Devletçilik, Karma Ekonomi, Özel Sektör. İstanbul: Peva Yayınları.
- Neyzi, L. (1999). Küçük Hanım'dan Rubu Asırlık Adam'a: Nezihe Neyzi'den Oğlu Nezihe Neyzi'ye Mektuplar 1947-1948. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Neyzi, N. H. (2016). Osmanlılıktan Cumhuriyete Kızıltoprak Anıları. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Oluç, M. (2006). Temel Pazarlama Kavramları. İstanbul: Beta Yayınları.

- Pazarçık, Y. (2016). Türkiye’de İşletme Yüksek Lisans Eğitiminde İlk Adım: İşletme İdaresi Kurslarına İlişkin Bir Sözlü Tarih Çalışması. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 45, 9-25.
- Sahlin-Andersson, K. ve Engwall, L. (2002). Carriers, Flows, and Sources of Management Knowledge. In K. Sahlin-Andersson ve L. Engwall (Eds.), The Expansion of Management Knowledge: Carriers, Flows, and Sources. (pp. 3-32). Stanford, CA: Stanford Business Books.
- Tayanç, T. (2001). Nezih Neyzi’ye Armağan. İstanbul: Pazarlama ve Kamuoyu Araştırmacıları Derneği.
- Uştuk, O. (2016). Aşk Örüntüleri Üzerine Bir Anlatı Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(3), 59-70.
- Üsdiken, B. (2003). Türkiye’de iş yapmanın ve işletmenin akademikleştirilmesi, 1930-1950. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 58(1), 119-147.
- Üsdiken, B. (2004). The French, the German and the American: Higher Education for Business in Turkey, 1883-2003 1. New Perspectives on Turkey, 31, 5-38.
- Üsdiken, B., & Çetin, D. (1999). Türkiye’de akademik dünyanın yönetme işine yaklaşımında 1950’li yıllarla birlikte ne değişti. Amme İdaresi Dergisi, 32(4), 47-65.
- Üsdiken, B., & Çetin, D. (2001). From Betriebswirtschaftslehre to human relations: Turkish management literature before and after the Second World War. Business History, 43(2), 99-124.
- Webster, L. ve Mertova, P. (2007). Using narrative inquiry as a research method. An introduction to using critical event narrative analysis in research on learning and teaching. London, & New York: Routledge.
- Yalçınkaya, A. ve Koraltürk, M. (2018). İktisat ve İşletme Tarihi Kaynağı Olarak İş İnsanı Hatırat ve Oto/Biyografileri: Türkiye’de Yayımlanan Eserler Üzerine Bir Araştırma, BMIJ, 6(4): 981-1014.
- Zaim, S. (2008). Bir Ömrün Hikayesi. İstanbul: İşaret Yayınları.

THE AMERICANIZATION OF TURKISH HIGHER EDUCATION WITHIN THE CONTEXT OF (UN)PUBLISHED MEMOIRS: NARRATIVES ON ‘TURKISH’ TEAM AND INSTITUTE OF BUSINESS ECONOMICS

Abstract

This study examines the Americanization of Turkish higher education in field of business administration after US-Turkey rapprochement. The study aims to explore the effects of American influence and roles of so-called “Turkish Team” on Turkish business education through personal narratives of the key persons of the period. Individual carriers like professors, advisors and technical experts are important actors as well as institutional actors such as Ford Foundation, AID (Agency for International Development) and Harvard University in the diffusion of management knowledge. For this purpose, a historical narrative approach is constructed to allow for in-depth analysis of American influence on Turkish busi-

ness education. To reach the aim of the study, the data are gathered from multiple sources that include published and unpublished memoirs, biographies and autobiographies, archival materials, various kinds of text and commentary and archival articles of newspapers, annual reports and yearbooks. Narrative analysis is used in this study to explore the context, content and scope of effects of American influence on Turkish business education. Research results show that, American influence on Turkish business education has various kinds of effects includes teaching and researching styles and departmentalization of business education.

Keywords: Business economics, Americanization, Memoir.

100 YILLIK BİR KIZ LİSESİNİN TARİHİNİ YAZMAYA ÇALIŞMAK; “GENÇ FİDANLAR BAHÇESİ, ERENKÖY İNAS SULTANİSİ’NDEN ERENKÖY KIZ LİSESİ’NE 1916-2016” DENEYİMİ

Elif Sungur*, Hakan Aytekin**

Anahtar Kelimeler:

Erenköy Kız Lisesi, kurum tarihi, bellek mekânı, mahal, eğitim,
Türkiye’de eğitim kurumları

Türkiye’nin en eski kız okullarından biri olarak 1911’de İnas Numune Mektebi olarak açılan, kadınların yüksek düzeyde eğitim alması amacıyla 1916’da “Sultani” olarak lise eğitimine geçen Erenköy Kız Lisesi (EKL), günümüzde Erenköy Kız Anadolu Lisesi olarak hizmet vermektedir. Mezunlar tarafından, okul binasının yanmasının ardından 1945’de kurulan Erenköy Kız Liseliler Derneği, EKL’nin lise eğitimi vermeye başlamasının 100.yıl dönümü için okul tarihçesini ortaya koymayı amaçlayan bir çalışma planlamıştır. 2015’de başlayan araştırmada emik ve etik yaklaşımlar bir arada yürütülmüş; araştırmacılar lisenin mezunu ve mezunlar derneğinin üyesi Elif Sungur kurum tarihine içeriden, Hakan Aytekin ise dışarıdan bakmayı önceliklemiştir.

* Öğr. Gör., Maltepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, elifsungur@maltepe.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, hakanaytekin@maltepe.edu.tr

Araştırma kurumsal arşiv, kişisel arşivlerdeki fotoğraf ve efemera taramaları yanında büyük oranda sözlü tarih yöntemiyle yürütülmüştür. Elde edilen veriler işlenerek Erenköy Kız Lisesi'nin farklı kırılımlarda oluşturulan kurum tarihi "Yüzyüze" konseptiyle telif eserlere dönüştürülmüştür. Bu eserler; 24 Nisan 2016'da Erenköy Kız Anadolu Lisesi bahçesinde açılan etkileşimli sergi, 2017'de yayınlanan "Genç Fidanlar Bahçesi, Erenköy İnas Sultanisi'nden Erenköy Kız Lisesi'ne 1916-2016" kitabı, 19 Mayıs 2017'de Kadıköy Belediyesi Barış Manço Kültür Merkezinde açılan "Genç Fidanlar Bahçesi" fotoğraf ve anı eşyaları sergisi ve 5 Ocak 2019'da Kadıköy Halk Eğitim Merkezi'nde açılan "Lise Oluşunun 102.yılında Bilime, Kültüre, Sanata Değer Katan 102 Öncü Erenköy Kız Liseli Sergisi" dir.

Bildiride, bir kurum tarihi yazma deneyimi olarak araştırma çalışması ve üretilen eserler kurumsal tarih, mahal ve bellek mekanı kavramları kullanılarak tartışılmakta, özgün bir araştırma serüveni olan 4 yıllık çalışma ve sözlü tarih yöntemiyle elde edilen bulgular sunulmaktadır.

Teorik Arka Plan

1990'lardan itibaren örgüt teorisyenleri artan biçimde örgütsel iletişimde önemli rol oynayan tarihsel anlatıları dikkate almaya başlamışlardır. Geçmişlerini bilgi depoları olarak kullanan kuruluşlar ve son dönemde yapılan örgütsel söylem çalışmalarında tarihsel yaklaşım sorgulanmakta ve kullanılmaktadır. (Gatti, 2011) Erenköy Kız Liseliler de, söylemlerini Gatti'nin belirttiği gibi tarihselliklerinden almaktadır. Bunun yansıması, Erenköy Kız Lisesi kurum tarihi araştırmasının bir ürünü olan kitaba verilen addır: Genç Fidanlar Bahçesi. Tarihsellikten faydalanarak oluşturulan örgütsel söylemin hedef kitle tarafından nasıl alımladığı bir başka çalışma konusu olarak araştırmacılarca izlenmektedir. Bu bildiride söylem açısından EKL'lilerin ortak imgelerinden biri ve önemli bir "mahal" olan "bahçe" söylemi üzerinde durmakla yetinilmiştir.

Connerton "kültürel bellek" kavramının öne çıkmasını modernitenin "unutmak" gibi bir sorununun olmasına bağlamakta, kültürel belleğin taşıyıcı iki mekânını "anıt mekânlar" ve "mahal" olarak ayırmakta; "anıt mekânlar"dan çok "mahal"e vurgu yapmaktadır. Ona göre, anıt mekânlar güçlü bellek merkezleridir, ancak bu mekânları yâd etme arzusunu doğuran şey kültürel amnezinin yarattığı korku ile tehdittir. (Connerton, 2017: 37-38) Kuşkusuz, Erenköy Kız Lisesi'ni bir "anıt mekân" olarak hatırlayanların bir bölümü (belki büyük bir bölümü) kültürel amnezi korkusu ve tehdidiyle bu okulu yad etmektedir. Ancak bu mekân 22 Şubat 1945'teki yangınla kül olduktan sonra onu yeniden inşa etmek üzere harekete geçen mezunlar,

öğretmenler, idareciler için sadece bir “anıt mekan” değil, bir “mahal” hatta “ev”dir. 2010’lu yılların sonuna yaklaşırken, yangından sonra yapılan mevcut binanın da yıkılarak yeniden yapılması söz konusudur. İkinci okul binasını deneyimleyenler (burada okuyanlar, çalışanlar, veliler, mahalle sakinleri) için bu “mahal”in ortadan kalkması, yeni bir bellek mekânının yitimi anlamına gelmekte ve doğal olarak ilgileri endişelendirmektedir. Kuşkusuz hiçbir mekân sonsuz değildir; fiziksel koşullar, ekonomik nedenler ya da toplumsal işlevler nedeniyle bu mekânlar sonlanır, sonlandırılır. Geriye kalan ve bu mekânı yaşatacak olan artık anılar ve belgelerdir. Anı ve belge ilişkisi çift yönlü işler; belgeler anıları çağırıştırır, gündemde tutar; anılar varlığını somutlaştırmak için belgelere başvurur. Genç Fidanlar Bahçesi Erenköy İnas Sultanisi’nden Erenköy Kız Lisesi’ne 1916-2016 (Sungur-Aytekin, 2017) başlıklı kitap çalışması bu çift yönlü ilişkinin gözlemlenebileceği bir örnektir.

Türkiye’nin en eski kız okullarından biri olarak 1911’de İnas Numune Mektebi olarak açılan, kadınların yüksek düzeyde eğitim alması amacıyla 1916’da “Sultani” olarak lise eğitimine geçen Erenköy Kız Lisesi (EKL), günümüzde Erenköy Kız Anadolu Lisesi olarak hizmet vermektedir. Mezunlar tarafından, okul binasının yanmasının ardından 1945’de kurulan Erenköy Kız Liseliler Derneği, EKL’nin lise eğitimi vermeye başlamasının 100.yıl dönümü için okul tarihçesini ortaya koymayı amaçlayan bir çalışma planlamıştır. 2015’de başlayan araştırmada emik ve etik yaklaşımlar bir arada yürütülmüş; araştırmacılar lisenin mezunu ve mezunlar derneğinin üyesi Elif Sungur kurum tarihine içeriden, Hakan Aytekin ise dışarıdan bakmayı öncelmiştir.

Araştırma kurumsal arşiv, kişisel arşivlerdeki fotoğraf ve efemera taramaları yanında büyük oranda sözlü tarih yöntemiyle yürütülmüştür. Elde edilen veriler işlenerek Erenköy Kız Lisesi’nin farklı kırılımlarda oluşturulan kurum tarihi “Yüzyüze” konseptiyle telif eserlere dönüştürülmüştür. Bu eserler; 24 Nisan 2016’da Erenköy Kız Anadolu Lisesi bahçesinde açılan etkileşimli sergi, 2017’de yayınlanan “Genç Fidanlar Bahçesi, Erenköy İnas Sultanisi’nden Erenköy Kız Lisesi’ne 1916-2016” kitabı, 19 Mayıs 2017’de Kadıköy Belediyesi Barış Manço Kültür Merkezinde açılan “Genç Fidanlar Bahçesi” fotoğraf ve anı eşyaları sergisi ve 5 Ocak 2019’da Kadıköy Halk Eğitim Merkezi’nde açılan “Lise Oluşunun 102.yılında Bilime, Kültüre, Sanata Değer Katan 102 Öncü Erenköy Kız Liseli Sergisi” dir.

Bildiride, bir kurum tarihi yazma deneyimi olarak araştırma çalışması ve üretilen eserler kurumsal tarih, mahal ve bellek mekânı kavramları kullanılarak tartışılmakta, özgün bir araştırma serüveni olan 4 yıllık çalışma ve sözlü tarih yöntemiyle elde edilen bulgular sunulmaktadır.

Yöntem

Araştırma birkaç etkinliği ve çıktığı barındıran bir süreci ifade etmektedir. Erenköy Kız Lisesi'nin 100. yılında yapılabilecek etkinlikler planlanırken başlanan, literatür taraması, sözlü tarih yöntemi ve yüz yüze görüşmelerle yürütülen araştırmada derlenen görsel – işitsel – yazılı belgeler, değişik kullanımlara uygun verilere dönüştürülmüş; bu verilerden yararlanılarak fotoğraf sergileri ve bir kurum tarihi kitabı hazırlanmıştır. Araştırma süreci aynı zamanda Erenköy Kız Lisesi ile ilgili olabilecek hedef kişilerle araştırmacılar arasında interaktif biçimde gelişen bir iletişim sürecini de ifade etmektedir.

Bilgisel ve belgesel değere sahip efemera, üretildikleri dönem hakkında ayrıntılı bilgiler veren belge türlerinden ve sosyal konularda, tarih araştırmalarında sıklıkla başvurulan kaynaklar (İnceoğlu, 2017: 209) olduğundan, kurumun tarihi araştırmasına mezunlardan fotoğraf ve efemera toplanarak başlanmıştır. Erenköy Kız Lisesi arşivinde çalışılmış, belgeler, öğrenci sicil defterleri vb. incelenmiştir. 1923'de eski harflerle basılmış "Mektebe Kabul Şeraiti" adlı belge gün yüzüne çıkarılmıştır.

Bu süreçte, Erenköy Kız Lisesi'nin Kuruluşunun 100. Yılı münasebetiyle 24 Nisan 2016'da lise bahçesinde açılan 100 Yüze fotoğraf sergisi için derlenen görsel belgeler ve bilgiler kitabın en önemli içerik kaynaklarını oluşturmuştur. Sergi, lisenin kurum tarihini dönemlere ayıran yedi bölümden oluşmuştur. Sergi küratörleri tarafından yapılan sınıflandırma Erenköy Kız Lisesi tarihine ilişkin bir "dönemselleştirme" anlamına da gelmektedir.¹

Mezunların belleklerindeki bilgiler ise sözlü tarih yöntemiyle derlenmiştir. Sözlü tarih çalışması yapılan bu kişilere Erenköy Kız Liseliler Derneği üzerinden ulaşılmıştır. Bakoğlu'nun aktardığına göre; Thompson toplumsal değişimi incelerken incelenen grup üzerinde bir tür denetimi olanaklı kıldığından farklı kuşaklarla görüşmeyi önermektedir. (Bakoğlu, 2016: 134) Yaşayan ve sağlığı görüşme yapılabilecek durumda bulunan en eski mezunlardan başlayarak, 50 yıllık bir zaman dilimini yansıtacak biçimde mezunlarla sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Görüşülen kişiler; 1939 mezunu öğretmen Mahmure Alşırın İnceoğlu, 1944 mezunu ve Erenköy Kız Liseliler Derneği kurucusu, hekim Dr. Mutlu Urcun Atagün, 1946 mezunu Zuhal Belgesay Aydın, 1955 mezunu elektrik mühendisi Sevgi Molvalılar Çubukçu, 1960 mezunu tarihçi Dr. Gülgün Üçel Aybet, 1961 mezunu Emine Tezer Ercivelek Sungur,

1 1911'den Cumhuriyet'e" (1911-1923); "Cumhuriyet'in İlk Yılları" (1923-1938); "Savaş Yılları" (1938-1945); "22 Şubat 1945 Okul Yangını" (1945); "1950'ler Genç Fidanlar Yeni Lise Binasında" (1950-1960); "1960'lardan 1980'lere" (1960-1980) ve "1990'lardan Milenyuma 100 Yıllık Bir Okul" (1990-∞).

1961 mezunu Leman Arat Karadağ, 1974 mezunu mimar Nesibe Günalp Kal, 1974 mezunu kimya mühendisi Nilgün Öztekin, 1974 mezunu işletme mühendisi Neşe Özkal, 1967 mezunu maden mühendisi Ayla Özdil Vuran, 1984 mezunu iletişimci Elif Sungur'dur.

Yaşam öyküleri üzerine kurulmuş olan sözlü tarih yöntemi kişisel anılardan hareketle toplumsal bellek oluşturma yöntemidir ve kişilere kendi anılarını kendi sözcükleriyle anlatma olanağı sağlar (Counce, 2001: 128). Kuşkusuz geçmişin bilgisi bugünün algısı ve değerlendirmesiyle ortaya çıkarılmaktadır.

Mezunlar anlatılarında, öğretmenleri, dersleri, okul bahçesini, binaları, sınıf kadeşlerini berrak biçimde anlatmışlardır. Veriler ışığında uzun bir bütün olan 100 yıllık kurum tarihinin 5 parçalı bir dönemselleştirme ile yazılması kararlaştırılmıştır; "Kuruluş Yılları" (1911-1923); "Yerinde Durmamak" (1923-1939); "Okul Karnesinden Ekmek Karnesine" (1939-1945); "Kül Olmak, Küllerinden Doğmak" (1945-1955); "İnadına Yaşamak" (1955-1990). Her bir dönem içinde ise "Tarih Defteri" adlı bölümde kısa tarihçe önemli olaylar ve kişiler ele alınmıştır. "Bizden Biri" bölümlerinde dönemi simgeleyen mezunların yaşam öyküsüne yer verilmiştir. "Hatırlıyorum" adlı bölümde dönemin öğrencilerinin ağzından okul yaşamı, tanıklıklar yer almış, "EKaLem" bölümlerinde EKL'nde yetişmiş veya liseyle yolu bir biçimde kesmiş farklı yazarlardan yazılar yer almıştır. "Yaşamdan Kesitler" adlı bölüm dönemin belge ve fotoğraflarına ayrılmıştır.

Sonuç

Edward Hallett Carr "olgular yalnızca tarihçi onlara başvurunca konuşurlar; hangi olgulara, hangi sıra ve bağlam içinde söz hakkı verileceğini kararlaştıran tarihçidir. Tarihçi zorunlu olarak seçmecedir. Tarihi olguların oluşturduğu, tarihçinin yorumundan bağımsız ve nesnel bir sert çekirdeğin var olduğuna inanmak, silinmesi çok güç bir yanılgıdır" demektedir (2002: 14-15). Erenköy Kız Lisesi'nin lise oluşunun 100. yılı nedeniyle oluşturulan sergiler ve kitap tam da Carr'ın ifade ettiği gibi öznal bir sıra ve bağlam içinde verilmiştir.

2019 yazında, 1954'te yapılmış okul binasının deprem güvenliği nedeniyle yıkılarak yeni ve üçüncü okul binasının yapımına başlanacağı günlerde "belek mekânı" kavramını tartışabilmiş olmak araştırmacılar açısından ilginçtir.

"Bir yapıyı "tecrübe etmek", onu benimsemek, kendinin kılmak demektir. (...) Piyanistlerin piyanosuna hâkim olması, benim kendi bedenimin uzuvlarına ya da evime hâkim olmam gibi yaşadığım şehrin de yollarına, coğrafi özelliklerine ve bölgelerine hâkimimdir. Bir uzvumu kaybettiğim için artık kendi bedenimin uzuvlarına

hâkim olamamam ya da bir piyanistin görme duyusu zayıfladığı için piyanonsa artık hâkim olamaması aşırı derecede üzücü, acı veren bir felakettir. Tıpkı artık evime ya da yaşadığım şehirdeki yollara, coğrafi özelliklere ve bölgelere hâkim olamamamın yaratacağı felaket gibi...” Connerton, 2014: 42-43)

1945 yangınında yok olan Rıdvan Paşa Köşkü'nün yarattığı kayıp ya da 1990 yılında lise bahçesinin bir bölümünün bir başka liseye tahsis edilmesi sonucu yatılı bölümünün kaybı gibi, bir uzvun kaybı olarak değerlendirilebilir. Ancak, nasıl ki 22 Şubat 1945'deki yangından sonra 23 mezunun bir araya gelerek bugün varlığını sürdüren Erenköy Kız Liseliler Derneği (kuruluştaki adıyla Erenköy Kız Lisesini Bitirenler Derneği) kurulduysa, bu “kayıp” da “bellek mekânına”, yani “bahçe”ye elde kalana olanca kuvvetle sahip çıkmaya ve kitabın bir bölümüne verilen “Kül Olmak, Küllerinden Doğmak” adı gibi, “Yenilenmek ve geleceğe kökleri, dalları ve yapraklarıyla birlikte” uzanmaya vesile olabilir.

Kaynakça

- Carr, Edward Hallett (2002), Tarih Nedir?, Çeviren: Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, İletişim Yayınları
- Connerton, P. (2017) Modernite Nasıl Unutturur, Çev. Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayınları.37-38
- Counce, Stephen (2001), Sözlü Tarihçi ve Yerel Tarihçi, Çeviren: Bilmez Bülent Can-Alper Yalçınkaya, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gatti, M.C, The Language of Competence In Corporate Histories For Company Websites, Journal Of Business Communication, Volume 48, Number 4, October 2011 482-502
- Efemera Kavramı ve Avrupa'daki Bilgi Merkezlerinden Örnekler, Seher İnceoğlu, Bilgi ve belge çalışmaları: özel arşivlerde teori ve uygulama, Editörler: Tüba Karatepe, Elif Yılmaz Şentürk, Varol Saydam, İstanbul, 2017, s:209-231
- Sungur, E. – Aytekin, H. (2017) Genç Fidanlar Bahçesi Erenköy İnas Sultanisi'nden Erenköy Kız Lisesi'ne 1916-2016, İstanbul, Erenköy Kız Liseliler Derneği Yayınları.

TRYING TO WRITE THE HISTORY OF A 100 YEARS OLD GIRL HIGH SCHOOL EXPERIENCE OF ““GENÇ FİDANLAR BAHÇESİ, ERENKÖY İNAS SULTANİSİ'NDEN ERENKÖY KIZ LİSESİ'NE 1916-2016”

Abstract

Erenköy Girls High School (EKL) is one of Turkey's oldest girls' school which opened in 1911 with the name Inas Numune School. The institution which serve as Erenköy Girls High School, transformed to “sultani” as Erenköy Girls school in

1916 for the purpose of giving training high level education to women. Erenköy Girls' High Schools Association, which was founded in 1945 by the graduates after the school building was burned, planned a study aiming to reveal the school's history for the 100th anniversary of EKL's high school education. In the research that started in 2015, emic and ethical approaches were conducted together; EKL graduates and alumni association members Elif Sungur approach from inside to history of institution, while Hakan Aytekin look to from outside.

The paper describes the 4-year research process, which focuses on graduates as an institution's historical writing experience and take forward through oral history and face-to-face communication. The works produced from the research exhibit and the book is an example of interaction with the public. In terms of business history, discussions were made using the concepts of institution history and memory space, and it was argued that Erenköy Girls' High School was a memory place.

Keywords: Erenköy Girls High School, institution history, memory place, locus, educational institution in Turkey

GELENEKSEL EYÜP OYUNCAKÇISI - KÜLTÜR PAZARLAMASI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Dilek Zamantılı Nayır*, Sven Faber,
A. Bahar Ceritoğlu*****

Anahtar Kelimeler:

Kültür pazarlaması, nostalji, kültürel miras, Retro ürünler

Giriş

Dünyanın ahşap oyuncak, sağlıklı oyuncak ve geri dönüşümden bahsettiği şu günlerde bundan 500 yıl önce sanki bilerek sağlıklı malzemelerden, geri dönüşebilir bir şekilde ve doğaya zarar vermeden üreten Geleneksel Eyüp Oyuncakçılığı da sanayi dönemi atmosferinde kaybolan değerler arasındaki yerini aldı. Türkiye'nin geleneksel ve kültürel ürünler üretme konusunda yüzyıllara dayanan deneyimleri, bugün bir yandan çağdaş tasarım ve üretim tekniklerine ayak uyduramadığı ve değerleri yeterince geliştirilmediği, bir yandan da düşük işçilik maliyetleri ve kalitesiz ürünler ile haksız rekabet koşulları yaratan Uzakdoğu menşeli ürünlerin tehdidi sebebiyle Türkiye'de zaten zor şartlarda tutunmaya çalışan ahşap el işi oyuncak arzını daha da düşürmüştür. Türkiye oyuncak sektörü bu hızlı değişim ve gelişime mutlaka ayak uydurmak durumundadır.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul-Türkiye, dznayir@marmara.edu.tr

** Bosch Rexroth, Finans Direktörü, Gebze, sven.faber@boschrexroth.com.tr

*** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul-Türkiye, bceritoglu@marmara.edu.tr

Eyüp oyuncakçılığı günümüzde yok olmaya doğru bir seyir izlemekte iken, genel anlamıyla ahşap oyuncakçılığın da dahil olduğu “yaratıcı endüstriler”, en hızlı büyüyen sektörlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Yaratıcı endüstriler, reklamcılık, mimarlık, tasarım, müzik, fotoğrafçılık, el sanatları gibi birçok dalı kapsamakta (Chaston & Sadler-Smith, 2012) ve gerek kültür gelişimi, gerekse küresel ekonomi için önemi gittikçe artmaktadır (Piergiovanni, Carree, & Santarelli, 2012). Somut olmayan kültürel miras alanları arasında yer alan geleneksel el sanatları geleneği halkın doğumdan ölüme hayatın her safhasında gerçekleştirdiği gelenek, görenek ve adetlerin, toplumsal uygulama ve törenlerin vazgeçilmez eşyaları ve estetik değerlerini yansıttığı ürünlerdir (örn. halıcılık, çinicilik, seramik-çömlek yapımıcılığı, deri işçiliği vb el işçiliğine dayanan tüm sanat dalları) (Arioğlu, Atasoy, 2015:112-113; Demir, 2004:10; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013:15).

Kültür, toplumun üyesi olarak insanın yaşayarak öğrendiği ve aktarıp öğrettiği maddi manevi unsurlar bütünüdür ve toplumu oluşturan bireyleri ve onları birbirine bağlayan dil ve haberleşme süreçlerini, sanatlarını, inançlarını, törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim düzenlerini içerir (Güvenç, 2011: 14-15). Kültür bir toplumun bireyleri tarafından yaratılan değerlerin, gelenek ve göreneklerin, yaşantı ve düşünce sisteminin, sanatsal varlıklarının tümüdür (Çapar, Yenipınar, 2016:103). Günümüzde artan globalleşme ile politik, ekonomik ve kültürel alanlarda birçok değişim yaşanmakta ve işletmeler ülkeler arası sınır tanımayan yoğun bir uluslar arası rekabet ortamına zorlanmaktadır (Mower, Pederson, & Jai, 2013). Böylesi bir rekabet ortamında, yerel kültürün önemi global pazarda kendine özgü bir rekabet avantajı yaratması açısından ülke imajını arttırma ve güçlendirmesi nedeniyle artmaktadır, (Ko, Lee, Whang, 2013:94).

Çalışmanın amacı, ülke ekonomisi, yöresel kalkınma, kültürel bilincin yerleşmesi ve dünyaya tanıtılması yönünde önemli katkılar sağlayan “ahşap el sanatları” sektörünün Geleneksel Eyüp Oyuncakçısı özelinde ele alınması; gelişimi, ve problemlerinin ortaya konması; üretim, tanıtım, satış ve pazarlama faaliyetlerinin kültür pazarlaması ve Retro ürün/marka kavramı açısından değerlendirilip iyileştirme önerilerinin sunulmasıdır.

Teorik Çerçeve

Günümüzde dikkat çeken akımlardan biri “nostalji” akımıdır. Bu akım, “retro” olarak adlandırılan ürün ve markalar kendini göstermiş ve akademik camianın dikkatini çekmiştir (Naughton & Vlastic 1998). “Nostalji” kavramı “bireylerin çocuk ya da genç yaşlarda iken alışkın oldukları ürün, insan ya da olgulara eğilim duymaları ya da onları tercih etmeleri” olarak tanımlanmaktadır (Holbrook & Schindler, 1991,

p. 330). Boym'a göre (2001) kişilerin nostalji duymaları, 21.yüzyılın kozmopolit dünyasından yorulmaları ve daha küçük, rahat ve dayanışmalı günlere özlemlerinden kaynaklanmaktadır. Modern hayatın hızı ve rekabeti, daha sakin günlere hasret doğurmakta ve hem nostalji duygusunu körüklemekte, hem de o günlerin ürünlerine karşı yoğun istek oluşturmaktadır. Brown'a göre siyasal belirsizlik dönemlerinde ve güvensizlik ortamlarında nostalji eğilimi daha da artmaktadır (2003). Nostalji konusuna ilişkin birçok değişken irdelenmiştir. Örneğin nostaljinin yaş ile (Holbrook & Schindler, 1996), cinsiyet ile (Csikszentmihalyi & Rochberg-Halton, 1981) ve bazı psikolojik faktörlerle ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır (Sierra & Shaun, 2007). Nostalji duygusu ile belirli ürünlere ilişkin tutum ise marka bağlılığı (Thomson vd., 2005), marka tercihi (Rindfleisch vd., 2000) ve belirli markaların koleksiyonerliği gibi açılardan (Belk vd., 1988) ele alınmıştır.

Günümüzde birçok şirket nostalji akımını, kendilerini rakiplerden ayırtırmak amacıyla kullanmaktadır (Holbrook & Schindler, 1996). Bu firmalar yalnızca ürün tasarımlarını nostalji akımına göre uyarlamamakta, aynı zamanda satış noktalarının mimarisini ve tasarımını da bu yaklaşıma uygun hale getirmektedir. Retro ürün" ya da "Retro pazarlaması" olarak adlandırılan bu yaklaşım ile ilgili net bir tanım yapılamamıştır (Castellano vd., 2013). "Retro" kavramı Latince kökene dayanmakta ve "geriye doğru" ya da "geçmiş zamanlarda" anlamına gelmektedir. Ancak Retro kavramı, yalnızca ürün ya da pazarlamanın geçmişe dönük olarak yapılmasını kapsamamaktadır. Retro kavramında geçmiş, bugün ile ilişkilendirilmektedir (Brown, 1999). Ayrıca "Retro" konusu aslında çok boyutlu ve karmaşık bir kavramdır. Bu açıdan yalnızca pazarlamaya ilişkin değildir, aynı zamanda firmanın organizasyonel boyutunu kapsamakta, "girişimciliğe" ilişkin yönleri bulunmakta ve şirket stratejisini etkilemektedir. Ayrıca Retro ürünlerin tümü de başarılı olamamaktadır. Örneğin Cattaneo ve Guerini (2012), kullanıcıların günümüze uyarlanmış Retro ürünleri, geçmişteki hallerinde kalmış retro ürünlere tercih ettiğini tespit etmiştir. Bu bağlamda "repro" ve "Retro" ürünlerden söz edilebilmektedir. Repro ürünler, geçmiş ürünleri birebir yeniden üretmekte iken, Retro ürünler geçmişe ilişkin bazı unsurları muhafaza etmekte, ancak yeni ve çağdaş bazı unsurları da ürüne katmaktadır.

Retro ürünlerin ve Retro sektörlerin iyi anlaşılması birçok nedenle önem taşımaktadır. Öncelikle Retro ürünler piyasada başarılı olmaktadır (Brown, 1999). İkincisi, Retro ürünler geçmişini yalnızca hatırlatmakla kalmamakta, aynı zamanda geçmiş hatıraların ötesine geçmeyi de mümkün hale getirmektedir (Castellano vd., 2013). Son olarak da, geçmiş ürünlerin yeni yaklaşımlarla tekrar piyasaya getirilmesi, yepyeni bir şey yaratmaktan daha hesaplı olmakta, bu açıdan firmalara zaman ve para tasarrufu sağlamaktadır (Walker, 2008).

Araştırma Sorusu

Çalışmamızın odak noktasını oluşturan ve geleneksel Türk el sanatlarının güzel örneklerinden olan, ahşap oyuncak geleneğinin devamını oluşturan Geleneksel Eyüp Oyuncakları, bu açıdan "Retro ürün" olarak ele alınabilecek ve "Retro pazarlaması" açısından düşünülebilecek bir kategoriye oluşturmaktadır. Eyüp oyuncaklarının Retro ürün kavramı ile ilişkilendirilebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir (Brown vd., 2003):

1. Ürün/markanın zihinlerde "uyur" vaziyette bulunması gerekmektedir: Ürün ya da markanın, kolektif hafızada canlı olmasa da, en azından "var olması" gerekmektedir.
2. Ürün/markanın "ikonik" olması, yani hafızda belirli bir yerinin olması, belirli bir dönemle, kişilerle ya da olaylarla özdeşleştirilebiliyor olması gerekmektedir.
3. Ürünün/markanın "çağrışım" yapabiliyor olması ve belirli bir kitlede anılar uyandırması gerekmektedir.
4. Ürünün/markanın "ütopya" yaratma yetisi olmalıdır; yani gerçek olmasa da, geçmişe ilişkin hayali de olsa canlı bir vizyon yaratması gerekmektedir.
5. Ürün/marka dayanışma hissi doğurmalıdır: Burada kast edilen, belirli bir kitlenin aynı duyguları duyması, aynı hatıralarla beslenmesidir.
6. Ürün/marka mükemmelleştirilebilmelidir: Ürün/markada, devamlı bir iyileştirilebilme, yeni versiyonlar oluşturabilme, değişiklik yapılabilme potansiyeli olmalıdır

Yöntem

Bu çalışmada, araştırma yöntemi olarak kalitatif veri toplama tekniklerinden derinlemesine görüşme metodu kullanılmış ve Eyüp Oyuncakçıları yetkilileri, oyuncak üretici ustaları, tasarımcılar, tüketiciler ve rakip oyuncak üreticileri ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler Temmuz-Kasım 2017 ve Şubat-Nisan 2018 olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

Geleneksel Eyüp Oyuncakçısı olarak kültürel pazarlamaya temel teşkil etmekte olan oyuncak üretim geleneğinin azami oranda korunması, aynı felsefe ve kültürel değerler ile oyuncakların üretilmesi; bununla birlikte oyuncakların tanıtımı ve satışı

noktasında bazı yeni uygulamaların ele alınması gereği sonucuna ulaşılmış ve öneriler geliştirilmiştir.

Kaynakça

- Arıoğlu, İ.E., Atasoy, Ö. (2015): Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Geleneksel El Sanatları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/16 Fall 2015, p. 109-126.
- Belk, R.W., Wallendorf, M., Sherry, J., Holbrook, M. & Roberts, S. (1988), Collectors and collecting". *Advances in Consumer Research*, 15, 548-553.
- Boym, S. (2001), *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books.
- Brown S. (1999). Retro-marketing: yesterday's tomorrows, today! *Marketing Intelligence & Planning* 17/7 - 363-376.
- Brown, S., Kozinets, R.V. and Sherry, J.F Jr (2003). Teaching old brands new tricks: cases. *Advances in Consumer Research*, 21 (1), 169-174.
- Çapar, G. & Yenipinar, U. (2016). Somut olmayan kültürel miras kaynağı olarak yöresel yiyeceklerin turizm endüstrisinde kullanılması. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 4, 100-115.
- Castellano S., Ivanova O., Adnane M., Safraou I., & Schiavone F. (2013). Back to the future: adoption and diffusion of innovation in retro-industries. *European Journal of Innovation Management* 16 (4), 385-404.
- Cattaneo, E. & Guerini, C. (2012). Assessing the revival potential of brands from the past: how relevant is nostalgia in retro branding strategies and quest. *Journal of Brand Management*, 19 (8). 680-687.
- Chaston, I., & Sadler-Smith, E. (2012). Entrepreneurial cognition, entrepreneurial orientation and firm capability in the creative industries. *British Journal of Management*, 23(3), 415-432.
- Csikszentmihalyi, M. & Rochberg-Halton, E. (1981), *The Meaning of Things: Domestic Symbols and the Self*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Demir, N. (2004). Turistik ürün kavramı, Türkiye’de pazarlama sorunları ve tasarımın önemi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi – Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Güvenç, B. (2011), *Kültürün ABC’si*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- Holbrook, M.B. & Schindler, R.M. (1996). Market segmentation based on age and attitude toward the past: concepts, methods and findings concerning nostalgic influences on consumer tastes. *Journal of Business Research*, 37. 27-39.
- Holbrook, M.B. & Schindler, R.M. (1991). Echoes of the dear departed past: some work in progress on nostalgia. *Advances in Consumer Research* 18, 330-333.
- Ko, E., Lee, S., & Whang C. (2013). Authenticity in traditional culture marketing: Consumers’ perceptions of Korean traditional culture, *Journal of Global Fashion Marketing* 4 (2), 93-111.

- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2013), Gelenekten Geleceğe Türkiye’de Somut Olmayan Kültürel Miras, Ankara, Desen Ofset.
- Mower, J. F., Pederson, E. L., & Jai, T. M. (2013). Concept analysis of “cross-cultural marketing”: An exploration. *Journal of Global Fashion Marketing*, 4, 4–19.
- Naughton, K. & Vlastic, B. (1998). The nostalgia boom, *Business Week*, 23 Mart, 58-64.
- Piergiovanni, R., Carree, M.A., & Santarelli, E. (2012). Creative industries, newbusiness formation, and regional economic growth. *Small Business Economics*, 39(3), 539–560.
- Rindfleisch, A., Freeman, D. & Burroughs, J.E. (2000). Nostalgia, materialism and product preference: an initial inquiry, *Advances in Consumer Research* 27. 36-41.
- Sierra, J. & Shaun, M. (2007). Attitudes and emotions as determinants of nostalgia purchases: an application of social identity theory. *Journal of Marketing Theory and Practice* 15 (2). 99-112.
- Walker, R. (2008). Can a dead brand live again?. *New York Times*, 18 Mayıs www.nytimes.com/2008/05/18/magazine/18rebranding-t.html?pagewanted=1&alland_r=1/40 (Erişim: 27 Şubat 2018).

TRADITIONAL TOYSPRODUCER - EYUP OYUNÇAKCISI- AN ANALYSIS FROM A CULTURE MARKETING PERSPECTIVE

Abstract

Whereas the traditional Turkish Eyup toys have been seeing a market decline in recent years, creative industries are becoming increasingly important to cultural development and the global economy. This is partly related to the “nostalgia” trend, which is defined as “a preference towards objects that were more common when one was younger”. Today’s nostalgia boom is an inevitable consequence of 21st century cosmopolitanism and the stresses and strains of today’s tumultuous world. More and more companies are using nostalgia to position their products in the marketplace in order to differentiate themselves from competitors - creating emotional attachment to brands and influencing preferences for brands by connecting individuals to previous experiences. In order to successfully introduce retro products, there are six preconditions: dormancy, iconicity, evocativeness, utopianism, solidarity and perfectibility. We suggest that by properly implementing these six criteria to Eyup toys, a revival can happen in this segment.

Keywords: Eyup toys, nostalgia, retro products

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE PERAKENDECI TİCARETİN GELİŞİMİ

Bahman Huseyinli*, **Tuğçe Ezgi Soyaltın****,
Onur Türker***, **Gözde Kandemir******

Anahtar Kelimeler:

Perakendecilik, Perakendecilik Tarihi, Ticaret, Kervansaray, Bedesten.

Anadolu hayatının vazgeçilmez bir parçası olan han ve kervansaraylar, edebiyatımızda ve folklorumuzda çeşitli şekillere girerek yaşam bulmuştur (Kaplan, 2017). Günümüze kadar ulaşan arasta ve bedestenlerde ticari hayatın sürdürülmesi, onların sadece otantik mekânlar olmasının yanı sıra geçmişin köklü ekonomik geleneklerini de bugüne taşıdığı birer abidesi olduğunu göstermektedir (Kaplan, 2011). Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihine ışık tutan Akdağ (2018) ticaret eşyası ya da maddelerin ilk sahiplerinden dükkânlara ve perakendecilere geçmelerinde, pazar, han gibi yerlerin ve buralardaki alışveriş şeklinin Türkiye iktisadi tarihi yönünden bilinmesinde kesin bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle Osmanlı döneminden günümüze kadar perakendeci ticaretin gelişim sürecinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı döneminden günümüze kadar perakendeci ticaretin gelişimini incelemektir.

* *Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, SBE, Pazarlama Anabilim dalı, Türkiye, bahmanhuseynli92@gmail.com*

** *Ar. Gör., İstanbul Kültür Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Türkiye, t.soyaltin@iku.edu.tr*

*** *Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, SBE, Pazarlama Anabilim dalı, Türkiye, turkeronur23@gmail.com*

**** *Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, SBE, Pazarlama Anabilim dalı, Türkiye, ggozdekandemir@gmail.com*

Yöntem

Çalışmanın amacı doğrultusunda bu çalışma Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın kapsamını pazarlama bağlamında perakendeciliğin yaygınlaştığı yerleri, pazar yerlerini, buralardaki yönetim ve yaşam tarzlarını kapsamaktadır. Bu çalışma Osmanlı döneminde ve günümüzde perakendeci ticaretin gelişim tarihine ışık tutmaya çalışmıştır. Çalışma kapsamında Osmanlı'dan günümüze perakendeci ticarete önemli yer tutan kervansaraylar, arastalar, bedestenler, çarşılar ve günümüzde perakendecilik sektöründe alışveriş yeri olarak faaliyet gösteren mağazasız ticaret, mağazalı ticaret ve alışveriş merkezleri incelenmiştir. Çalışma nitel yöntemlerin kullanıldığı keşifsel türde yapılmış bir araştırmadır. Çalışmada kapsamlı literatür incelemesi ve sistematik yaklaşım yöntemi kullanılmıştır. Farklı kaynaklar kullanılarak çalışmanın amacına yönelik bulguların ortaya konmasından dolayı çalışmada tümevarım yaklaşımı kullanılmıştır. Pazarlama ve pazarlama ile ilgili konularda tarihsel araştırma, iki grup bilim insanı, işletme okullarındaki pazarlama profesörleri ve tarih bölümlerinde işletme tarihi profesörleri tarafından yapılmaktadır (Hunt, 2011). Bu çalışma ise Pazarlama doktora programında eğitim alan dört araştırmacı tarafından yapılmıştır.

Literatür Taraması

Anadolu'da ilk çağlardan başlayarak Osmanlı'ya kadar ulaşan bir kervansaray kültürü bulunmaktadır. Kral yolu üzerinde kurulan konaklama merkezleri kervansarayların ilk örnekleridir. Persler hâkimiyetindeki Anadolu'dan Asya içlerine kadar kervansaraylar yapılmıştır. Başlangıçta ulak hizmeti için kurulan bu yapılar daha sonra tüccarlar için de birer sığınak oldu. Kervansaraylar bir kervanın bir günde alabileceği 35-40 kilometrelik mesafeler arasına kuruluyordu. Kervansaraylar Anadolu'da altın çağını Selçuklu devrinde İpekyolu'nun en işlek döneminde yaşamıştır. Kervansaraylar Selçuklu ve Osmanlı'da sultanlar, yüksek rütbeli askerler ve devlet adamlarınca kurulmuştur (Kaplan, 2017). Motorlu taşıtların olmadığı kadim çağlarda, dar geçitler, ovalar, nehirler aşılarak yapılan zorlu yolculuklarda insanların tabiri caizse sığınabilecekleri yerlere ihtiyaç duyulmuş bu amaçla kervansaray denen mekânlar inşa edilmiştir. Birlikte yolculuk yapan tüccarlar için Farsça olarak kullanılan "karvan" ve "saray" kelimesinin oluşturduğu kervansaray, devletin inşa ederek güvenliğini sağladığı ücretsiz otellerdi diyebiliriz. Kervansaraylar Anadolu taşımacılığı için o kadar önemlidir ki, 700-800 yıl hizmet veren hanlar mevcuttur. Motorlu taşıt dönemi başlayana kadar yani yirminci yüzyılın ikinci çeyreğine kadar, Anadolu'da taşımacılığı kervanlar yapmaya devam ediyordu. Konaklama merkezleri ise hâlâ kervansaraylardı (Kaplan, 2017). Bedesten ise büyük tüccarların

bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı pazar yeridir (Akdemir ve İncili, 2013). Bedestenler, çarşı veya kapalı çarşıların çekirdeğini oluşturmaktaydı. Bu çarşılar, bugünkü hipermarket veya plazalar gibi, hemen her malın bulunabileceği alışveriş merkezleri olma fonksiyonu görmekteydi. Bazı bedestenler, belli-başlı ticarî kolların, yani kuyumcuların, ipekçilerin, halıcıların, kumaşçıların, baharatçıların, aktarların ve kitapçıların merkeziydi. Çevrelerinde ise, hem günlük ihtiyaçların görüldüğü meyve, sebze, tahıl, un, tuz gibi gıda maddelerinin, hem odun-kömür gibi yakacak maddelerinin ticareti yapılıyordu. Diğer yandan hammadde ihtiyacının karşılandığı tabakhaneler, boyahaneler, yağhanelerin yanı sıra aşçılık, terzilik, çömlekçilik, iğnecilik ve yemcilik gibi çeşitli yan iş kolları da ortaya çıkıyordu (İntepe, 2005). Değerli mallar ve kumaşlar, güvenlik gereği kervanlarla direkt olarak bedestenlere getirilir, perakende veya toptan olarak satılırdı. Bedestenleri, toptan satış; ticaret merkezi, perakende satış ise; AVM özelliğine bürümektedir (Pakalın, 1993).

Son derece güvenli olan bedestenler, değerli eşyaların depolanıp satıldığı, bazı belgelerin arşivlendiği ve kişiye özel kasalarla banka işlevi görmektedirler. Bedesten Türk-Osmanlı çarşısının merkezi ve sağlam mimarisıyla çarşının iç kalesi niteliğindedir. Mekânlar çift kilit sistemiyle (anahtarın biri bedesten muhafızında, diğeri dolap-kasa sahibinde olmak üzere) denetlenmektedir (Ceylan, 1989). Alışveriş sırasında can ve mal güvenliğinin sağlanması amacıyla korunaklı bir takım yerlere ihtiyaç duyulmuş ve bu eylemin sağlıklı olarak yürütülmesi için kurallar ortaya konmuştur. Bazı yerlerde alışveriş alanı duvarlarla çevrilmiş olan bu yere silahla girmek yasaklanmıştır (Sedillot, 2005). Osmanlı Dönemi'nde ticaretin kalbi durumunda olan bu yapılar, Evliya Çelebi'nin Seyehatname'sinde yer almış, Anadolu'da inşa edilmiş ancak bir kısmı günümüze kadar ulaşamamış bedestenlerin tümü şehirleriyle birlikte sıralanmıştır. Bu listeye göre; İstanbul'da üç, Kütahya, Urfa, Kayseri, Edirne, Afyonkarahisar, Manisa, Kahramanmaraş ve Gaziantep'te iki, Bursa, Bolu, Trabzon, Şebinkarahisar, Ladik, Tosya, Erzurum, Amasya, Bayburt, Erzincan, Vezirköprü, Ankara, Konya, Zile, İnebolu, Bitlis, Van, Kırklareli, Tokat, Akhisar, Menemen, Aydın, Tire, Denizli, Nazilli, Milas, Antalya, Alanya, Tarsus, Adana, Sivas, Diyarbakır ve Tekirdağ'da birer adet bedesten yapısı mevcut tarih kayıtlarına göre listelenmiştir (Üstüneş, Sarılıldız, Korumaz ve Korumaz, 2017).

Osmanlı döneminde ticaret sınıfı da gelişim geçirmiştir. Ticaretin gelişim ile birlikte onun yönetim şekli de devletin koordinesinde yürümüştür. Şöyle ki, tüccarların tepesinde kadılar vardı. Her kentte Çarşı Ağası veya İhtisap Ağası vardı. Bunların işi satılan malları kontrol etmek, fiyatlara bakmak, ölçü ve tartı teftiş etmekte (Berkes, 2018). Günümüzde belediye iktisat müdürlerine benzerlikleri bulunan muhtesipler

kontrol ettikleri bu toptan alım-satım yerleri ve meydan pazarlarının ticaret hayatı, şehirlerde ve özellikle bunların büyük olanlarında, çok hareketli geçmekteydi (Akdağ, 2018). Osmanlı döneminde perakende ticarete bakkal veya benzeri esnaf tipi işletmelerin hakimiyeti ve kapalı çarşıların varlığı ile devam ederken; Cumhuriyet döneminin başlangıcında geleneksel bakkal tipi alışveriş düzeninin yanı sıra semt ya da mahalle pazarlarından alışveriş ile varlığını sürdürmüştür. Modern anlamda ise perakendecilikte mağaza türlerine bakıldığında bakkallar, marketler, süpermarketler, teşhir mağazaları, hipermarketler, iskonto mağazaları, mağazasız perakendecilik, alışveriş merkezleri bulunmaktadır. Perakende sektöründe yaşanan hızlı gelişmeler ve 2000'lerde modern perakendeciliğin uygulanmaya başlanmasıyla perakendecilik sektörü gözde sektörlerden biri haline gelmiştir (Yılmaz ve Altunışık, 2003). Perakende sektörünün gelişiminin yatırım, istihdam ve kayıtlı ekonomi gibi birçok alana olan pozitif etkisi göz ardı edilemez. Gelişen teknolojiyle beraber değişen hayat tarzı ve tüketici davranışları ile e-ticaretin önemi artmış ve maliyetleri düşüren yeni bir perakende satış kanalı olarak internet ön plana çıkmıştır. Böylece mağazasız perakendecilik faaliyetleri artmış ve bu da çok kanallı perakendecilik uygulamalarını geliştirmiştir. Firmalar fiziksel mağazalar, mağazasız perakendeciler ve internet aracılığıyla ürün ve hizmetlerini tüketicilerine ulaştırmışlardır (Yarımoglu, 2016).

Sonuç

Farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin perakendeci ticaretin gelişim kapsamında değerlendirilmesi sonucunda bu konunun tarihi ile ilgili birtakım önemli bulguları ortaya koymaktadır. Çalışmada Osmanlı döneminde faaliyet gösteren perakendeci ticaret ile ilgili yapıların ilk kurulma dönemleri, farklı dönemlerde oluşan çeşitli perakendeci ticaret yapıları ve bu türlü yapıların günümüze kadar gelip çıkmış örneklerine yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada günümüzde Türkiye perakendecilik sektöründe faaliyet gösteren perakendeci ticaretin farklı türleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda, kervansaraylar, bedestenler, çarşılar ve arastaların kurulma amacı yönetim şekli, yaşam tarzları, ticaret şekli, ticaret kuralları ve günümüzde perakendecilik sektöründe faaliyet gösteren mağazalı ticaret, mağazasız ticaret ve alışveriş merkezleri ile kıyaslanması bağlamında ilgili bulgular ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Akdağ, M. (2018). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akdemir, İ.O., & İncili, Ö.F., (2013). Şehir Morfolojisi ve İktisadi Yapı İlişkileri: 19. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği. *7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 79-101.
- Berkes, N. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Ceylan, O. (1989). Geleneksel Türk-Osmanlı çarşı yapılarının oluşumu, gelişimi ve Yakın Doğu kültürleri ile olan etkileşimleri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul, Türkiye.
- Hunt, S. D. (2011). On the intersection of marketing history and marketing theory. *Marketing Theory*, 11(4), 483-489.
- İntepe, N. (2005) *Osmanlı'da Bedestenler*. 1-5. (çevrimiçi) <http://www.bedesten.net/makaleler/139-osmanlida-bedestenler.pdf>
- Kaplan, K. (2011). *Bedesten ve Arastalar*. İstanbul: UTİKAD Yayınları.
- Kaplan, K. (2017). *Anadolu Lojistik Tarihi*. İstanbul: UTİKAD Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Tarih Deyimleri Sözlüğü*. Cilt: 1. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sedillot, R. (2005). *Değiş Tokuştan Süpermarkete*. Çeviren: Esat Nermi Erendor. Ankara: Dost Kitabevi.
- Üstünes, Y., Sarılıydız, S., Korumaz, M., & Korumaz, S. A. G. (2017). Tarihi tire bedesten yapısının restorasyonu ve yeniden işlevlendirilmesi. *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu*. ss. 363-371.
- Yarimoğlu, E.K. (2016). Perakendecilikte İnovatif Uygulamalar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 22, 242-254.
- Yılmaz, M., & Altunışık, R. (2003). Perakende Sektöründe Kuruluş Yeri Seçiminde Coğrafi Bilgi Sisteminin Kullanılması. 8. *Ulusal Pazarlama Kongresi*. Kayseri, Türkiye.

THE DEVELOPMENT OF RETAIL TRADE FROM OTTOMAN PERIOD TO THE PRESENT PERIOD

Abstract

The aim of this study is to examine the development of retail trade from the Ottoman period to the present. In this respect, the study covers the Ottoman period and the Republican period in Turkey. The scope of the study covers the places where retailing is widespread in the context of marketing, market places, management and lifestyles in these areas. In line with the purpose of the study, this study tried to shed light on the history of development of retailer trade in Ottoman period and today. Within the scope of the study, caravanserais, covered bazaars, Ottoman Bazaars and shopping centers with their current counterparts were examined. This study was carried out in a disciplinary manner using qualitative methods. Comprehensive literature review and systematic approach were used in the study. In the study, inductive approach was used in the study because of the findings related to the purpose of the study. As a result of the evaluation of the information obtained from different sources within the scope of retail trade, it shows some important findings about the history of this issue. In this respect, the findings of the caravanserais, covered bazaars and Ottoman Bazaars were determined in terms of the purpose of establishment, management style, lifestyle, trade type, trade rules and comparison with the shopping centers in the

present. In this context, it is thought that the study will contribute to the literature about marketing, retailing, trade and business history.

Keywords: *Retailing, History of Retailing, Caravansary, Covered Bazaar.*

GEMİ SEYAHATI BROŞÜRLERİNİN PAZARLAMA KAYNAĞI OLARAK KULLANIMINA DAİR BİR ÇALIŞMA

Arzu Varlı*, Murat Koraltürk**

Anahtar Kelimeler:

Gemicilik sektörü, pazarlama tarihi, broşürler, efemera

Teorik Alt Yapı

Türkiye’de kabotaj hattında yolcu taşımacılığı tekeli 29 Mayıs 1933 tarih ve 2239 sayılı Deniz Yolları İşletme Kanunu ile devlete tanınır. Bu tarihten itibaren daha önce özel şirket ve armatörlerin de faaliyet gösterdiği bu alanda bir kamu kuruluşu olan Denizyolları İşletme İdaresi faaliyet göstermeye başlar. (Denizyolları İşletme İdaresi 1938’de Denizbank, 1939’da Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü, 1951’de Denizcilik Bankası TAO, 1983’de Türkiye Denizcilik Kurumu ve 1984’de Türkiye Denizcilik İşletmesi Genel Müdürlüğü adını almıştır)

Bu kamu kurumu, II. Dünya Savaşı ertesine kadar yalnızca iç hatlarda yolcu taşımacılığı yapmıştır. II. Dünya Savaşı ertesi, özellikle Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında ticaret filosu yenilenen işletme, iç hatların yanı sıra dış hatlarda da yolcu taşımacılığı yapmaya başlar. Savaştan ticaret filoları olumsuz etkilenen İtalya, Yunanistan, İspanya ve Fransa gibi Akdeniz’e kıyısı olan ve bu bölgede gemi işletmeciliği yapan ülkelerin de filolarını yenileme çabası içine girdikleri bu süreç-

* Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, arzu.varli@marmara.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, mkoralturk@marmara.edu.tr

te ortaya çıkan boşluktan da yararlanan Türkiye, Akdeniz’de yolcu taşımacılığında yeni bir aktör olarak rol oynamaya başlar. Böylece dış pazara açılan Türkiye, bu faaliyetin tanıtımına ilişkin reklam ve diğer dokümanları da üretmeye başlar. Bu tanıtım çalışması dış pazarla sınırlı kalmaz. Havayolu ulaşımının henüz çok başlangıç aşamasında olduğu, karayolu rekabetinin ise daha ortaya çıkmadığı bu yıllarda dış hatların yanı sıra iç hatlardaki hizmetin de tanıtımına dair broşürler üretilmeye ve kamuoyuyla paylaşılmaya başlanır. Böylece Avrupa ve Kuzey Amerika’da 1870’lerden itibaren üretilmeye başlanan materyallerin benzerlerine Türkiye’de 1940’ların sonları, 1950’lerin başlarında itibaren rastlanmaya başlanır.

Broşür, ürün ve hizmetlerle ilgili, resim, fiyat ve diğer bilgilere içeren reklam aracıdır. Düzenli hat servisi olarak nitelendirilebilecek; süre ve seyahat noktalarının bir tarife çerçevesinde baştan belirlendiği gemi işletmeciliğinin başladığı dönemde broşürler tanıtım ve bilgi verme amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Broşürlerin kullanım hedefi sağladığı hizmet tipine ve türünün çeşitlenmesine göre de değişiklik göstermeye başlamıştır. Özellikle talepte yaşanan değişim ya da hizmetin çeşitlenmesiyle talepte meydana gelen değişim ve çeşitliliklerin yönetilmesi için tanıtım faaliyetlerinin de önemi artmıştır. Broşürlerin kullanım amacı çeşitlenmeye başlamıştır.

Tekel konumunda olan Devlet Deniz Yolları İşletmesi’nin ürün/hizmet çeşitliliğini pazarlama iletişim araçlarından biri olan broşürler üzerinden incelemektir.

Yöntem

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak kronolojik yaklaşımla cumhuriyet dönemi dönemlendirmesi yapılmış, bu dönemlendirme ile Türkiye’nin iktisat tarihinden bağımsız olmayan gemicilik işletmesinin konumu ve faaliyetleri ve hizmetleri incelenmiştir.

Tekel konumunda olan bir devlet işletmesinin pazarlama çalışmalarına neden ihtiyaç duyduğunu, kullandığı pazarlama iletişim malzemesi olan broşürlerinde yürüttüğü pazarlama çalışmalarını tespit etmek amacıyla broşürler değerlendirilmiştir.

Gündelik hayata ait “ıvır zıvır” olarak nitelendirilen, kısa ömürlü küçük ve geçici belgeler olarak ifade edilen efemera kapsamına giren bu broşürler pazarlama tarihi açısından önem arz etmektedir. Bu materyaller, geleneksel anlamda pazarlama faaliyetlerinin yürütüldüğü dönemler açısından fonksiyonel bir reklam aracı olarak kullanılmıştır.

Broşürler şu özelliklerine göre değerlendirilmiştir: hedef kitle, yaratıcılık, hizmet ve ürün vaadi, kâğıdın teknik ve tasarım özellikleri, kullanılan dil ve görsellik.

Sonuç

İncelenen kurumun Türkiye açısından sağladığı hizmet konusunda tekel olmasına karşın yıllar geçtikçe hizmetlerini çeşitlendirdiği ve bunları hem yerel hem de uluslar arası alanda duyurmak için pazarlama faaliyetleri yaptığı görülmüştür. Ulusal anlamada yerli müşteriye dönük tarife bilgilerini içeren broşürler dışından yabancı dilde broşürler hazırladığı ve yurtdışında bulunan acentelerinde bunları sunmuştur.

Materyalin incelenmesi sonucunda ilgili hizmetin, ulaşım ağı ve hizmet kalitesi anlamında sonuçlar elde edilmiş; pazarlama iletişimi araçlarından biri olan broşürlerin genel anlamda verimli kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Adams, John, *Ocean Steamers. A History of Ocean-going Passenger Steamers 1820-1970*, New Cavendish Books, 1993.
- Bathe, Basil W., *Seven Centuries of Sea Travel*, Portland House Press, 1990.
- Boratav, K. (2007). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005* (11. Baskı), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Cadringer, Gabriele, -Anne Wealleans, *Schiffsplakate: 1873-1962*, Hirmer Verlag GmbH, 2009.
- Hocking, Carles, *Dictionary of Disasters at Sea During The Age of Steam*, Lloyd's Register of Shipping, 1989.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Kotler, P. *Pazarlama Yönetimi* (10. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları
- Mucuk, İ. *Pazarlama İlkeleri* (14. Basım), İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Oluç, M. (1957). *Pazarlama Prensipleri ve Türkiyede Tatbikatı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Rook, Hans-Joachim, *Die Jagd ums Blaue Band: Reeder Rennen und Rekorde*, Transpress, 1991.
- Stopford, Martin, *Denizcilik Ekonomisi*, çev.ed. Okan Duru, Nobel yay., Ankara 2016.
- Tiğlı, M. ve Pirtini. S. (2003). "Satış Özendirmede Etkili Bir Araç Olarak Insert ve Hiper/Süpermarket Müşterileri Üzerinde Bir Uygulama", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, No:11, ss.117-144.
- Wigg, Julia, *Bon Voyage!: Travel Posters of the Edwardian Era*, The Stationery Office, 1996,

A STUDY ON THE USE OF SEA VOYAGE BROCHURES AS A MARKETING TOOL

Abstract

With the Law on the Operation of Maritime Lines (Deniz Yolları İşletme Kanunu) no. 2239, dated May 29, 1933, the government was granted the monopoly of passenger transport on the cabotage lines in Turkey. From then on, the Maritime Services Administration (Denizyolları İşletme İdaresi) started operations in the field which had thus far been dominated by private enterprises and ship-owners. The Maritime Services Administration was renamed as Denizbank in 1938, as General Directorate of State Maritime Services (Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü) in 1939, Turkish Corporation of Maritime Bank (Denizcilik Bankası TAO) in 1951, Turkish Maritime Institution (Türkiye Denizcilik Kurumu) in 1983, and General Directorate of Turkish Maritime Operations (Türkiye Denizcilik İşletmesi Genel Müdürlüğü) in 1984.

Until the end of the Second World War, this public corporation was only responsible for passenger transport in domestic lines. Later on, with its commercial fleet renewed as part of the Truman Doctrine and Marshall Plan in particular, it also launched revenue services abroad. Meanwhile, with their commercial fleets adversely affected by wartime conditions, the Mediterranean countries engaging in maritime operations such as Italy, Greece, Spain and France took steps to renew their fleets. Hence, taking advantage of the new opportunity, Turkey entered the Mediterranean passenger services as a new actor. Opening up to foreign markets, it began to design and generate advertising material so as to promote these new operations, an endeavor which was not limited to overseas services. During these years when air transport was at its infancy, and competition in road transport was still not an issue, the authorities began to publish brochures to present domestic as well as foreign services. Thus, from the late 1940s and early 1950s onwards in Turkey, it was possible to see such materials which had been in use in Europe and North America since the 1870s.

Considered to be "trivia" belonging to day-to-day life, small and ephemeral documents, these brochures, falling under the ephemera category, are of importance for the history of marketing. As far as that age of traditional marketing activities are concerned, these materials served as a functional promotion tool.

Although the institution under scrutiny held monopoly in its domestic operations, in time it succeeded in diversifying its services and engaging in various marketing activities to advertise them at home and abroad. In addition to brochures containing information on timetables and tariffs for local customers, the institution also published brochures in foreign languages which were then distributed to its representatives abroad.

Keywords: Maritime Industry, History of Marketing, Brochures, Ephemera

OSMANLI DÖNEMİNDE MENKUL KIYMET PİYASALARI

Nevzat Tetik*, Ersin Kanat**

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı, Galata Bankerleri, Menkul Kıymetler Borsası, Borsanın gelişimi

Teorik Alt Yapı

Osmanlı döneminde menkul kıymetlerle ilgili alım ve satım işlemlerinin kesin olarak ne zaman başladığıyla ilgili net bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat Galata ve çevresindeki tüccar, sarraf ve bankerler tarafından bu tür ve benzeri işlemlerin yapıldığı bilinmektedir. Dünya'daki gelişimine bakıldığı zaman, Avrupa'da borsa faaliyetleri Osmanlı'ya göre daha erken başlamıştır. Fakat Avrupa'daki borsaların da gelişimi 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bunun en büyük sebeplerinden bir tanesi ise sanayileşme ve şirketleşmedir. Ayrıca, bu dönemde deniz aşırı ticaretin ve yatırımlarında arttığı görülmektedir. Buna paralel olarak, tezgâh üstü de olsa Osmanlıdaki borsa faaliyetleri de yine 19. yüzyılda artmaya başlamıştır.

Osmanlı dönemindeki işlemlere ait daha detaylı bilgilere ulaşılabilmesi ve döneme ilgili yorumların yapılabilmesi amacıyla, çalışma beş ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm konu hakkında genel bir bilgilendirme yapmak amacıyla yazılmış olan giriş bölümüdür. İkinci bölüm, Osmanlı Devleti'ndeki bilinen ilk menkul kıymet işlem-

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Malatya, Türkiye, nevzat.tetik@inonu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü, Zonguldak, Türkiye, ersinkanat@beun.edu.tr

lerinin gerçekleştiği Galata Borsası'nın anlatıldığı bölümdür. Üçüncü bölümde ise devletin kısmen de olsa kontrol altına aldığı ilk borsa olan Dersaadet Tahvilat Borsası anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde, Cumhuriyet dönemindeki İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na kadar faaliyet gösteren Esham ve Tahvilat Borsası'ndan bahsedilmiştir. Son olarak, sonuç kısmı yorumların ve değerlendirmelerin yapıldığı bölümdür.

Günümüzde teknoloji ve iletişim araçlarının gelişmesiyle sermaye hareketleri ve menkul kıymetlerle ilgili işlemler kolay, etkili ve daha yoğun şekilde gerçekleşmektedir. Finansal piyasaların küreselleşmesi, ülkeler açısından menkul kıymet borsalarının önemini arttırmıştır. Bu çalışmada, ülkemiz için de büyük önem taşıyan menkul kıymet borsasının gelişim sürecini göz önüne serebilmek amacıyla, Osmanlı dönemindeki menkul kıymet işlemleri araştırılmaktadır.

Yöntem

Avrupa'daki sanayi devrimi, ticaretin gelişmesine sebep olmuştur ve Osmanlı devleti bu değişime hızlı bir şekilde ayak uyduramamıştır. Bu devrimi hızla tamamlayan ülkelerde sanayileşme ile birlikte ticaret ve şirketleşmenin de geliştiği bilinmektedir. Bu sayede, bu ülkelerde borsa faaliyetleri de hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de borsa faaliyetlerinin yürütülmesini gerekli hale getiren etkenlerden bir tanesi, Avrupa ülkelerinde meydana gelen bu değişim ve gelişimdir. Bir diğer önemli etken ise, Kırım Savaşı sonrası dış piyasalardan alınan borçlara ait tahvillerin Avrupa borsalarında kota edilmesidir. (Beşirli, 2009: 190).

Galata ve çevresinde yürütülen tüm işlemlerin tezgâh üstü gerçekleştirildiği bilinmektedir. Dolayısıyla herhangi bir yasal düzenleme ve denetleme bulunmuyordu. Galata borsası ilk olarak Galata çevresinde bulunan azınlıklar tarafından kurulmuştur. Kuruluşunda basit şekilde yürütülen işlemler zamanla tüccarların ve bankerlerin yurt içi ve yurt dışı bağlantıları sayesinde farklı bir boyut almaya başlamıştır.

Galata Borsası'nın kuruluşunu 1836 yılına kadar geriye götüren kaynaklar mevcuttur. Bu borsanın ilk kuruluş faaliyetinde bulunan kişinin Antoine Ducci olduğu ve ayrıca Ducci'nin kuruluştan 1856 yılının Eylül ayına kadar borsanın müdürlüğünü yaptığı söylenmektedir (Uğur, 2018: 24).

Borsanın oluşumu ne kadar eskilere dayandırılırsa dayandırılınsın, 1850'li yıllara kadar günümüzdeki gibi menkul kıymet işlemlerinin yapılmadığı düşünülmektedir. Borsada daha çok kambiyo işlemleri üzerinde duruluyordu. Başka bir ifadeyle belirtmek gerekirse, günümüzdeki gibi menkul kıymet işlemleri 1854 yılından itibaren başlamıştır. Bunun nedeni, Kırım Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin savaştan kay-

naklı finansman sorununu çözmek için tahviller çıkarması ve bu tahvillerin Galata Borsası'nda satılmasıdır. Bu durum Galata Borsası'nın günümüzdekine benzer işlemler yapan bir borsa haline dönüşmesine sebep olmuştur (Al ve Akar, 2013: 40).

Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünya üzerinde menkul kıymet işlemlerinin artıyor olması, Galata Borsası'nın Avrupa borsaları tarafından da tanınması ve işlem hacminin artıyor olması bu işlemlerin devlet kontrolünde yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu ilk devlet kontrollü borsa "Dersaadet Tahvilat Borsası" adıyla kurulmuştur.

Bazı kaynaklar bu borsanın kuruluşunu 1866 yılına dayandırmaktadır. Bu yılda çıkarılan bir kararname ile borsa kurulmuş ve bir komiser ile yirmi kişilik yönetim komitesi atanarak işlemlerin yürütüldüğü söylenmektedir. Ayrıca emniyet işlerinin yürütülebilmesi amacıyla da yeterli miktarda zaptiye görevlileri atanmıştır. Böylece söylentiler ve hava oyunlarından kaynaklı zararlardan halk korunmaya çalışılmıştır (Beşirli, 2009: 191).

Diğer taraftan; bazı farklı kaynaklara göre borsa, 1873 finansal krizi sonrası kurulmuştur. Hükümetin bu tarihten önce benzer girişimleri olduğu söylenmektedir. Fakat bu girişimlere borsa esnafı tarafından karşı gelinmiş ve itiraz edilmiştir. Ancak 1873 finansal krizinin etkisi bu direnişlerin azalmasına sebep olmuştur ve hükümetin bu yılda yapmış olduğu girişim gerçekleşerek Dersaadet Tahvilat Borsası resmi olarak kurulmuştur (Yılmaz, 2014: 51).

Belirli bir dönem Dersaadet Tahvilat Borsası ismiyle faaliyet gösteren borsa daha sonra "Esham ve Tahvilat borsası" ismini almıştır. Bahsi geçen faaliyetler Cumhuriyet dönemine kadar bu borsada yapılmıştır.

Sonuç

İlk olarak, Galata Bankerleri arasında yapılan işlemlerle başlayan Galata Borsası, zaman içerisinde daha organize bir şekil almaya başlamıştır. Kısa süre sonra bu işlemlerin daha resmi ve denetlenebilir olabilmesi amacıyla, "Dersaadet ve Tahvilat Borsası" kurulmuştur. Bu sayede, başta borçlanma tahvilleri olmak üzere, menkul kıymet alım ve satım işlemleri piyasası hız kazanmıştır. İlerleyen dönemlerde borsanın ismi "Esham ve Tahvilat borsası" olarak değiştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde borsa faaliyetlerinin sadece basit işlemlerden oluşmadığı aynı zamanda çok farklı işlemlerin de yapıldığı bilinmektedir. Bu işlemlere örnek verilecek olursa; opsiyon işlemleri, repo, kamu borçlanma senetleri, türev ürünler ve çeşitli kaldıraçlı ürünler gibi işlemler sıralanabilir.

Kaynakça

- Beşirli, Mehmet (2009). Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilât Borsası'ndan Eshâm ve Tahvilât Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 185-208.
- Uğur, A. (2018). Osmanlıda Menkul Kıymetler Borsası. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Al, H., & Akar, Ş. K. (2013). Galata Borsası 1830-1873. İstanbul: Borsa İstanbul Yayınları.
- Yılmaz, C. (2014). Osmanlı Borsasının İşlem Hacmi Ne Kadardı? Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi. 49-60.

SECURITY MARKETS IN THE OTTOMAN PERIOD

Abstract

Today, with the development of technology and communication tools, transactions in capital movements and securities are realized more easily, effectively and intensively. The globalization of financial markets has increased the importance of stock markets in terms of countries. In this study, securities transactions in the Ottoman period are being investigated in order to consider the development process of the securities market, which is also important for our country.

There was no clear findings about when the purchase and sale of securities were started During the Ottoman period. However, it is known that such and similar operations have been done by the bankers in and around Galata.

During those periods, the transactions were carried out in the form of a counter-top market. In other words, all transactions were carried out without an official exchange of any arrangements, intermediary institutions or transactions. Although there was no formal and supervised stock market, the operations of Galata Bankers are called Stock Exchange of Galata.

When we look at the development in the world, stock market activities in Europe started earlier than in the Ottoman Empire. However, the development of the stock markets in Europe took place in the 19th century. Industrialization and corporatization are the biggest reasons of this situation. In addition, it is observed that overseas trade and investments increased during this period. at the same time, the stock market activities in the Ottoman Empire have started to increase again in the 19th century.

Keywords: Ottoman, Galata Bankers, Stock Exchange, Development of Stock Market

TÜRK FİNANS TARİHİNDEN BİR KESİT: ZİRAAT BANKASI TEFTİŞ RAPORLARI IŞIĞINDA 1940'LI YILLARDA ŞUBE BANKACILIĞININ TİCARİ VE SOSYAL GÖRÜNÜMÜ

Ergül Ballı*, Esra İşbilen Duru

Anahtar Kelimeler:

Ziraat Bankası, Ali Şakir Ağanoğlu, finans tarihi, şube bankacılığı, doküman inceleme

Teorik Alt Yapı

1940'lı yıllar iktisadi göstergeler açısından II. Dünya Savaşı'nın yarattığı daralma dönemi ile savaş ertesinde yaşanan canlanma döneminin –altın yıllar- birbirini takip ettiği iki alt döneme ayrılır. Öte yandan ulusal kapitalist bir ekonominin gelişimi için hayati öneme sahip bir sektör olan bankacılık sektöründe faaliyette bulunan bankalar, şube ağına sahip olan Ziraat Bankası ve İş Bankası dışında daha ziyade tek şubeli yerel bankalardır. Oysa savaş döneminde biriken servetlerin de etkisiyle sermaye birikimi artmış; böylelikle savaşın bitişini takip eden yıllarda özel ve çok şubeli bankalar gelişmeye başlamıştır. Araştırma dönemi olan 1940'lı yıllarda Türk bankacılık sektörünün en uzun ömürlü işletmesi olan ve teşkilat ağının yaygınlığı ile

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü, İstanbul, ergul.balli@gedik.edu.tr

** Öğr. Gör., İstanbul Gedik Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, İstanbul, esra.isbilen@gedik.edu.tr

öne çıkan Ziraat Bankası doğaldır ki genelde ekonomide özelde de sektörde yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir.

Araştırmanın ana kaynağını oluşturan Ziraat Bankası teftiş raporları ise Ali Şakir Ağanoğlu'na aittir. Trabzon'un köklü ailelerinden birine mensup olan Ağanoğlu (1915-2005) Ticaret Bankası Genel Müdürlüğü, milletvekilliği, Cumhuriyet Senatosu üyeliği ve devlet bakanlığı yapmıştır. Bürokrasi hayatına Ziraat Bankası'nda müfettiş olarak çalışarak başlayan Ağanoğlu, 1941-1949 yılları arasında görevini ifa etmiştir. Zeki ve güçlü gözlem becerisine sahip olan müfettiş, bankaya sunmuş olduğu raporların birer kopyasını da kendisi için düzenlemiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarını da kapsayan teftiş raporları, nüvesi 1863 yılında kurulan Memleket Sandıkları'na dayanan Ziraat Bankası'na ait olması ve bir tarım ülkesinde tarımsal kesimin kredi ve finansman ihtiyacını karşılayan bir bankanın taşradaki bankacılık faaliyetlerini odağına alması bakımından ilgi çekicidir.

Bankaların aktiflerini oluşturan en önemli varlıkları krediler iken, kaynaklarını oluşturan başlıca kalemleri ise bireysel ve ticari müşterilerinden toplamış oldukları mevduatlardır. Bu kalemler, bankaların büyüklükleri ve karlılıkları hakkında bilgi sağlarken, aynı zamanda halkın banka ile olan ilişkisi hakkında önemli ipuçlarını açık etmektedir. Banka teftiş raporları sayesinde Ziraat Bankası'nın muhtelif şube veya ajanslarında yöre halkına kullandırmış olduğu zirai ve ticari kredilerin türleri ve toplam tutarları, şubelerin kredi işlemlerinden elde ettiği gelirler ile kaza veya şehir halkından toplanan vadeli ve vadesiz mevduatın büyüklüğü hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu bilgilere istinaden çalışmamızın birinci bölümü şubelerin ticari görünümüne ayrılmış olup ilk olarak 1940'larda kullanılan başlıca zirai ve ticari krediler -ipotekli çevirme, müteselsil kefalet ile çevirme, ipotekli verimlendirme, arazi edindirme meyve yetiştirme kredileri ile iskonto ve iştirah kredileri- tanıtılmış ve ilgili dönemde bölge halkının bu kredilere olan rağbet nedenleriyle açıklanmıştır. Ardından şubelerin kaynaklarını oluşturan vadeli ve vadesiz mevduatın büyüklüğü karşılaştırmalı iki yıllık dönemler itibarıyla değerlendirilmiştir. Böylece başta kredi ve mevduat kalemlerinden kaynaklı olan gelir/gider durumunu ortaya koymak mümkün olacaktır. Benzer şekilde raporlardan elde edilen verilerle bir banka müfettişinin gözünden şubelerin sosyal görünümünü hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Bu kapsamda şube çalışanlarının kadro içindeki dağılımı, çalışanların birbiriyle, yöneticileriyle, müşterilerle, yerel yönetimlerle ve bölge eşrafıyla olan ilişkilerine yer verilmiş, arka planda bu ilişkileri şekillendiren ekonomik ve sosyal şartlar ile hukuki çerçeve resmedilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın kaleme alınmasının iki temel amacı vardır. İlki teftiş edilen Ziraat Bankası şube ve ajanslarının gelir-gider ve kârlılık durumu, formel ve informel örgüt

yapısı, şubenin büyüme potansiyeli ve karşılaştığı zorluklar, bulunduğu bölgede taşra ekonomisine yaptığı katkı ile makro ve mikro çevre faktörlerine ilişkin bulguları II. Dünya Savaşı ve sonrasında iktisadi atmosferi altında ortaya koymaktır. Bu sayede 1940'ların Anadolu'sunun sosyo-ekonomik tarihi ile işletmecilik tarihi birikimine katkıda bulunmak mümkün hale gelecektir. İkinci amaç ise banka teftiş raporlarının iktisat tarihi ve işletme tarihi yazınına yapabileceği potansiyel katkının önemine dikkat çekmektir.

Yöntem

Çalışmada araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan bir nitel araştırma yöntemi olan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmamızda belgeler ek veri kaynağı olarak değil araştırmanın veri seti olarak ele alınmış olup, Ziraat Bankası müfettişlerinden Ali Şakir Ağanoğlu'nun Anadolu'ya yaptığı teftiş seyahatleri sonucu oluşturduğu raporların 1941-1949 yıllarını kapsayan iki cildi ile müfettişin hatıratı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Çalışmamızın temaları olarak plasman, zirai krediler, ticari krediler, gelirler, mevduatlar, şube içi ilişkiler ve şube dışı ilişkiler olmak üzere yedi kategori belirlenmiştir. Temaların birbirinden bağımsız ve birbirini dışlayan bir tarzda olmasına özen gösterilmiştir. Analiz birimiz *kelime* olarak seçilmiş, temaların altında tanımlanmıştır. Araştırmacının seçimine bağlı olarak verilerin sayısallaştırılması mümkün olmakla birlikte, çalışmamızda belirlenen temalar ve sözcükler doğrultusunda analizin yapılması ve elde edilen sonuçların rapora dönüştürülmesi tercih edilmiştir. Dokümanlardan elde edilen veriler kullanılırken çalışmaya konu olan kişilerin isimleri saklı tutulmuş, ilgililer yalnızca isim ve soy isimlerinin ilk harfleriyle tanıtılmışlardır.

Sonuç

Sonuç olarak, zirai krediler özelinde kredi bilincinin tam olarak oluştuğunu söylemenin henüz mümkün olmadığı görülmektedir. Özellikle 5254 sayılı Kanun ile verilmeye başlanan tohumluk kredisi için yalnızca köylünün değil üst düzey yerel yöneticilerin de kredi işleyişini tam olarak kavrayamadıkları hatta zaman zaman hibe ile karıştırdıkları görülmektedir. Halkın rağbet ettiği kredilere bakıldığında zirai krediler için kısa vadeli bir kredi olan çevirme kredisinin; ticari krediler için ise tahsil olunacak havaleler ile iskonto ve iştirah kredilerinin öne çıktığı görülmektedir. Araştırmanın kapsamı özel amaçlı devlet bankalarının kuruluşundan özel bankaların gelişmeye başladığı geçiş dönemine rastlamakla birlikte banka için rekabet

unsuru oluşturabilecek tek bankanın İş Bankası olduğu görülmektedir. Şube içinde teftiş konusu olan meselelerin, ağırlıklı olarak tanidikların bankada çalıştırılması, muhtar-kaymakam gibi bölgede hakim olan yerel yönetimden kişilerle banka çalışanları arasında bazen işbirliği bazen de çatışma olarak seyreden ilişkilerden ileri geldiği tespit edilmiştir. Öz olarak Türkiye geneline yayılmış çok sayıda şubeye sahip ve ülkenin ekonomik nabzını tutabilecek büyüklükte bir banka olan Ziraat Bankası özelinde 1940'lı yılların ticari ve sosyal hayatı "içeriden bir gözün" bakış açısından analiz edilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ali Şakir Ağanoğlu'nun 1941-1949 Yıllarını Kapsayan Ziraat Bankası Teftiş Raporları (İki Cilt) Akgüç, Ö. (1975). Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler. Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Akgüç, Ö. (1987). 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akın, R. (2001). *Milli Mücadele Yıllarında Ziraat Bankası Yönetimi*. Tarih ve Toplum. 216, 402-407.
- Atasagun, Y. S. (1939). Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888 – 1939. İstanbul: Kenan Basımevi ve Klîşe Fabrikası.
- Atasagun, Y. S. (1943). Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası. İstanbul: Kenan Matbaası.
- Babuşcu, Ş. ve Hazar, A. (2017). Bankacılığa Giriş. Ankara: Bankacılık Akademisi Yayınları.
- Boratav, K. (2015). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009. Ankara: İmge Kitabevi.
- Coşar, N.2010. "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi", Ed. Nevin Coşar ve Melike Bildirici. *Tarihi Siyasal Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008*. içinde. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında T.C. Ziraat Bankası 1923-1973. (1973). Ankara: T.C. Ziraat Bankası Yayını.
- Hazar, N. (1986). T.C. Ziraat Bankası (1863-1983). Ankara: T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayını.
- İlter, Ş. S. (1967). Ziraat Bankası Dün-Bugün. Ankara: Başnur Matbaası.
- Kaya, F. (Editör). (2012). Bankacılık Giriş ve İlkeleri. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kazgan, G. (2002). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. (2012). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koraltürk, M. (yayına hazırlayan). Ali Şakir Ağanoğlu'nun Hatıraları. Yayınlanmamış çalışma.
- Koraltürk, M.(2013). *Bir Banka Müfettişinin Raporlarına Göre Taşrada Yolsuzluklar ve Ekonomi*.Toplumsal Tarih. 234, 22-26.
- T.C. Ziraat Bankası Yüzüncü Yıl 1863-1963. (1963). Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası: Elli Senelik Hayat ve Faaliyetleri 1888-1938. (1938). Ankara: T.C. Ziraat Bankası Yayını.

Yenal, O. (2003). Cumhuriyet'in İktisat Tarihi. İstanbul: Homer Kitabevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi. (1964). Ankara: Ziraat Bankası Yayınları.

İloğlu, A. S. Türkiye'de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası.<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/9376> (27.02.2019).

Ziraat Bankası Kanunu. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3629.pdf>. (27.01.2019)

Ziraat Bankası Tüzüğü. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5995.pdf> (27.01.2019)

A PART OF THE TURKISH FINANCE HISTORY: COMMERCIAL AND SOCIAL VIEW OF BRANCH BANKING BASED ON INSPECTION REPORT OF ZİRAAT BANK IN 1940'S

Abstract

The variety of the sources used in history writing and becoming visible through scientific studies, provide significant opportunities for the development of business history, which is a novel discipline. In this context, the source that we want to put forward (emphasize) is the reports of bank inspections, in particular, the reports of Ali Şakir Ağanoğlu, who is one of the inspectors of Ziraat Bank, acquired from his inspections performed in Anatolia.

This study focused on two main objectives. First one is about to reveal inspection of income-outcome and profitability of Ziraat Bank branches and agencies, formal & informal status of organizational structure, growth potential of branch and difficulties faced, contribution to provincial economy of the state and findings related to both macro/micro environmental factors under the economic conditions of II. World War and post-war period. Thus, it will be possible to contribute to business history and especially 1940's Anatolian socio-economic history. On the other hand, the second goal is to remark economics history of bank inspection reports and literature of business history.

Inspection reports that constitute the main source of the study is belong to Ali Şakir Ağanoğlu. Ağanoğlu (1915-2005), who is a member of one of the well-known families of Trabzon, has served as a member of the Chief Executive Officer of Trade Bank, parliament, Republican Senate and minister of state. Ağanoğlu, worked at Ziraat Bank between 1941-1949, also keep a copy of the reports submitted to the bank for himself. In addition, document review method was used as a qualitative research method while Ağanoğlu's unpublished memories were used together with these inspection reports.

As a result, it is not possible to argue that credit awareness for agricultural loans is entirely formed. It is understood that, especially for the seed credit, which was started to be used by Law No. 5254, not only villagers but also senior local administrators could not fully comprehend the functioning of credit. We observed that public demanded the short-term credits. The focused period was encountered with the transition period which is directly related to government banks

established with special purposes and the development of private banks. Besides, İş Bank was the unique which capable of creating competition. In conclusion, commercial and social life of 1940s have been attempted to analyze from the perspective of an inspector worked for Ziraat Bank.

Keywords: Ziraat Bank, Ali Şakir Aġanoġlu, finance history, branch-banking, document review

TÜRK İŞLETME TARİHİNDE, ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCÜL BİR İŞLETME GRUBU ÖRNEĞİ: ETİBANK

Muzaffer Aydemir*

Anahtar Kelimeler:

Etibank, işletme grupları, işletme tarihi, madencilik ve enerji.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunu müteakip bir dizi milli kalkınma hamlesine girişmiştir. Dönemin olumsuz koşullarına rağmen istenilen kalkınmanın sağlanabilmesi için tüm ihtiyaçları karşılayabilecek örgütsel yapı arayışları özgün bir işleme grubu modelinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1924 yılında İş Bankasının kurulmasını müteakip, Sanayi ve Maadin Bankası ve Sümerbank ile devam eden banka merkezli işletme grubu modeli 1935 yılında Etibank'ın kurulması ile devam etmiştir. Madencilik, enerji ve bankacılık sektöründe faaliyet gösteren Etibank ileri dönemde ortaya çıkacak özel holdinglere de model olmuştur. Kuruluş amaçları ve faaliyetleri madencilik ve enerji sektöründe faaliyet gösterecek işletmeler kurmak, kurulu işletmelere iştirak etmek olarak belirlenen Etibank bu işletmelere finansal destek sağlamanın yanında bankacılık da yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin dönüşüm sürecinin önemli bir aşaması olan Etibank işletme tarihi çalışmaları için değerli ve özgün bir örgütsel modeldir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, İstanbul, Türkiye, muzaffer.aydemir@altinbas.edu.tr

Teorik alt yapı

Günümüz ekonomilerinin gelişmiş örgütsel yapılarından birisi de işletme gruplarıdır. İşletme grupları, gelişen ve gelişmiş ülke ekonomilerinde önemli yere sahiptir (Chung, 2001; Fisman and Khanna, 2004). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda bulunan işletme grupları etkin bir konuma sahiptirler. Faaliyette buldukları ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin merkezinde yer alan işletme grupları aynı zamanda sosyal hatta politik hayatlarında da etkindirler (Maman, 2002). Türkiye’de holding olarak adlandırılan işletme gruplarına Japonya’da keiretsu, Almanya’da konzerne, ABD’de conglomerate/holding, Kore’de chaebol, Tayvan’da jituan-give, İspanya’da groupos, Hindistan’da business houses, Latin Amerika ülkelerinde grupos economicos adı verilmektedir (Aydemir, 2010).

Kalkınmakta olan ülkelerin ayırıcı özelliklerinden birisi de işletme gruplarının varlığı ve etkinliğidir. Kore’de chaebol ve Japonya’da keiretsular bunlara verilebilecek en güzel örneklerdendir. Ülkemizde 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası da öncü bir işletme grubu modelidir (Aydemir, vd, 2012). İşletme gruplarının ayırıcı özelliği örgütsel yapılarından kaynaklanmaktadır. İşletme gruplarını diğerlerinden ayıran, merkezi kontrolün altında, farklı alanlarda faaliyet gösteren bağımsız işletmelerin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan (Chang, 2006) örgütsel yapılarıdır. İşletme gruplarında, grup içinde faaliyet gösteren işletmelerin yönetsel, finansal olarak bağlı olduğu üst yapı holding olarak adlandırılmaktadır.

Dünya ile kıyaslandığında ülkemizde işletme tarihine olan ilgi daha az olsa da bu konuda yapılan çalışmalar gittikçe artmaktadır. Özellikle Anadolu Beylikler, Osmanlı İmparatorluk ve erken cumhuriyet dönemleri çalışılması gereken ayrıcalıklı alanlardır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasını müteakip başlatılan milli kalkınma yaklaşımı, bu amaç uğrunda gösterilen çabalar ve çabaların sonucu ortaya çıkan örgütsel yapılar kendilerine has özellikler taşımaktadır. İş Bankası ile başlayan örgüt modeli Sanayi ve Maadin Bankası ve Sümerbank ile devam etmiştir. Aynı amaç uğrunda oluşturulan örgütsel modelin son halkası ise Etibank’tır. 1935 yılında kurulan Etibank uzun yıllar ülkeye farklı alanlarda hizmet etmiş bir örgüttür. Çalışmamızda cevabı aranan soru; Etibank’ın bir “banka mı, anonim şirket mi yaksa dönemin koşullarının şekillendirdiği bir işletme grubu” mu olduğudur. Çalışmamızın birkaç amacı bulunmaktadır. Birinci amacımız, ileride yapılacak çalışmalar için erken cumhuriyet dönemine ve dönemin örgütlerine olan ilgiyi arttırmaktır. İkinci amacımız işletme tarihinde özgün bir model ortaya çıkarmaktır. Son olarak, daha önce kurulmuş üç benzer yapı ile Etibank arasındaki ilişkilerin ortaya konmasıdır.

Yöntem

Çalışmamızda Etibank'ın kuruluşu ve müteakip dönemine ait dokümanlar incelenmiştir. Etibank ile yazındaki işletme grubu ayırıcı özellikleri karşılaştırılmıştır. Özellikle Etibank kuruluş kanunu ve müteakip dönemde yürüttüğü yönetsel faaliyetler ile işletme grubunun örgütsel ve yönetsel özellikleri arasındaki benzerlikler ortaya çıkartılmıştır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hızlı bir milli kalkınma hamlesine girilmiştir. Bu kapsamda daha tam bağımsızlık kazanılmadan İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrede belirlenen esaslar müteakip dönemde uygulanmaya başlanmış, yeni örgütsel yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk olarak 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. 1929 Büyük Buhran sonrası Sanayi ve Maadin Bankası kapanmış, yerine 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Ancak hala enerji ve madencilğe ait sektörlerde ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Sorunun temelleri ise daha eskilere dayanmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yöneticileri, madencilik işlerini bir düzene koymak amacıyla Maden Nizamnameleri hazırlanarak yürürlüğe koymuş, ülke madenciliği arzu edilen düzeyde gelişmemiş ve konu Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir (İleri, 2011: 287). Enerji konusunda durum maden sektöründen farklı değildir.

Banka merkezli işletme grubu örneği olan Sanayi ve Maadin Bankası'nın kapanması, yerine Sümerbank'ın kurulmasına rağmen milli kalkınma için belirlenen hedefler yeterince elde edilememiştir. Madencilik ve enerji sektörlerinde de benzeri bir örgütsel yapının kurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çözüm yine benzer bir örgütsel yapı Etibank'tır.

Etibank, 14 Haziran 1935 tarih ve 2805 sayılı Kanunla "Memlekette Mütenasip ve Madencilikle Enerji Üretim ve Dağıtımının Özelliklerine ve Koşullarına Cevap Verecek Biçimde 20 Milyon Sermayeli Yüksek Bir Mali Müessese" olarak kurulmuştur (Kara, 2012: 132). Etibank kuruluşundan itibaren bir banka olmanın ötesinde bir işletme grubu yapısında faaliyet göstermiştir. Etibank'ın batı ülkelerindeki holding şirketlerine benzeyen bir bünyesi vardır (Zarakolu, 1958: 172). Yazar Etibank'ın örgütsel yapı ve işleyiş açısından bir holding olduğunu belirtmektedir. Holding yapısının tercih edilmesi ise finansal nedenler yani zaten kıt olan kaynakların çeşitli işletmeler arasında en uygun ve verimli şekilde kullanılmasına imkan hazırlamak ile açıklamaktadır. İşletme grupları; geniş bir iş alanında farklılaşma, finansal açıdan

birbiri ile etkileşimli ve dünya ekonomisinde etkin (Ghemewat, Khanna, 1998, 35) örgütsel yapılarıdır.

Ancak holding yapısının tek tercih nedeni finansal kolaylıklar değildir. Örgütsel yapının banka merkezli işletme grubu olarak oluşturulmasını nedenlerini daha iyi anlayabilmek için kuruluş kanununa bakmamız gerekmektedir. 20 Haziran 1935 tarihinde 20 milyon sermaye ile kurulan Etibank'ın kuruluş kanununda 20 madde bulunmaktadır. Kanunda da belirtildiği üzere Etibank'ın faaliyet alanları madencilik, elektrik işleri ve bankacılık olarak belirlenmektedir. Kuruluş amaçları ve işleyişini açıklayan dördüncü maddenin altı maddesinden beşi işletmecilik ile ilgilidir. Son altı madde bankacılık işlemleri ile ilgilidir. Yine kanunun beş, altı ve yedinci maddeleri maden ve elektrik üretimi, ticareti ve işletmeciliği ile ilgilidir. Ayrıca yönetsel yapısını açıklayan on ikinci maddede genel müdürün biri maden ve diğeri elektrik müte-hassısı olmak üzere iki teknik muavini ile bir de banka işlerinde müte-hassısı üçüncü muavini bulunmaktadır (Etibank kanunu, 1935). Diğer maddeler mali işleyişi düzenleyen kurallara aittir.

Örgütsel olarak değerlendirdiğimizde işletme grubu yapısında bir ana işletme ve bu işletmeye bağlı iştirakler bulunmaktadır. İşletme grupları ana işletmenin yönetsel kontrolü altında faaliyet gösterirler (Gulien, 2000). Etibank kuruluş kanununda da belirtildiği gibi üç alt sektörde, madencilik, enerji ve bankacılık faaliyet gösterecek işletmeleri kurmuş, kurulu işletmeler iştirak etmiş ve ana işletmeye bağlı olarak onları yönetmiştir. Kuruluşundan 1984 yılına kadar geçen süreçte Etibank'a bağlı olarak toplam 16 işletme kurulmuştur. İşletme grupları faaliyette buldukları pazarlarda etkindirler (Khanna, Palepu, 2000). Etibank'ın kurduğu veya iştirak ettiği işletmeler faaliyette bulunduğu dönem boyunca pazarın lideri konumdaki işletmelerdir. Özellikle madencilik konusunda Etibank devletçi ekonomik politikaların takip edildiği uzun yıllar boyunca piyasanın lideri konumundadır.

Etibank kendisinden daha önce kurulan İş Bankası, Sanayi Maadin Bankası ve Sümerbank gibi bir banka olmanın ötesinde banka merkezli işletme grubudur.

Kaynakça

- Aydemir, M. (2010), Üst yönetim ekibi heterojenliğinin işletme performansı üzerine etkisi: Türk işletme grupları iştirakleri üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi.
- Aydemir, M., Ozkaleli, M., and Katircioglu, S. T. (2012). The roots of holdings through state: Evidence from Turkish industry and Maadin Bank in Turkey. *Actual Problems of Economics*, 136 (11): 250-259.
- Chang, S. J. (2006). Business groups in East Asia: Post-crisis restructuring and new growth. *Asia Pacific J Management*, 23, 407-417.

- Chung, C. C. (2001). Markets, culture and institutions the emergence of large business groups in Taiwan, 1950's-1970's. *Journal of Management Studies*, 38(5), 719-745
- Etibank kanunu, (Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 22/VI/1935 - Sayı : 3035) No. Kabul tarihi 14 - VI – 1935.
- Fisman, R. and Khanna, T. (2004). Facilitating developmant: The role of business groups. *World Development*. 32(4), 609-628.
- Ghemawat, P. Khanna, T. (1998). The nature of diversified business groups: A research design and two case studies. *The Journal of Industrial Economics*, 46(1), 35-61.
- Gulien, F. M. (2000). Business groups in emerging economies: A resource-based view. *Academy of Management Journal*, 43(5), 367-380.
- İleri, T. (2011). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de madencilğin genel durumu ve Atatürk'ün Madencilikle İlgili Düşünceleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 19(1), 287-296.
- Kara, M. (2012). Cumhuriyet döneminde Ereğli kömür havzası (1920-1940). *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14(1), 111-137.
- Khanna, P. and Palepu, K. (2000). Is group affiliation profitable in emerging markets? An analysis of diversified Indian business groups. *The Journal of Finance*, 55(2), 867-891.
- Maman, D. (2002). The emergence of business groups: Israel and South Korea compared. *Organization Studies*, 23(5), 737-758.
- Zarakolu, A. (1958). Türkiye'nin maden ve enerji ekonomisinde Etibank. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1, 165–194.

AN IMPORTANT BUSINESS GROUP IN TURKISH BUSINESS HISTORY: ETIBANK

Abstract

The Republic of Turkey initiated a number of development programs just after its foundation. Despite the unfavorable conditions of the period, in order to achieve the desired development level, the search for organizational structure that could meet all the needs led to the emergence of a unique processing model. As a result, "İşbank" was founded in 1924 based on the bank-centered business group model and continued with the foundation of "Sanayi and Maadin Bank" and "Sümerbank". This model continued with the establishment of "Etibank" in 1935. Etibank, operating in the mining, energy and banking sectors, had also become a model for private holdings that emerged lately. Etibank aimed to establish enterprises that operate in the mining and energy sector and to join the established enterprises. Etibank, an important stage of the transformation process of the Republic of Turkey, is a valuable and unique organizational model for the business history studies.

Keywords: Etibank, business groups, business history, mining and energy.

TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK DEĞİŞİMİ İÇERİSİNDE 1960'LARDAN GÜNÜMÜZE UZANAN BİR İŞLETMESİ: ARZU FİLM

Ebru Özer Topaloğlu*, Murat Topaloğlu,
Rukiye Sönmez*****

Anahtar Kelimeler:

Türk Sineması, Arzu Film

Giriş

Başlangıcından günümüze kadar geçen sürede Türk sineması aynı üretim mekanizmaları tarafından yönetilmektedir. 1915 yılında Fuat Uzkınay tarafından çekilen ilk filmle beraber başlayan Türk sineması 100 Yıllık tarihinde birçok kriz dönemleri yaşamıştır. Süreç içerisinde birçok yapım firması sinema tarihinde gelip geçmiştir. İlk özel yapım evi olan Kemal Film ile başlayan bu tarih birçok büyük yapım firmasını içerisinde barındırmaktadır. Çalışmamızın konusu olan Arzu film şirketini diğerlerinden ayıran en önemli nokta kurulduğu 1963 yılından beri sinema tarihi içerisinde gelip geçen birçok şirketten sonra bugün hala Türk sineması için

* Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, eoz@erbakan.edu.tr

** Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Tasarımı Bölümü
mtmurattopaloglu@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
Bankacılık ve Finans Bölümü, rsonmez@comu.edu.tr

önemli bir yapımcı olarak varlığını devam ettirmesidir. Arzu Film'in tarih içerisinde yaptığı filmler bugün tekrar tekrar izlenmektedir. Günümüzde Arzu Film ekolü olarak bilinen bu üretim mekanizması aslında yapımcı ve yönetmen olarak Türk sinema tarihinde önemli bir yeri olan Ertem Eğilmez'in kişiliğinde birleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Arzu Film sadece bir şirket olarak değil ürettiği filmlerle Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısının da önemli yerleri olan eserler vermiştir. Bugün hala Türk sineması deyince aklımıza gelen filmler Ertem Eğilmez'in eserleridir. Ertem Eğilmez yalnızca bir yönetmen olarak değil bir sanatçı olarak da Türk sinemasında önemli başarılarla imza atmıştır. Fakat bu çalışmada Ertem Eğilmez'in yönetmen kişiliğinden çok yapımcı kimliğine değinilecektir.

Sinema yapısı gereği üretim ve dağıtım mekanizmaları dikkate alındığında büyük bir endüstridir. Sinemayı diğer endüstrilerden ayıran en önemli etmen ise içerisinde barındırdığı sanatsal ve kültürel dinamikleridir. Sinema başlangıcında bir kültür ürününden ziyade ticari bir ürün olarak ortaya çıkmıştır. 1895 yılında Lumiere kardeşlerin Grand Cafe'deki ilk gösterimleri ile başlayan süreç, bugün bütün büyüklüğüyle varlığını devam ettirmektedir. Başlangıcında ticari bir ürün olarak başlayan sinema, diğer sanat dallarını da içeren sanatsal bir ürün haline dönüşmüştür. Fakat bütün bu sanatsal beslenmelerine karşın sinema üretim aşamasından son tüketim noktasına kadar ekonomik bir değerler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepten ötürü sinemanın finansmanı, yönetimi ve varlığını devam ettirmesi bir endüstri haline gelmesini gerekli kılmıştır. Sinemanın içerisinde bulunan bütün bu kültürel ve sanatsal değerler, değişimler, istekler ve zevkler etrafında ekonominin temel alındığı endüstriyel bir meta olarak şekillenmiştir. Dolayısıyla sinema şirketleri birer üretim mekanizması olarak değil başlı başına ticari bir işletme olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada 1963 yılında kurulmuş olan ve Türkiye'de sinema endüstrisinde büyük önemi olan Arzu Film'in kuruluş yıllarından itibaren tarihsel süreci o dönem çıkan yayınlarda yer alan mülakatlar üzerinden ve kaynak taraması yöntemi ile incelenmiştir.

Ertem Eğilmez ve Arzu Film

İlk Türk konulu sinema filmi denemelerinden sonra Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kurulan ilk özel film şirketi Kemal, adını Muhsin Ertuğrul tarafından domine edilen ve tarihe tiyatrosal dönemi olarak geçen yıllardan sonra 1948 yılında belediye gelir kanununda yapılan vergi değişikliği ile Türk sinemasının sektör olma yolundaki adımlarını atmıştır. Yerli filmlerin getireceği kazanç film sektörüne yeni yapımcıların girmesine neden olmuştur. Film üretimi sayısındaki bu artış yeni yönetmen ve yapımcıların ortaya çıkmasına sağlamıştır. Türk sinema tarihi açısından geçiş dönemi

olarak addedilen 1950'li yıllardan sonra 1960'lı yılların başında itibaren başlayan dönemle beraber sinemamız için "Altın Yıllar" olarak tanımlanan dönemle beraber Türk sineması önemli bir sektör haline gelmiştir. 1961 yılında yayınlanan Ses Dergisi'nde sektörün büyüklüğü şöyle tasvir edilmektedir. "1961 yılında sineması yapılan film adedi bakımından gelişme gösterdi. Türkiye'deki sinemalarda oynayan yerli filmlerden elde edilen hasılat 100 milyon liraya yaklaşıyor. Geçen yıl bu sayı 92 milyondur. Türk seyircisinin yüzde yetmiş yerli filmlere gidiyor. Yerli filmlere karşı gösterilen bu büyük ilgi Yeşilçam Sokağı'nda yapılan filmlerin sayısını her yıl artırıyor. 1959 yılında 107, 1960 yılında 117 film çevrilmiştir. Ticaret Odasına kayıtlı 184 firma var. Bu, Amerika'dan sonra en büyük firma sayısıdır." (Ses Dergisi, 1964).

Ertem Eğilmez'in Çağlayan Yayınevi ile başlayan ve Tef Dergisi ile devam eden işletmecilik kariyeri 1961 yılında kurduğu Efe filmle beklediği gibi gitmez. "Ben de bir şeye yenik düşünce sinirlenirim. Bayiye ayıp oldu diye devamla mecbur kaldık yapımçılığa. Bu sefer evi barkı sattık, 3 film daha yaptık, daha beter battık." (Çok ve Ayça, 1974). Fakat bu batış Ertem Eğilmez sektörden ayırmak yerine onun işe daha sıkı sarılmasına sebep olmuştur. 1963 yılında Nahit Ataman ile beraber Arzu Film'i kuran Ertem Eğilmez, başarılı bir iş yapmak için dönemin en önemli komedi yıldızlarından biri olan Öztürk Serengil'i yeni filminde oynatmaya karar verir. Fakat karşısında çok önemli bir sorun vardır. Öztürk Serengil dönemin en büyük yapım şirketlerinden biri olan Kemal Film'in sözleşmeli oyuncusudur. Kemal Film'in sahibi olan yönetmen Osman Seden'e giden Ertem Eğilmez, Öztürk Serengil'in film yapma hakkını bir şekilde satın alır. "Bir gün Osman Seden'e gittim. Ben sizden Öztürk Serengil'i istiyorum, dedim. Adamın star yapmak istediği oyuncu istiyorum. Bende ki yüze bakın... Bir anlamda Arzu Film'in kurucusu Osman Seden'dir. Serengil'i vermeseydi ben nasıl cesaret edip film çekecektim." (Akçura, 1990).

1964 tarihli Fatoş'un Fendi Tayfur'u Yendi, isimli filmle ilk yönetmenlik denemesini yapan Ertem Eğilmez bu filmiyle başarı elde etmiştir. Böylece Türk sinema tarihini her anlamda değiştirecek olan Arzu Film ve Ertem Eğilmez'in hikâyesi başlamıştır. Devamında gelen birkaç komedi filmi ve başka yönetmenler tarafından yönetilen diğer filmlerle beraber sektörde önemli oyuncularından biri haline gelmiştir. 1965 yılında Ertem Eğilmez tarafından yönetilen "Sürtük" filmi sinema tarihi açısından çok önemli bir yerde bulunmaktadır. Bir gazino patronunun çingene bir kızı şarkıcı yapıp ona âşık olması ve kızın bir müzisyene âşık olup patronu terk etmesini işleyen film aslında, Bernard Shaw'un ünlü eseri Pygmalion'un uyarlamasıdır. Filmin başrolünde oynayan Türkan Şoray bu filmde beraber starlığa terfi etmiştir. Sadık Şendil tarafından yazılan senaryosu daha sonra gelecek birçok film için esin kaynağı olmuştur. Film Ertem Eğilmez'in kariyeri içinde önemli bir eşik olmuştur. İlk başlarda

tesadüfen başlayan yönetmenlik kariyeri bu filmde gösterdiği başarısıyla kendini kabul ettirmiştir. Film vizyona girdiğinde çok büyük ticari başarılar kazanmış ve ödüller almıştır. Ertem Eğilmez'in "Sürtük" filmi ile başlayan oyuncu yetiştirme ve onu sektöre sunma becerisi daha sonra gelecek bütün Arzu Film ürünlerinde en dikkat çekici durum olmuştur. Sadece oyuncu olarak değil bugün bile yönetmen, senarist, görüntü yönetmeni olarak çalışan bir sürü ismi sektöre kazandırmıştır. Bir yönetmen olarak değil bir yapımcı olarak da şirketinin başında bulunan Ertem Eğilmez, neredeyse bütün Arzu Film işlerinin aynı yapım mantığıyla üretilmesini sağlamıştır. "Sürtük" filmi ile gelen başarı ile beraber Ertem Eğilmez, adını "Aşk Filmlerinin Unutulmaz Yönetmeni" ne çıkaran melodram filmleri dönemine başlamıştır.

70'li yılların ortalarına gelindiğinde Türkiye'de yaşanan ekonomik toplumsal olaylarla beraber televizyonun insanların hayatına girmesi ile başlayan yeni bir dönem Türk sinemasında etkili olur. Bu dönemde birçok yıldız, film şirketi, film üretmez ve sektörden çekilmeye başlamıştır. Yeni çıkan bu tabloya karşın Ertem Eğilmez ve Arzu Film piyasada ayakta kalabilen birkaç firmadan biri olmuştur. Ertem Eğilmez, 70'lerin sonunda Türk sinemasının önemli isimleri ile çevirdiği kalabalık kadrolu aile komedileriyle önemli başarılarla imza atmıştır. Filmler sadece yayınlandığı zamanda değil bugün bile hala büyük izleyici kitlesi çekebilecek filmler haline gelmiştir. Bu dönemde Ertem Eğilmez sadece yönetmen olarak değil bir yapımcı olarak da ön plana çıkar. Arzu Film, 60'lı yıllarda Türk sinemasının önemli bir dağıtım sistemi olan "kombin" sistemin içine girer. Bu sistem yapımcıların büyük kentlerdeki sinema salonları kendilerine bağlayarak sadece yapımcıların filmlerinin bu salonlarda gösterilmesini sağlayan bir sistem olarak tanımlanabilir. Büyük kentlerdeki bu dağıtım ağından sonra filmler Anadolu'ya dağılarak gösterime girmiştir. Türk sinemasının üretim mekanizması içerisinde çok önemli bir yer tutan bölge işletmelerinin oluşumu da bu döneme denk gelmektedir. Bölge işletmeleri olarak tanımlayabileceğimiz, İstanbul dışındaki diğer kentlerde örgütlenen sinema işletmecileri, salonlarında göstermek istedikleri filmleri önceden finanse ederek üretilmesi üzerine kurulu olan bu sistem her kadar yaratıcılığı engellemiş olsa da Türk sinemasının bir sektör haline gelmesini sağlamıştır. Bölge işletmelerin yapımcılardan belli konular belli oyuncular üzerinden istediği bu filmler yıllık bazda belirli sayıda filmde üretilmesini sağlamıştır. Filmlerin finansmanını önceden bu yapı üzerinden finansa edebilen yapımcı evleri ikameleri, devam ettirecek üretim mekanizmasına sahip olmuştur.

Ertem Eğilmez sadece bir yönetmen ya da yapımcı olarak değil filmlerinin gösterim aşamasında bölge işletmeciliği ve kombin sisteminin en önemli yapımcılarından biri olarak varlığını devam ettirmiştir. 70'li yılların sonunda gelen Türk sinemasındaki kriz ortamından ürettiği filmlerle çıkan Ertem Eğilmez, bu üretim mekanizmasını

belirli formüller üzerinden işletmiştir.” Türk sineması devamlı bir arayış içinde. Doğruyu, iyiyi, güzeli bulmaya çalışıyor. Bunun formülü nedir belli değil. Ancak, “Madem bir filin kalbi senaryodur, bu halde bu işi bir ekip haline getirmeliyiz” diyenlerde var. Bunların başında da yönetmen yapımcı Ertem Eğilmez gelmektedir. Senaryo ekibi desenez bildiğiniz gibi değil. En başta yılların senaristi Sadık Şendil, Münir Özkul, Zeki Alasya, Metin Akpınar Kemal Sunal, yönetmen Zeki Ökten ve Ergin Orbey yeni isimler geliyor. Aşağı yukarı bir aydan fazla çalışılıyor konular üzerinde, herkes fikrini açık açık söylüyor, münakaşa ediliyor. Daha sonra ya vazgeçiliyor ya da konunun üzerine yürünüyor” (Ses Dergisi, 1974). Sadık Şendil de, “Ertem Bey ile yaptığımız filmlerin üzerinde senaryo Sadık Şendil diyor, ama senaryo hiçbir vakit bütünüyle benim olmuyor. Yapımcı yönetmen Ertem Eğilmez in projesi oluyor, onun, ekibinin ve nihayet benim yardımım var yazıyor. En son karar Ertem Bey’in oluyor. Bazıları sinemayı çok iyi bilir, hikâye çatası da kurar ama diyalog yazamaz. Benim payım tespit edilen şekilde konuşmaları yazmak oluyor.” (Ayça ve Coş, 1974:20). Ertem Eğilmez üretimin bütün noktalarına hâkim olduğu ve grup şeklinde çalıştığı bu yöntem Hollywood tarzı bir stüdyo sistemidir. Böylece oyuncuların üretimin en başından başlayarak filme hakim olmaları, ortaya çıkan eserin kalitesini arttırmaktadır. Türk sinemasının hiçbir döneminde herhangi bir yapımcı tarafından kullanılmayan bu yöntem Ertem Eğilmez’in iş yapma ve yönetme biçimini ortaya koymasından çok önemlidir. Türkiye’nin geçirdiği toplumsal ve kültürel değişimler doğrultusunda Arzu Film’in eserlerini yeniden kurgulayan Ertem Eğilmez, yapım şirketinin başarısını belirlemiştir. 1960’lı yıllarda Türk sinemasında hakim olan melodram tarzında filmler çeken Ertem Eğilmez 1970’li yıllardaki toplumsal değişim doğrultusunda kalabalık kadrolu aile komedilerine yönelmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinin getirdiği ortamda Türk sineması büyük bir ekonomik krize girmiştir. Film üretiminin azaldığı, büyük yapım evlerinin televizyona yönelik işlere yöneldiği bu dönemde Ertem Eğilmez dönemin ruhuna uygun filmler çekmiştir. Daha önce çektiği aile komedilerinin yerine toplumsal eleştiriler içeren Banker Bilo, faize hücum ve namuslu dini filmler toplumda yaşanan değişimi gözler önüne Seren filmler çekmiştir. Yılda birkaç filmin yapıldığı, sinema salonlarının Amerikan filmleri tarafından işgal edildiği bu dönemde ürettiği filmler büyük gişe başarısı yakalamıştır. Ertem Eğilmez’i başarılı bir yatırımcı haline getiren en önemli etmen toplumun değişim ve dönüşüm alanlarını çok iyi anlamasıdır.

Sonuç

Bu çalışmamızda Arzu Film’in incelenmesinin en önemli nedeni Ertem Eğilmez’in bıraktığı vasiyettir. 1990’lı yılların başında özel televizyonların hayatımıza girmesiyle beraber Yeşilçam’ın eski filmleri olan rağbet artmıştır. Eski filmleri ellerin-

de bulunduran yapımcılar neredeyse yok pahasına bu filmlerin haklarını satmışlardır. Ertem Eğilmez'in varislerine bıraktığı vasiyet, filmlerinin hiçbir şekilde haklarının satılmaması yönündedir. Bu filmlerin günü geldiğinde değerlendirileceğini ve yeniden halk tarafından keşfedileceğini söylemiştir. Aralarında Hababam Sınıfı, Tosun Paşa, Süt Kardeşler, Köyden İndim Şehre, Mavi Boncuk, Şekerpare, Arabesk gibi filmleri bugün hala gerek televizyonda, gerekse internet ortamında en çok izlenen yapımlar arasındadır. Halk tarafından tekrar tekrar izlenerek neredeyse her sahnesi hafızalara kazınan bu filmler bugün hala çok büyük bir ilgi görmektedir. Sonuç olarak Ertem Eğilmez'in sadece bir yönetmen olarak değil yapımcı olarak da kurduğu bu sistem bugün Türk sinema sektörü için önemli bir inceleme noktası olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Akçura, Gökhan (1990). "Ben Ertem Eğilmez". *Güneş*. 21-27 Eylül.
Ayça, Engin ve Coş, Nezih (1974). "Ertem Eğilmez'le Konuşma". *Yedinci Sanat*. Aralık. Ses Dergisi, (30 Aralık 1961).6. Sayı, İstanbul.
Ses Dergisi (22 Haziran 1974). 26. Sayı, İstanbul.

A BUSINESS IN TURKEY'S SOCIAL, CULTURAL, AND ECONOMIC CHANGE SINCE 1990S: ARZU FILM

Abstract

Cinema is a big industry considering the production and distribution mechanisms. The most important factor separating cinema from other industries is its artistic and cultural dynamics. At the beginning of cinema, it emerged as a commercial product rather than a cultural product. The process, which began with the first screenings of the Lumiere brothers in the Grand Cafe in 1895, continues to exist with all its size. Starting as a commercial product at the outset, the cinema became an artistic product, including other branches of art. However, despite all these artistic nutrition, the cinema comes from the production stage to the last consumption point as an economic value. For this reason, the financing, management and existence of cinema has made it necessary to become an industry. All these cultural and artistic values within the cinema have been shaped as an industrial commodity based on the economy around changes, desires and pleasures. Therefore, cinema companies should not be considered as a production mechanism but as a commercial enterprise. This study examined the historical process which was founded in 1963 and over that period the interviews contained in the publications and resources in the screening method since Arzu Film Production Company's anniversary is of great importance to the film industry in Turkey.

Keywords: Turkish Cinema History, Arzu Film Production Company